

Dr. Huszár Pál

**A várpalotai evangélikus, református
és római katolikus egyházközség története
1850 és 1950 között**

Lektorálták:

Dr. MÁRKUS MIHÁLY

*a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke,
a Pápai Református Teológiai Akadémia
egyháztörténész professzora*

Dr. VARGA ISTVÁN

*a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola rektora
és egyháztörténész professzora*

© Dr. Huszár Pál, 2000

ISBN 963 004329 7

**Várpalota
2000**

A kötet megjelenését támogatták:

**Veszprém Megyei Önkormányzat
Várpalota Város Önkormányzata
Könyvtárpártoló Alapítvány, Várpalota**

**Bátor Antal
Csóvári János
Fazekas Tibor
Lassu Tamás
Mazák Imre**

Kiadja:
a Krúdy Gyula Városi Könyvtár
Felelős kiadó:
Koncz Józsefné könyvtárigazgató
Készült:
az Eötvös Károly Megyei Könyvtár nyomdájában
Felelős vezető:
Dr. Fiasné Komjáthy Erzsébet

Borítóterv: Katona Csaba (Linea-Kolibri Bt.)
A borítón Borbás Zoltán alkotása
A fényképeket Pintér László készítette
Nyomdai előkészítés, tipográfia:
Volekné Temesi Zsuzsanna

TARTALOM

Előszó

Bevezetesként az országos és helybéli gazdasági és társadalmi állapotokról

A Várpalotai Ágostai Evangélikus Egyházközség (1850 - 1950)

A Várpalotai Református Egyházközség (1850 - 1950)

A Várpalotai Római Katolikus Egyházközség (1850-1950)

Összegező, távolabbra mutató gondolatok az olvasóhoz

Jegyzetek

A Várpalotai Evangélikus Egyházközség ismert lelkipásztorai

A Várpalotai (Palotai) Evangélikus Egyházközség tanítói

A Várpalotai Református Egyházközség ismert lelkipásztorai itteni szolgálatuk sorrendjében

A Várpalotai (Palotai) Református Egyházközség tanítói

A Várpalotai Római Katolikus Egyházközség plébánosai

A Várpalotai Római Katolikus Egyházközség káplánjai

A Várpalotai (Palotai) Római Katolikus Egyházközség tanítói

A tanulmány megírásához felhasznált forrásmunkák jegyzéke

Előszó

Talán szokatlan feladatra vállalkozik e sorok írója, hiszen három történelmi egyházközség egy évszázados múltját kívánja egyetlen tanulmány keretei között bemutatni. Felmerülhet a kérdés, ha egyháztörténetet akar írni a szerző, akkor miért nem külön-külön tárja az olvasó elé a három helybéli egyházközség önmagában is tekintélyes és terjedelmes történetét.

Magyarázatul legyen szabad annyit előrebocsátanunk, hogy ez a tanulmány eredetileg egy nagyobb városi monográfia egyik fejezetének készült, ennek megfelelő terjedelmi korlátokkal, a kötet megjelentetésére azonban különböző - főként anyagi - okok miatt nem volt lehetőség. Egy, a városunk történetét, pontosabban annak egyik szeletét bemutató monográfia részeként természetesen már alapvetően más megítélés alá eshet a három helyi egyházközség történetét tárgyaló, illetve feltáró tanulmány. Ebből a közös városi nézőpontból vizsgálva még egyértelműbben nyilvánvalóvá válhat együvé tartozásuk, hiszen egyazon település szerves részét alkották és alkotják, tagjaik ugyanazon település lakosai, polgárai voltak, sorsukat jelentős mértékben befolyásolhatta, sőt meghatározhatta a település - a tárgyalt időszakban még mezőváros, illetve nagyközség - fejlődése, avagy éppen e fejlődésnek hiánya, esetleges zavarai. Ez az összetartozás csak napjaink közgondolkozása ismeretében szorulhat magyarázatra. A II. világháborút követő, a kommunista eszmerendszer által kiagyalt, majd a társadalomra ráerőszakolt szemléletmód teremtette meg a hatalom erejével azt a mély szakadékot, amely napjainkban is létezik, és sok honfitársunk gondolkodásában élesen elválasztja az egyházakat a társadalomtól, sőt megpróbálja szembeállítani őket egymással, jóllehet az egyházak a történelem folyamán mindig a társadalom szerves részét alkották és alkotják ma is.

Ez az egyértelmű összefüggés valójában nem szorul magyarázatra, annyira nyilvánvaló. Álljon itt mégis egy nagyon szemléletes példa településünk történetéből!

A századforduló táján, a XIX. század utolsó és a XX. század első évtizedében komoly megrázkódtatást élt át a nagyközség gazdasági élete: a település lakosságának korábbi megélhetését jelentő helyi kisipar (posztókészítés, fazekasság, téglagyártás, fafeldolgozás stb.) a jelzett korszakra csaknem teljesen elszorvadt, életképtelenné vált, a helyébe lépő nagyipar pedig csak hiányosan, illetve még egyáltalán nem alakult ki, így nem biztosíthatta az itteni lakosság létalapját, ugyanis a mezőgazdaság a kedvezőtlen helyi adottságok miatt nem volt képes a viszonylag nagy lélekszámú lakosság eltartására. Hogy ez a fejlődési rendellenesség mennyire kihatott az itteni egyházközségek életére, jól mutatja az a tény is, hogy az 1890 és 1914 közötti 24 év alatt tizenkét lelkész fordult meg a Várpalotai Református Egyházközségben. Szinte sorozatban alkalmazták a helyettes lelkészeket, mert az ő szerényebb javadalmazásuk kisebb terhet jelentett közösségnek, s ezt inkább fel tudta vállalni a szinte állandó anyagi gondokkal küzdő gyülekezet. Mondhatnánk erre, hogy a település reformátussága a község lakosságának szociálisan sérülékenyebb - profánabban úgy is fogalmazhatnánk: szegényebb - rétegeiből került ki. A megismert források alapján bizony könnyen elképzelhető, hogy nem is járna messze az igazságtól ez a feltételezés. Elgondolkoztató tény azonban, hogy az egyébként anyagiakban általában tehetősebb Római Katolikus Egyházközség is hasonló gondokkal küszködött az említett időszakban. A stabilabb anyagi bázis, a biztonságot jelentő kegyúri támogatás ellenére ezt az egyházközséget is előnytelenül érintette, ennek tagjait is sújtotta a település gazdasági életének hanyatlása, bizonytalansága.

Az alábbiakban tárgyalandó egyházközségek azonban - túl azon, hogy ugyanazon település társadalmában éltek, illetve élnek, annak elidegeníthetetlen alkotóelemei voltak és maradtak - természetesen egymással is egyfajta sajátos kapcsolatban álltak, illetve ma is abban állnak. A

kapcsolat alapvető meghatározója (ha ez nem is mindig így érvényesült), hogy a három egyházközség, a három felekezet alapjaiban ugyanazt a keresztény-keresztény (krisztusi) hitet vallotta, illetve vallja, ez a tudat, illetve meggyőződés kellett és kell, hogy meghatározza a környezetéhez, illetve egymáshoz fűződő viszonyukat. Sajátos módon erre a külvilágnak az a része is odafigyelt és odafigyel, sőt érzékenyen reagált, illetve reagál, amely egyébként általában meglehetősen érzéketlen az egyházi ügyek iránt, avagy éppen kifejezetten ellenséges magatartást tanúsít irántuk.

A dolgok természetéből következik, hogy a két protestáns felekezet (evangélikus és református) gyülekezetei között súrlódásoktól mentesebb, szorosabb volt az együttműködés. Sorsukban több volt a közös vonás, hiszen mindkettő szerényebb anyagi körülmények között működött, ráadásul létszámukat tekintve is kisebbséget alkottak a régió katolikus többségében. A kisebbségi sors alkalmazkodásra, erőik egyesítésére sarkallta, sőt alkalmanként kényszerítette is őket. Kevésbé kísérthette meg őket a hatalom, hiszen általában távolabb álltak tőle. Az anyagi biztonság tudata sem szédíthette meg őket, mert többnyire annak sem jutottak közelébe. Természetesen fontos eleme volt a kapcsolatoknak az emberi tényező, amelynek hatását sem a tárgyalt évszázad alatt nem lehetett, sem napjainkban nem lehet kiiktatni, sőt figyelmen kívül hagyni sem. Az is kétségtelen, hogy a nagy megpróbáltatások idején - ezekben pedig igazán nem szűkölködött a bemutatni kívánt száz esztendő, főként pedig a rá következő négy évtized! - mindig sikerült megtalálniuk ezeknek a közösségeknek az együttműködés módját és lehetőségét.

Különös egységet alkot, ezért egymástól el nem választható a múlt, a jelen és a jövő. A tegnapi múlt a ma jelenébe torkollik, hogy azután a holnap jövőjében folytatódjék. A történelem akkor válhat igazán az élet tanítómesterévé - miként azt gimnáziumi latin stúdiumainkban tanulhattuk -, ha a jelen és a jövő formálásában valóban megszívleljük a múlt tanulságait: megőrizzük értékeinket, de a múltbéli hibákat, tévedéseket sem hagyjuk nyomtalanul feledésbe menni, hiszen azok nagyon is lényeges üzenetet hordoznak számunkra. Mindezeknek megszívlelése éppoly fontos lehet, miként értékeinknek a büszke örökös örömeivel és a jó gazda felelősségével történő számbavétele, illetve megőrzése.

Ez a rövid tanulmány terjedelmétől függetlenül is ezt a nemes célt kívánja szolgálni. Segíteni akar a felelősségteljes örökség megismerésében, minden örököst sarkallni szeretne az egyedi és a közös értékek megőrzésére, az azonosságtudat természetes vállalása mellett összetartozásunk tényének felismerésére és elfogadására, az ebből következő feladatok felvállalására és elvégzésére.

Őszinte köszönet mindazok önzetlen segítségéért, akik lehetővé tették a szükséges egyház-történeti dokumentumok megismerését! Név szerint is szívből köszönöm nagytiszteletű Pintér Mihály evangélikus lelkész úrnak, a Veszprémi Evangélikus Egyházmegye esperesének, nagytiszteletű Lukács András református lelkész úrnak, a Veszprémi Református Egyházmegye lelkészi főjegyzőjének, valamint főtitkarelendő Nagy Károly kerületi esperes-plébános, címzetes kanonok úrnak a munkám során nyújtott értékes segítségét. Illesse köszönet mindazokat - e kiadvány tudós lektorait és nagylelkű szponzorait -, akiknek áldozatkész közreműködése tehetővé tette e tanulmány megjelenését! Hadd köszöntsem illő tisztelettel e szerény dolgozat leendő olvasóit, akiket minden bizonnyal őszintén érdekel Várpalota, illetve a városban tevékenykedő egyházközségek története! Szeretném szíves figyelmükbe ajánlani közös történelmünk még napjainkban is kallódó, de esetleg még megmenthető, összegyűjthető és az utókornak továbbadható értékeinek fontosságát. Rajtunk is múlik, mit tudnak majd az utánunk következő nemzedékek elődeinkről és rólunk, az ő elődeikről.

A kétezer éves kereszténység, az ezeréves magyar kereszténység és államiság, valamint az ezeréves magyar iskola jubileumi esztendeje, továbbá a hamarosan ránk köszöntő XXI. évszázad, sőt a III. évezred még tudatosabbá kell tegye bennünk ebbéli felelősségünket. Ezt a felelősséget mindannyiunknak éreznie kell a maga helyén. Kétségtelen, hogy ebbéli lehetőségeink nem azonosak, de - miként a talentumokról szóló példázatban is olvashatjuk - valamilyen, illetve valamennyi lehetőség mindegyikőnknek adatott, ennek kell megfelelnünk múlt és jövő tekintetében egyaránt keresztényi-keresztyéni felelősséggel, de ezt várja el tőlünk a városunk múltja, jelene, sőt jövője iránti mélységes elkötelezettségünk, hűséges lokálpatriotizmusunk, európai magyarságunk is - bizony nem is csupán a jubileumi esztendőben.

Várpalota, 2000. január 15-én

A szerző

Bevezetesként az országos és helybéli gazdasági és társadalmi állapotokról

Egy rendkívül mozgalmas évszázad egyháztörténeti - és köztörténeti - bemutatását vállalja fel e tanulmány írója a három várpalotai egyházközség történetének feldolgozása során. Még címszavakban is hosszúra nyúlik az eseménydús száz esztendő legfontosabb eseményeinek meghatározó tényezőinek felsorolása: egy leverte szabadságharc és az azt követő önkényuralom, két pusztító világháború, nemzetünk és országunk fájdalmas szétdarabolása, de egyszersmind hazánk látványos gazdasági fejlődése az Osztrák-Magyar Monarchia keretei között, a polgári Magyarország kialakulása, a protestáns egyházak egyenjogúsítása hazánkban, valamint a kisipar elsorvadása a nagyipar ellentmondásos kialakulásával, a társadalmi elégedetlenség különböző szintű és formájú megnyilvánulásai, a kisegyházak megjelenése, nemzeti függetlenségünk elvesztése a II. világháború után, majd a gazdaság és a társadalom megszokott értékrendjének szétfelbomlása a kommunista diktatúra idején. Az eseményekben tobzódó évszázad országos és helyi történései természetesen egyházközségeink életében, működésében is éreztették hatásukat, sőt több vonatkozásban alapvetően meghatározták, behatárolták annak lehetőségeit.

Az 1848-1849-es forradalmunk és szabadságharcunk elbukása, illetve kegyetlen leveretése ellenére a bécsi udvar kénytelenségből elismerte a magyarországi jobbágyszabadítás érvényességét, mert az adott viszonyok között nem tehetett mást, így az eltipratás ellenére is „élt” az 1848. évi IX. törvénycikk a robot, a dézsma és más úrbéri szolgáltatások eltörléséről. Ennek hatása természetesen a hazai földbirtokosok gazdasági helyzetét befolyásolta. Egyházainkat annyiban érintette ez a rendelkezés, amennyiben földbirtokkal rendelkeztek, a fenti törvény értelmében ugyanis végérvényesen elestek ezektől a javadalmaktól.

Evangélikus és református egyházaink kevésbé érezték meg ezt a változást, mivel korábban sem voltak jelentős földbirtokaik, így a másoknak talán jelentős jövedelem-kiesés nem okozhatott nekik megrázkódtatást. A honi történelmünk régebbi évszázadaiból jól ismert papi tized szolgáltatása is megszűnt az 1848. évi XIII. törvénycikk értelmében. „Az egyházi rend a papi tizedről minden kárpótlás nélkül lemondván, az ország rendjei ezen, a haza oltárán letett áldozatot örök emlékezet okáért törvénybe iktatták. Ahol a tizedről való lemondás a lelkeskedő papság megélhetését lehetetlenné tette, ott a király köteles gondoskodni az illő ellátásról (kongrua)”.¹ A király fentebb említett ellátási kötelezettsége alatt természetesen az állam kötelezettségvállalását kell értenünk, amelynek megvalósulása azonban - miként azt a későbbiekben láthatjuk - nem ment zökkenők nélkül. A politika alakulása időnként nagyon kedvezőtlenül befolyásolta, úgy is mondhatnánk: akadályozta ezt a folyamatot is. Az e téren tapasztalható anomáliák, rendellenességek összhatásukban természetesen sem az egyházaknak, sem a politikának, illetve a mögötte álló társadalomnak sem használtak.

A magyarországi egyházak és a bécsi udvar kapcsolatát a megtorlás éveiben beárnyékolta a papság aktív részvétele a szabadságharcban. Kivétel nélkül mindegyik felekezet - főként fiatal papjai és papnövéndékei révén - egyértelműen elkötelezte magát a magyar függetlenség ügye mellett. Főpapjaik sorából is többnek - miként Horváth Mihály csanádi római katolikus

¹ Gergely Jenő - Kardos József - Rottler Ferenc: Az egyházak Magyarországon. Budapest, 1997, Korona Kiadó. 131. p.

püspöknek - az emigráció, másoknak a lemondatás, internálás, börtön lett osztályrésze az önkényuralom idején.

Egyházpolitikájában is szívesen alkalmazta a császári udvar ellenfelei megosztásának másutt is sikeres taktikáját. Az 1855-ben IX. Piusz (1846-1878) pápával kötött konkordátum lényegében államegyházi státuszt biztosított a Római Katolikus Egyháznak I. Ferenc József birodalmában, mivel felszámolta a jozefinista egyházpolitika rendelkezéseit, vívmányait.² Bonyolította, sőt ellentmondásossá tette a helyzetet, hogy az 1855. évi konkordátumot Magyarországon sem az uralkodó által voltaképpen favorizálni kívánt katolikus egyház, sem a világi politika erői nem fogadták el, mert valamiképpen mindegyik fél sérelmesnek érezhette: a katolikus főpapság a főpásztori jogok veszélyeztetését, a világi politikai elit pedig a nemzeti függetlenség csorbitásának eszközét látta a megkerülésével kötött egyezményben.

Védtelenebb, sérülékenyebb volt az adott korban a protestáns egyházak állapota. A hagyományos protestáns önkormányzati kereteket eleve a szellemi ellenállás fészkének tekintette az államhatalom, ezért elhatározta, és minden áron véghez is akarta vinni szétzúzásukat. Különösen súlyossá vált a helyzet a néhai József nádor (1776-1847) özvegyének, a protestáns Mária Dorottya (1800-1855) württembergi hercegnőnek 1855. március 30-án bekövetkezett halála után, aki addig sikerrel fáradozott hitsorsosai védelmében e számukra különösen veszélyes terv elhalasztásáért. A magas közbenjáró végleges távoztával Gr. Leopold Thun kultuszminiszter (1849-1860) ismét előállt régi tervével, miszerint a protestáns egyházkerületek autonómiáját felszámolva az evangélikus és a református egyház élére tiztagú császári és királyi főkonzisztóriumot akart állítani. Csalétekként még az állami támogatást is kilátásba helyezte, de az érintett - működésükben fenyegetett - protestáns egyházak határozottan elutasították javaslatát. A birodalmi kormány a protestáns egyházi autonómia teljes felüggesztésével vágott vissza. Megtehetette, hiszen az uralkodó dinasztiaival szoros rokoni kapcsolatban álló Mária Dorottya főhercegnő halálával elhárult az addig meglévő - főként erkölcsi - akadály az önkényuralmi terv elől. A birodalmi kormányzat említett intézkedése főként a protestáns iskolákra jelentett rendkívüli veszélyt, ugyanis az 1851-ben a Birodalom nyugati felében kiadott Működési Szabályzatot (Organisationsentwurf) a minisztérium Magyarországra is kiterjesztette. A protestáns iskolákat fenntartó egyházak sok esetben nem tudták vállalni a kötelező „reform” számukra vállalhatatlanul súlyos anyagi terheit, így a bezárás réme fenyegette őket, illetve több iskolát utol is ért ez a veszély.

A császári abszolutizmus, valamint a pápával kötött konkordátum - minden ellentmondása dacára is - megnövelte a római katolikus egyház mozgásterét, megújulási lehetőségeit. A főpapság, főként az ugyancsak bizonyos autonómiát jelentő egyházmegyei zsinatok révén, hozzájárított a világi - és szerzetespapság fegyelmi helyzetének javításához, a lelki élet elmélyítéséhez. Miközben egyre határozottabban szorgalmazták híveik aktív miszerésztételét, mind nagyobb szerepet kaptak a nemzeti nyelven kiadott énekeskönyvek, imakönyvek, illetve szertartáskönyvek. Ismét reneszánsza lett a búcsújárásnak, főként a már korábban is nagy tiszteletben tartott Mária-kegyhelyekre.

Egyre több hitbuzgalmi egyesület, jámbor társulat alakult a Római Katolikus Egyházon belül, miként azt az eredetileg a jezsuiták által 1563-ban Mária tiszteletére alapított, majd a XIX. századra újraéledt és a római egyházban kiemelkedően nagy jelentőségűvé vált Mária-kongregáció esetében is tapasztalhatjuk.

² U.a., u.o. 136. p.

Hasonló volt a helyzet a Rózsafüzér Társulattal, amelynek gyökerei tulajdonképpen a XI. századra nyúlnak vissza az egyháztörténetben. Az 1200-as évek elején alakult Domonkos Rend tagjai ismét életre hívták ezt a mozgalmat. A hagyomány szerint az 1378-ban született Christian Rosencreutz lovag alapította a Rózsafüzér Testvéri Közösségét, amely a török hódítás elleni harcok idején élte virágkorát. A keresztény seregeknek 1571. október 7-én, Lepantónál a török flotta felett aratott tengeri győzelme után az újkorban megerősödött, és október havához kötődött, majd a XIX. század második felére ismét felvirágzott, és a katolikus hitélet egyik komoly és megbízható erőssége, a laikus hívek bevonásának nagy lehetőségévé lett ez az imaközösség.

A Jézus Szíve Társulat voltaképpen annak a Jézus Szíve-tiszteletnek felelevenítését jelentette, amelyet a jezsuiták indítottak el már a XVI. században.³ A múlt század második felében ez a vallási mozgalom is jelentősen hozzájárult a római katolikus felekezet lelkigondozói arzenáljának kibővítéséhez, hiszen múlhatatlanul szükségessé vált a szó szoros értelmében vett templomi vallásosság túlmutató eszközök és módszerek megtalálása és alkalmazása.

Az 1840-ben Brüsszelben alapított, majd 1859. október 28-án Pest-Budán is meghonosított Oltáregylet arra is alkalmas volt, hogy a társadalom felsőbb rétegeit, az úgynevezett elitet is bevonja a római egyház „munkatársai” közé. Ennek az egyesületnek tagjai azzal a kiváltsággal rendelkeztek, hogy ők gondoskodhattak a templomi oltár díszítéséről, illetve a szegényebb egyházközségek templomait a szükséges egyházi szerekekkel láthatták el. Ez a feladat általában a rendkívül szép és értékes oltárterítők beszerzését, illetve sajátkezű készítését jelentette, és ennek megfelelően komoly megbecsültséggel járt.

Az 1861-ben Pesten megszervezett Szent László Társulat a hazai, illetve az akkori Magyarország keleti határain élő katolikusok lelki szükségletéről való gondoskodást, templomok és iskolák építésének előmozdítását tekintette legfőbb feladatának. Mindezek az egyházközi szerveződések a római katolikus egyház lelki-szellemi és erősödéséhez, szervezeti gyarapodásához, a lelkigondozói munka nélkülözhetetlenül fontos kelléktárának jelentős kibővítéséhez vezettek.

A templomokban folyó hitélet eredményes fellendítése mellett ígéretes eszközökre lelt a római katolikus egyház a templomokon kívüli lelkipásztori tevékenység különböző formáiban is. Felfedezte és sikerrel alkalmazta ennek érdekében a nyomtatott betűt: a sajtót és főként a könyvet. Az 1848-ban alapított „Jó és Olcsó Könyvkiadói Társulat”-ból 1852-ben megalakult a mindmáig eredményesen működő „Szent István Társulat” a katolikus vallásos könyvkiadás és tudományosság szolgálatára. A rendkívül hasznos könyvkiadás mellett az időszakai sajtókiadványok jelentősége is ugrásszerűen növekedett. 1860-ban született meg hazánkban az első katolikus napilap, az „Idők Tanúja”, az ország közvéleményének kívánt irányú formálására. Az igényes színvonalú katolikus tudományosság fórumává lett az 1863-ban alapított „Magyar Sion” című folyóirat.

A fentebb leírtak alapján látható, hogy a hitélet segítésének olyan arzenálját vonultatta fel a római katolikus egyház, amelynek hatása természetesen nem csupán egyetlen egyház keretei között érvényesülhetett. Részint jelentős európai előzményei voltak, részint természetesen a többi hazai egyház is igyekezett - lehetőségeinek megfelelően - élni ezekkel az új eszközökkel, hiszen ha körülményeikben ilyen vagy olyan mértékben különböztek is egymástól,

³ Heussi, Karl: Kompendium der Kirchengeschichte. [Az egyháztörténet kézikönyve.] Zweite Auflage.

[2. kiadás.] 1960, Tübingen, Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). 367. p.

alapvető céljaik teljes mértékben azonosak voltak. Az azonos célok pedig természetesen azonos, de legalábbis hasonló megoldási módokat, illetve eszközöket igényeltek.

Részen a fentebb említett célok érdekében, részben az önkényuralom miatt - úgy is fogalmazhatnánk: bölcs és óvatos önvédelemből - a Római Katolikus Egyház is törekedett távol tartani magát a napi politikától. Ebben a helyzetben „politikai demonstráció számba ment, hogy 1860. április 30-án a pesti belvárosi plébániatemplomban az életét önkezeivel kioltó Széchenyi István gróf emlékére maga a hercegprímás celebrálta a gyászmisét (rekviemet), amelyen 80 000 ember vett részt.”⁴ Érthető, hogy ilyen körülmények között a katolikus egyház által szervezett Szent István-napi körmenetek az egész országban nemzeti jelleget öltöttek, a magyar függetlenség melletti kiállást jelentették.

Lényegesen kedvezőtlenebb volt a fentebb leírtaknál a protestáns egyházak helyzete - főként az anyagiak gyakran nyomasztó hiánya miatt. Sem az evangélikus, sem a református egyház nem rendelkezett olyan földbirtokokkal, amelyeknek jövedelmei az imént említettekhez hasonló feltételeket biztosíthattak volna. Hatalmas összegeket igényelt a kiterjedt iskolahálózat fenntartása, ráadásul nagyon komolyan vették, életbevágóan fontosnak tekintették a tehetséges, de szegény sorsú diákok támogatását, tanulásának elősegítését.

A protestáns iskolákat segítő alapítványok birtokai szinte holdanként álltak össze a zömében kisebb-nagyobb paraszti birtokokon gazdálkodó hívek adományaiból, hagyatékából. Országgra szóló kivételt jelentett ebben a tekintetben „a római katolikus Br. Baldácsy Antal országgyűlési képviselő (sz.: 1803. május 25.), aki 1876. október 19-én kelt végrendeletével és annak 1877. május 20-án kelt toldalékával a magyarországi protestáns egyházaknak örök tulajdonul hagyott több mint 8000 holdnyi földbirtokot mindennemű tartozékaival együtt”.⁵ A hatalmas birtok majdani jövedelméből történő törlesztésre még 3000 holdat vásároltak a protestáns egyházak hitelben, ezért az 5 evangélikus, 5 református és 1 unitárius egyházkerület képviselőiből létrehozott kuratórium csak 1886-ban kezdhetette meg az alapítványi birtokok jövedelmeinek az adományozó végrendeletében meghatározott szempontok szerinti szétosztását. A nehéz körülmények ellenére is építkező gyülekezeteket, a kisjövedelmű lelkészeket, a lelkészözvegyeket és lelkészárvaikat segélyezték elsősorban. Úgy tűnik, Bárány Baldácsy Antal jól ismerhette a magyarországi protestáns egyházak anyagi viszonyait, mert a fentieken túl még a püspökök „illőbb díjazására” is volt gondja végakarataiban. Kedvező távlatokat ígért a nagyszerű adomány, hosszú távon valóban sokat segíthetett volna a hazai protestáns egyházak anyagi gondjain, az özvegyek és árvák megsegítésén túl számtalan tehetséges fiatal tanulását, társadalmi felemelkedését, a magyar kultúra és tudomány gyarapodását tehetné volna lehetővé.

Nem sokáig élvezhették azonban protestáns egyházaink Baldácsy báró nagylelkű cselekedetének, illetve az örökül kapott hatalmas birtoknak a hasznát. Az I. világháborút követő társadalmi elégedetlenség hullámai, konkrétan a háború utáni földreform leszakította a 11 000 holdas birtok csaknem felét, ugyanis mintegy 7000 holdra csökkentette az alapítványi birtok nagyságát. Tovább szűkítette az említett egyházak anyagi lehetőségeit a II. világháború utáni földreform. Az 1945 utáni földosztás ugyanis végérvényesen megfosztotta a hazai protestáns egyházakat ettől a csak rövid ideig élvezett jövedelemforrástól.

⁴ Gergely - Kardos - Rottler: i. m. 138. p.

⁵ Zoványi Jenő: Magyar protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Budapest, 1977, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. 39-40. p.

Lassan bár, de a protestáns felekezetek viszonyai is kedvezőbbre fordultak a XIX. század második felében. Az anyagi viszonyaik tekintetében ugyan továbbra is messze elmaradtak a római katolikus egyházai mögött, de a szorosán vett jogi, társadalmi tekintetben egyre kisebbé vált a köztük lévő különbség. Az 1860-as évek végétől már protestáns egyházaink is részesültek az önkényuralom idején a hatalom által még csak családokként kilátásba helyezett állami támogatásban (szubvenció), és lelkészeik is megkapták a már idézett törvényben garantált fizetés-kiegészítést (kongrua), a protestáns egyházak és iskoláik fenntartásának tetemes anyagi terhe azonban továbbra is - a korábbi gyakorlat szerint - híveikre hárult. Számukra azonban nem volt ismeretlen, sőt szokatlan sem ez a helyzet. A központi hatalom által támogatott ellenreformáció, utóbb pedig az önkényuralom évei kellően megedzették őket, hozzászórtak a terhek hordozásához.

A dualizmus kori Magyarország toleráns valláspolitikája jogilag egyértelműen biztosította protestáns egyházaink háborítatlan és zavartalan működését, a szabad protestáns vallásgyakorlatot. Anyagi körülményeiket azonban a már említett szubvenció és kongrua meglelte ellenére sem emelte a római katolikus egyházzal azonos szintre. Ennek következtében a katolikus és a protestáns egyházak működési feltételei lényeges különbségeket mutattak a tárgyalt évszázadban (1850-1950), sok tekintetben eltértek egymástól.

Természetesen a magyar protestáns egyházak is felfedezték a sajtó, a nyomtatásban közreadott gondolatok véleményformáló jelentőségét, és lehetőségeikhez mérten éltek is vele. 1881-től Protestáns Közlöny címmel jelent meg az addigi Erdélyi Protestáns Közlöny című kolozsvári egyháztársadalmi hetilap. 1889-ben követte ezt a sajtóorgániumot a Protestáns Szemle, amely „tudományosnak indult, de az eredeti célkitűzéstől egyre jobban eltávolodó folyóirata volt a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak. Az eleinte évenként négy, 1894-től tíz, majd később tizenként füzetben megjelenő folyóirat az első évében, valamint az első világháborút követő korszakban két évig csak egy-egy füzetből állott, sőt azután több éven át szünetelt, míg 1924-ben új életet kezdett”.⁶ Egyháztörténeti, általános kultúrtörténeti, sőt irodalomtörténeti szempontból is egyaránt említést érdemel, hogy 1929 és 1938 között kiváló református költőnk, Áprily Lajos (1887-1967), a (Benedek Marcell megfogalmazásában) „tisza ember és tiszta költő” szerkesztette ezt a folyóiratot.

A tárgyalt korszak elején, az 1850-es és az azokat követő években az akkori Várpalota jelentős kisiparral rendelkező község, illetve egy ideig mezőváros (oppidum) volt. A korabeli források szerint számtalan vízhejtett kallómalom működött a település környékén, amelyek gyapjából készítették a híres bakonyi cifraszűr alapanyagát, illetve a ruházzkodáshoz akkor elengedhetetlenül szükséges posztót. Hasonlóan említésre méltó a helyi fazekasipar, amely a háztartások mindennapi edényszükségletét (leveses fazekak, lábasok, tálak, tányérok, csuprok, köcsögök, vizeskancsók, boroskancsók stb.) elégítette ki. Különösen szép, említésre méltó emléke a helybéli fazekasiparnak a múlt századból a palotai lakatos céh boroskancsója. „Zöld színű ólommázás cserépedény, rárakott plasztikus és karcolt díszítéssel. Elejére a mesterség jelvényét: a keresztbe rakott kulcsokat helyezték. Felirata: Bötsületes Lakatos Czéh Korsaja ez. Molnár Ferentz és Darvas József Anno 1816 Czh. M: Nyári Mihál, Vajda János tsinálta ezt.” - olvashatjuk a Magyar Néprajzi Múzeumnak az egykori Palotán készült szép boroskorsóján.⁷

⁶ U.a., u.o. 489. p.

⁷ Hofer Tamás - Fél Edit: Magyar népművészet. Budapest, 1975, Corvina Kiadó. 431. p

1876-ban indult meg a szénbányászat Várpalotán. Az itt kitermelt alacsony fűtőértékű lignit azonban nem lehetett különösebben kelendő a szénpiacon. Ez a tény magyarázhatja, hogy egy negyedszázaddal később, 1900-ban mindössze 144 főt tett ki a településen a bányászatban foglalkoztatottak száma, ami azután egy újabb évtized alatt, 1910-re több mint háromszorosára, 443-ra emelkedett. A változás oka már nem az itt kitermelt szén minőségében keresendő, hiszen az természetesen nem változott. Megnőtt viszont a szén iránti kereslet, amit a Dunántúlon közben létesült ipari üzemek energiaigénye indokolhatott. Feltehetően az eltérő fogyasztói igények tették szükségessé 1903-ban a szénosztályozó megépítését, hiszen nem minden nagyfogyasztó kívánta ugyanazt a minőséget. 1904-ben elkészült a Várpalotai Erőmű, amely előbb természetesen a Szánbányát, majd lassanként a községet látta el villanyárammal, így tulajdonképpen megnövelte a bánya saját értékesítési piacát, hiszen lassan a település lakosságát is fogyasztójává tette. Mindezek ellenére is lassú, ellentmondásos volt községünkben a nagyipar fejlődése: 1900-ban 1440 fő volt az iparban (nem csak a bányászatban!) foglalkoztatottak száma, amely 1930-ra - feltehetően az 1929-1933-as gazdasági világválság hatására is - 1000 főre csökkent.

Közben a környék gazdasági életében is számottevő változások történtek, amelyek természetesen Várpalota iparára, az itteni üzemek helyzetére is hatást gyakoroltak. Az 1931-ben felépült Péti Nitrogénművek, illetve az 1940-ben beindult Péti Kőolajipari Vállalat bizonyos mértékben felpozícionálta településünk gazdaságát. A két jelentős üzem egyrészt komoly piacbővülést jelentett a szénbánya számára, másrészt munkaalakat teremtett a nagyközség lakóinak. Mindezek együttes hatásaként 1941-ben már 2800-ra rúgott Várpalotán azoknak a száma, akik az iparban keresték kenyerüket. Ezeknek az embereknek többsége már valóban ipari nagyüzemekben, a kor technikai-technológiai színvonalának megfelelő körülmények között végezte munkáját.

Súlyos árat fizetett településünk társadalma a nagyipar megjelenéséért. Ennek „kialakulásával egy időben elsorvadt a híres várpalotai kisipar, a szűrkészítő ipar, a fazekasipar, a téglaiipar. Nevüket csak az egykori utcanevek őrzik: Csapó utca, Fazekas utca, Téglai utca.”⁸ A hajdani iparosok, illetve utódaik polgárokból nincstelen bér munkásokká váltak annak következtében, hogy az általuk művelt kisipart kiszorította, ellehetetlenítette a modern, tőkeigényes nagyipar. A kényszer szülte változás következményei nem csupán gazdasági és szociális helyzetükben, de mentalitásukban, gondolkodásmódjukban is jelentkeztek. Megszűnt, szinte nyomtalanul eltűnt hajdani polgári (tulajdonosi) öntudatuk és önbizalmuk, stabil gazdasági, társadalmi és erkölcsi értékrendjük. Ezek az emberek fogékonyakká váltak a koruk társadalmi elégedetlenségei nyomán megjelent, korábban köreikben ismeretlen eszmék, eszmeáramlatok iránt, szellemi táptalajt jelenthettek a gyakran szélsőséges, a megszokott értékeket újakra cserélni akaró ideológiáknak.

Ilyen körülmények között jelentek meg hazánkban és szűkebb pátriánkban is a „kisegyházak, vagy ahogy a népnyelv nevezte őket, a szekták”, amelyek „egyfajta kritikát jelentettek a történelmi egyházakkal szemben, s így a hatalom üldözését is magukra vonták, néhány tízezer embert tudtak csak [az országban!] tartósan befolyásolni.”⁹ Ezeknek a kis vallási közösségeknek megjelenésében és terjedésében komoly szerepet játszhatott a lakosság egy részének valós szociális elégedetlensége, a korábban megszokott - vagy legalább annak tartott - létbiztonsá-

⁸ Illa Bálint - Kovacsics József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Budapest, 1964, Akadémiai Kiadó. 393. p.

⁹ Gergely - Kardos - Rottler: i. m. 166. p.

gának megszűnése, illetve a tradicionális felekezetek valamelyikével kapcsolatos vélt vagy valós sérelmei, kifogásai. Éppen az említett - megalapozott vagy megalapozatlan - kritikai jellegből következően szinte elkerülhetetlenek voltak a kisegyházak és a történelmi felekezetek közötti nézeteltérések, súrlódások, sőt összeütközések. A gyorsan szaporodó vallási kisközösségek vehemenciájára általában egyik történelmi felekezet sem azzal reagált, hogy valóban megszívlelte volna a kisegyházak megjelenésében és terjedésében rejlő kritikát, inkább a hatalom pozíciójából próbáltak - többnyire eredménytelenül - fellépni a jelenség ellenében. A helyzetet súlyosbította, hogy a korszak gazdasági, társadalmi ellentétekkel - ráadásul az erkölcsi értékek válságával is - súlyosan megterhelt viszonyai tovább növelték, erősítették a két fél közötti bizalmatlanságot, ellenérzéseket. Ez természetesen sem a történelmi felekezeteknek, sem a vallási kisközösségeknek nem használt, hiszen egymás erőit kötötték le olyan viszonyok közepette, amikor ezekre más, mindkettejük számára veszélyes jelenségekkel szemben lett volna szüksége mindkét félnek.

A bemutatni kívánt három várpalotai egyházközség egymásközi viszonyáról egyértelműen kedvező képet kaphatunk a XVIII. század első harmadából, a híres Bél Mátyás történetíró forrásértékű munkájából. A szerző rendkívüli elismeréssel szól a Zichy grófoknak az egyházakkal kapcsolatos türelméről, ami az 1720-30-as években nem volt általános. Ennek volt köszönhető, hogy a kedvezőtlen mezőgazdasági adottságok ellenére („A föld mindenütt kavicsos, és kevés termést hoz.”) sok lakosa volt a településnek (akkor még mezővárosnak) „a földesurak kedvezéséből.” Az egyes felekezetek kapcsolatát, békés viszonyulását a mezőváros földesurai is fontosnak tartották. „A katolikusokon kívül nagyobbbrészt reformátusok és evangélikusok is vannak. Mindegyiknek saját papja és hitszónoka, mivel a grófok nem akarják, hogy a vallás miatt az alattvalók között szakadások legyenek. Bár a vallás dolgában különböznek, de nem engedik meg az egymásközi veszekedést, szidalmazást, hanem becsületes összhangban, egymás iránti kölcsönös szeretetben élnek, legszebben segítségére sietve egymásnak.”¹⁰ A tudós Bél Mátyás talán valamelyest idealizálhatta is az akkori mezőváros felekezeti viszonyait, de a történetírás egyértelműen úgy tartja számon a Zichy grófokat, mint az alattvalóik iránti vallási türelem képviselőit. Ennek a magatartásuknak természetesen gazdasági okai is lehettek, hiszen a földbirtok a megfelelő munkaerő révén válhatott igazán értékké. A jól felfogott földesúri érdekek következetes képviselője azonban egyáltalán nem halványíthatja el, illetve nem árnyékolhatja be a grófi család példás vallási türelméről az évszázadok során - a realitások alapján - kialakult kedvező képet. Miként a későbbiek során láthatjuk, a hűséges katolikus palotai földesurak mindig komolyan vett főkegyúri tisztségük mellett is egy sajátos „kiegyensúlyozó” szerepet játszottak a három egyházközség egymásközi viszonyában. Tökéletes összhangban állt ezzel a felfogásukkal, hogy a XVIII. század folyamán mindkét protestáns gyülekezetnek telket adományoztak templomuk, iskolájuk és parókiájuk építéséhez.

A XIX. század első felében, közelebbről 1833-ban jelent meg Kassán J. C. von Thiele német nyelvű leírása a Magyar Királyságról, amely Palotán 526 házat és 3994 lakost említ. A lakosság zömét, 2449 főt római katolikusnak, 6-ot görög ortodoxnak, 1061 személyt protestánsnak és 478-at zsidó vallásúnak tüntet fel.¹¹ Feltűnő lehet, hogy a német szerző nem tett különbséget az 1061 protestáns esetében evangélikusok és reformátusok között. Ebben a felfogásban - amennyiben nem az informátorok tévedéséből, esetleg hanyagságából eredt - az a történelmi tény is közrejátszhatott, hogy Poroszország királya, III. Frigyes Vilmos (1797-

¹⁰ Bél Mátyás: Veszprém vármegye leírása. Veszprém, 1989, 103. p.

¹¹ Thiele, J. C. von: Das Königreich Ungarn [A Magyar Királyság]... II. Band. Kaschau, 1833, 173. p.

1840) 1817-ben, Luther Márton 95 pontos vitairata kifüggesztésének háromszázadik évfordulóján hatalmi szóval egyesítette a protestantizmus lutheri és kálvini irányzatát.¹² A szerző adatai a lakosság számát illetően teljesen pontosak, úgy tűnik, adatszolgáltatói ebben a vonatkozásban alapos munkát végeztek. Egyebekben ellentmondásba került Bél Mátyás fentebb már említett, a termőföldek minőségére vonatkozó megállapításával. Thiele ugyanis remek mezőgazdaságról, kiemelkedő búzatermelésről és kitűnő szőlőskertekről beszél munkájában. Posztógyárat is említ, amely alatt feltehetően a posztó alapanyagát, a birkagyapjút feldolgozó kallómalmokat kell értenünk, mivel a „posztógyárat” egyetlen más forrásban sem találhatjuk meg, így létezését nem tekinthetjük bizonyítottnak. Nem tekinthetünk el ugyanis az ősi római felfogástól, miszerint „egy tanú nem tanú” [unus testis nullus testis]. Ennek megfelelően egyetlen forrás - az ellenőrzés lehetősége nélkül - nem tekinthető feltétlenül bizonyító erejűnek. Megemlíti az árvaházat, amelyet - miként köztudott - a Várpalotai Evangélikus egyházközség egyik legkiválóbb lelkipásztora, Hrabovszky György (1788-1795, majd 1803-1817) alapított - beírva ezzel nevét a település történetének leghíresebb fejezetébe. A három keresztény-keresztyén felekezet temploma mellett a zsinagógát is megemlíti. A mezőváros gazdasági életéről egyértelműen kedvező képet ad, miként azt a múlt század első felére vonatkozóan más források alapján is láthatjuk.

A Veszprémi Református Egyházmegye gyülekezeteiről 1886-ban készült összeírás Várpalotán Kecskeméti Károly lelkész, egyházmegyei tanácsbíró (1862-1890), Pintér Dénes tanító (1885-1902) és Tímár Lajos gondnok idejében 3016 római katolikust, 1109 evangélikust, 504 reformátust és 470 Mózes-vallásút, azaz zsidót említ.¹³ Mintegy fél évszázad alatt tehát körülbelül 1000 fővel nőtt a lakosság lélekszáma, ami az adott kor közismerten jelentős gazdasági fellendülésével tökéletes összhangban áll. A zsidóság lélekszáma az 1830-as évek elejéhez viszonyítva 1886-ra 8 fővel csökkent, ez nem tekinthető alapvető változásnak. Közel 50%-kal nőtt viszont a protestánsok aránya. Ezen belül az evangélikus vallásúak száma több mint kétszerese lett a reformátusokénak. A római katolikus vallású lakosok számaránya mintegy 20%-kal emelkedett 1886-ra az 1830-as évek elejéhez viszonyítva.

Településünk lakosságának létszámáról, etnikai és felekezeti megoszlásáról nagyjából a vizsgált száz esztendő közepéről, 1910-ből találhatunk ismét megbízható adatokat a köztörténeti forrásokban. Magyarország Közigazgatási Atlasza az 1910. évi népszámlálás adatai alapján 5367 magyar és 54 német anyanyelvű lakost említ Várpalotán. Közülük 1118 személy tartozott az Evangélikus Egyházközséghez, 812 a Református Egyházközséghez, 3107 pedig a Római Katolikus Egyházközséghez.¹⁴ Egy negyed évszázad alatt - 1886 és 1910 között - lényegében nem változott a római katolikus hívek lélekszáma, mindössze kilenc fővel nőtt az evangélikus vallásúak száma, viszont közel 60%-kal emelkedett a reformátusok létszáma Várpalotán.

¹² Krummweide, Hans-Walter: Geschichte des Christentums [A keresztyénség története] III. Neuzeit: 17. bis 20. Jahrhundert. [Újkor: 17-20. század]. 2. Auflage. [2. kiadás.] Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz, 1987, Verlag W. Kohlhammer. 123. p.

¹³ Tóth Sámuel (szerk.): A Magyarországi Ev. Ref. Egyház egyetemes névtára az 1886. évre. Budapest, 1887, Hornyánszky Viktor Könyvnyomtató Intézete. 141. p.

¹⁴ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai. Baja - Pécs, 2000, Talma Könyvkiadó. 166. p.

Izraelita vallású lakosokat nem említ Várpalotán ez az összeírás, ami azonban egyáltalán nem azt jelenti, hogy az adott időszakban ne lettek volna zsidó polgárai Várpalotának. Ugyanezen népszámlálási összeírás Veszprém megye felekezeti megoszlását illetően 65,5% római katolikusról, 20,9% reformátusról, 11,5% evangélikusról és 2% zsidóról tudósít.¹⁵ Ezeket az arányszámokat természetesen nem szabad minden egyes település esetében abszolút érvényűnek tekinteni, a két várpalotai protestáns felekezet esetében sem érvényesülnek ezek az arányok előírászerű pontossággal, hiszen az evangélikus hívek lélekszáma jelentősen meghaladta a reformátusokét - ellentmondva ezzel az egyebekben minden bizonnyal megbízható statisztikai viszonyszámoknak. Mindezek figyelembevételével úgy gondoljuk, hogy a XIX. és a XX. század fordulóján jóval 100 fölött lehetett településünkön az izraelita lakosok száma.

Az sem kizárható, hogy csak technikai hiba miatt maradt ki a felsorolásból a zsidó vallásúak száma, amelyet más települések esetében következetesen megemlít az idézett közigazgatási atlasz. Elgondolkodtató ugyanis az a tény, hogy ha a három keresztény-keresztyén felekezet együttes lélekszámát (5037) kivonjuk a település teljes lakosságának létszámából (5367), 384 fő marad, akiknek vallási hovatartozásáról semmit sem árulnak el a följegyzések. Mivel a XX. század legelején (főként egy kislelekszámú településen) nem volt jellemző, hogy valaki a népszámláláskor felekezeten kívülinek vallja magát, minden bizonnyal nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy nagyközségünk zsidó felekezetű lakosait jelöli a fenti 384 fő. A helyi zsinagóga nagysága, díszitettsége valamint a Várpalotai Zsidó Hitközség ismert tevékenysége, tudós rabbijainak - főként a történetíró Dr. Singer Ábrahám - ismertsége, tudományos hírneve nem mond ellent ennek a feltételezésnek. Az 1886. évi, fentebb idézett összeírásban szereplő 470 zsidó vallású palotai polgár létszámának ismeretében azt kell mondanunk, hogy egy negyed évszázad alatt közel száz fővel csökkent a palotai zsidóság lélekszáma. Az adott korban már jelentkező asszimiláció, valamint az esetleges elvándorlás egyaránt oka lehet a várpalotai zsidóság létszámcsökkenésének. Ezt a feltételezésünket erősítheti az a tény is, hogy Veszprém megye helytörténeti lexikona a II. világháború kezdete körüli időszakra vonatkozóan 200 fő körül becsüli a várpalotai zsidóság létszámát.¹⁶

A bemutatni kívánt korszakunk fontos társadalmi és egyházi jellemzői közé tartozik még a magyarországi zsidóság teljes jogegyenlőségének kialakulása, illetve egyrészt a zsidóság társadalmi beilleszkedésének, az asszimiláció folyamatának kezdete, majd lendületes felgyorsulása, másrészt - éppen a gyorsuló asszimiláció ellenhatásaként - a zsidóság elkülönülési tendenciáinak felerősödése, a cionizmus mozgalmának megszületése. Hazánk az Osztrák-Magyar Monarchia alkotóelemeiként mindkét tendenciával kapcsolatba került, hiszen jelentős zsidó lakossággal rendelkezett, amelynek egyik része az asszimilációban, másik éppen az elkülönülésben vélte megtalálni boldogulását, illetve jövőjét. Köztudott, hogy a cionizmus meghirdetőjének, Theodor Herzl bécsi újságírónak olyannyira jelentős magyarországi kötődése volt, hogy fivére, Heltai Jenő személyében a magyar prózairodalom egyik jeles alakját tisztelhetjük. Meglehetősen tarka képet mutatott tehát a vizsgált évszázadban a hazai zsidóság helyzete, ellentmondásai természetesen a hazai - és külföldi - viszonyok szülöttei, azoknak jellemvonásait viselik magukon, következményeik is azok által meghatározottak.

II. József császárnak (1780-1790) 1781-ben kiadott, a magyarországi - főként protestáns - egyházi ügyekben különlegesen nagy jelentőségű türelmi rendelete volt annak a folyamatnak elindítója is, amely a XIX. században a magyar törvényhozásban is teljes mértékben

¹⁵ Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. 77. p.

¹⁶ Ila Bálint - Kovacsics József: i. m. 392. p.

megvalósította a hazai zsidóság egyenjogúsítását. A jogi emancipáció folyamatával párhuzamosan zajlott a honi zsidóságon belül egy jelentős reformáramlat, az úgynevezett zsinagógai, esztétikai reform. Ennek szorgalmazói - a zsidóságnak a magyar társadalomba történő beilleszkedésének, asszimilációjának hívei - a zsidóság által addig használt jiddis nyelv alkalmazása helyett a nemzeti (magyar) nyelvű imákat és hitszónoklatokat kívánták bevezetni istentiszteleti alkalmaikon. Ugyancsak ők küzdöttek az orgona használatáért az istentiszteleti szertartásokban, mintha csak a keresztény-keresztyén felekezetek liturgiai gyakorlatához akartak volna idomulni újítási kezdeményezéseikkel.

A XIX. század közepén mintegy negyedmilliós magyarországi zsidó népesség részben önmaga is tartott fenn felekezeti iskolákat, részben pedig többnyire a protestáns fenntartású iskolák valamelyikében (evangélikus, református) folyt az izraelita vallású gyermekek és fiatalok oktatása, nevelése. Általában e két felekezettel alakított ki jobb kapcsolatokat a hazai zsidóság. A vészkorszakban mindegyik keresztény, illetve keresztyén felekezet hívei, lelkesei és főpapjai részéről tapasztalhatták az üldözöttek, a veszedelemben lévők megsegítésének, oltalmazásának szép példáit.

Láthatjuk, tehát, hogy amiként a gazdaságban és a társadalom egészében, úgy az egyházak tekintetében is meglehetősen mozgalmas, tarka képet mutat, ellentmondásoktól semmilyen vonatkozásban sem mentes a három várpalotai egyházközség 1850 és 1950 közötti történetén át bemutatni kívánt száz esztendő. A jobb megértés, a világosabb áttekintés érdekében tartottuk szükségesnek a helyi történések, folyamatok alapos köztörténeti beágyazottság alapján történő bemutatását és értékelését, hiszen nyilvánvaló, hogy egyetlen közösség nem létezhetett és nem létezhet tértől és időtől függetlenül. Körülményeiket mindkét vonatkozásban befolyásolta, sőt jelentős mértékben meghatározta időbeli és térbeli környezetük.

A Várpalotai Ágostai Evangélikus Egyházközség (1850 - 1950)

Lelki-szellemi tekintetben és az anyagiak dolgában egyaránt eseménydús évszázadot jelent a bemutatni kívánt korszak a Várpalotai Evangélikus Gyülekezet életében.

A XVIII. század végére ez a protestáns egyházközség is túljutott a komoly megpróbáltatást jelentő templomépítésen. 1779-1780-ban két esztendő alatt felépült a templom. II. József felvilágosult abszolutista egyházpolitikája már a templomtorony építését is engedélyezte a protestánsoknak, így 1805-1806-ban a torony is megépült, sőt ugyancsak 1806-ban az első harang is helyére került. A látható anyagi gyarapodás mellett a lelki-szellemi gazdagodás dicséretesen szép példáját mutatta a XIX. század közepén ez a gyülekezet. Ekkorra már a saját múlt - többek között - olyan eredményeire tekinthetett vissza ez a közösség, mint Hrabovszky György (1762-1825) várpalotai lelkész és írói tevékenysége, főként pedig az általa 1793-ban megalapított - a maga korában szinte példa nélküli - Várpalotai Evangélikus Árvaház működése.

A XVIII. századi magyar köztörténet eseményeinek, folyamatainak és tendenciáinak ismeretében is minden bizonnyal helytelen lenne az akkori államhatalom - más vonatkozásban valóban tetten érhető - németesítési politikáját „felfedeznünk” abban a tényben, hogy az adott korban rendszeresen tartottak német nyelvű istentiszteleteket ebben a gyülekezetben. „Kis Zsigmond lelkészkedése idejére (1750-1756) esik a gyülekezetnek azon határozata, hogy a sátoros ünnepeket kivéven, minden hónapban egy német prédikáció is tartassék. Ezen határozat 1780-ig maradt meg ily alakban, amidőn aztán a német isteni tisztelet száma havonként kétfőre emeltetett.”¹⁷ Logikus magyarázatul szolgálhat e jelenségre az a tény, hogy a község evangélikus vallású iparos lakosságának egyrésze német származása révén a jobb megértés érdekében természetesen igényelhetette, sőt igényelte a német nyelven tartott igemagyarázatot. A feljegyzésekben ugyan nem találhatjuk nyomait, de úgy tűnik, a Várpalotán szolgáló evangélikus lelkészek részéről nem volt akadály a német nyelven tartott prédikációnak. A hallei, wittenbergi és más protestáns német egyetemek teológiai fakultásán is tanult prédikátorok számára nem jelenthetett akadályt a német nyelvű igemagyarázatot igénylő hívek kérésének teljesítése.

A még fellelhető források szerint a német hívek egyfajta sajátos autonómiát is élveztek a Várpalotai Evangélikus Gyülekezeten belül. Nem csupán a havonkénti egy, majd két német nyelvű istentisztelet jelentette bizonyos mértékű elkülönülésüket a magyar hívektől, hanem az anyagiakban is függetlenséget élveztek. Egészen 1789-ig „a németek maguk gazdálkodtak, külön kurátoruk és dékánjuk alatt, s jövedelmükből esztendőnként 18 forintot adtak a lelki atyának.”¹⁸ Éppen a már fentebb nagy elismeréssel említett Hrabovszky György lelkészisége idejében (1788-1795, majd 1803-1817) ment végbe, pontosabban szólva: akkorra fejeződött be a németiség integrálása a Várpalotai Evangélikus Gyülekezetben. 1789 után magyar ajkú hitsorsosaikkal együtt és azonos feltételekkel hordozták egyházközségük anyagi terheit. Mindezek mellett azonban majdnem egy évszázadon át megmaradt a havonkénti egy német nyelvű istentisztelet gyakorlata. Ez a kikötés még Farkas Mihály várpalotai lelkész (1880-

¹⁷ Farkas Mihály: A V. Palotai Ágost Hitv. Evang. Gyülekezet emlékkönyve. Pápa, 1881, 5. p.

¹⁸ Dr. Bányai Béla: A várpalotai evangélikus gyülekezet harmadfél százados története 1700-1950. (Gépirat a Várpalotai Evangélikus Egyházközség Irattárában). 99. p.

1884) „díjlevelében is bennfoglaltatik, hogy a három sátoros ünnepen a rendes magyar istentisztelet hátránya nélkül német istentisztelet is tartassék. 1880-ban azonban a gyülekezet belátta, hogy náluk a német nyelvű istentiszteletnek semmi gyakorlati értelme nincs, mivel a magyar beszédet mindenki megérti, és 10 év óta már amúgy is szünetelt, ezért a lelkészt felmentette a híványlevél idevonatkozó kötelezettsége alól. A későbbi díjlevelekbe ezt már nem is vették bele.”¹⁹ Az iménti feltételezésünk alapján arra kell következtetnünk, hogy az idetelepült német iparosok, akik korábban joggal elvárták az anyanyelvükön történő prédikációt, egy-két emberöltő alatt teljesen elmagyarosodtak. Környezetükhöz nyelvileg is igazodva nem igényelték már a német nyelvű igehirdetést.

A bemutatásra választott korszak a Várpalotai Evangélikus Egyházközség életében Szedemics György itteni lelkészkedése idején (1828-1867) kezdődött, „kinek majd félszázadig tartó működése alatt a gyülekezet szépen virágzott.”²⁰ Az akkori „virágzás” egyik külső jele napjainkban is látható, hiszen az ő lelkészisége idején építette az egyházközség azt az emeletes iskolaépületet, amely ma is megtalálható, sőt a későbbi hozzáépítés ellenére is felismerhető, a tőle északra és keletre épített bővítménytől világosan megkülönböztethető.

Ugyancsak Szedemics György jó négy évtizedes várpalotai tevékenysége idején fedette be a gyülekezet cseréppel a parókia tetejét. A változás nagy valószínűséggel nem csupán a hívek szépérzékéből eredt, sokkal inkább szolgálhatta az épület és a benne lakók biztonságát is, hiszen a cseréptető lényegesen nagyobb védelmet jelentett a korban bizony gyakori tűzvészek esetén. A veszélyt persze minden bizonnyal korábban is felismerték, a jelentős változtatáshoz azonban természetesen kedvező anyagi feltételekre volt szükség. Ezek a XIX. század első felében és közepén láthatóan adottak voltak településünkön. Csak ezek meglétében vállalkozhatott az egyházközség ilyen nagy horderejű feladatokra.

A gyülekezet - és persze tagjai! - viszonylag jó anyagi helyzetére és a hívek dicséretes áldozatkészségére enged következtetni a középső (fertályos) harang 1863-ban történt újraöntetése. Aligha feltételezhető, hogy a várpalotai evangélikus közösség anyagi teherbírását jelentősen befolyásolta volna az a tény, hogy Csór és Fehérvárcsurgó evangélikus lakossága 1791 óta leányegyházként (filiale) hosszú időn át a várpalotai gyülekezethez tartozott.²¹

Az 1880-as év vonatkozásában találjuk a Várpalotai Evangélikus Egyházközség lélekszámáról, életéről az első pontos számadatokat. Eszerint Palotán 1250, Csurgón 204, Inotán 30, szórványban pedig 20, azaz összesen 1504 fő jelentette a gyülekezet népességét.²² A számok egyértelműen életerős, ígéretesen gyarapodó gyülekezetet mutatnak. Az 1880. esztendő 64 megkeresztelt újszülöttje, 31 konfirmandusa, illetve konfirmáltja, 12 házasságkötése valóban erőt és biztonságot mutat. Az évi 52 temetéssel szembeni 64 keresztelés a biztos jövő, a kiegyensúlyozott növekedés ígéretét is jelenti.

Nem találhatunk feljegyzéseket arra vonatkozóan, milyen volt a gyülekezeti tagok részvételi aránya a vasárnapokon és más ünnepnapokon délelőtt fél tízkor, valamint délután fél háromkor tartott istentiszteleteken, illetve a télen reggel 8 órakor, tavasszal és ősszel 7 órakor, nyáron reggel 6 órakor tartott hétköznapi áhítatokon. Természetesen óvakodnunk kell attól, hogy a számadatok alapján messzemenő következtetéseket vonjunk le a gyülekezet

¹⁹ U.a., u.o. 112.p.

²⁰ Farkas Mihály: i. m. 12. p.

²¹ U.a., u.o. 11. p.

²² U.a., u.o. 24. p.

hitéletének minősítésére. Ennek ellenére feltűnő, hogy az 1881-ben nyomtatásban is megjelent adatok szerint az évi 12 úrvacsorai alkalommal az 1880. év folyamán mindössze 742 fő élt az 1250-es lélekszámú helybéli közösségből. Még e számokon belül is feltűnik a férfiak viszonylag nagyobb arányú részvétele (589 fő) a nők különösen hiányos (153 fő) jelenlétével szemben. Mindkét meglepő adatot²³ indokolhatják a gyülekezeten belüli sajátosságok, különleges helyi szokások. Ma már nehéz lenne hitelt érdemlően megállapítanunk, mit is tartott a több mint egy évszázaddal ezelőtti közfelfogás az egyszerű hívek között az úrvacsorával való élés rendszeres vagy kevésbé rendszeres gyakorlatáról. Meg kell ugyanis jegyeznünk, hogy a Várpalotai Evangélikus Egyházközség történetének ugyanazon időszakból származó más adatai a hitélet egyéb vonatkozásaiban serény gyülekezetet tárnak elénk, pezsgő gyülekezeti életre vallanak - miként azt a későbbiekben látni fogjuk -, amely nem merült ki az istentiszteleti alkalmakon való gyakoribb vagy ritkább részvételben.

Egyetlen tekintetben azonban mégis teljesen jogosnak mondható elmarasztalás érte a gyülekezet tagságának jelentős részét - éppen a lelkiismeretes és széles látókörű lelkészük részéről, aki mély aggodalommal rótt fel az egyházközség tagjainak, hogy sokuk számára az „iskolába járás még mindig az utolsó dolog, amire gyermeküket szorítják, sokszor a leg-haszontalanabb házi teendőnek is elsőbbséget adnak afelett. A városi hatóságnak havonként átadott mulasztási jegyzék terjedelme szomorú bizonytságot tesz az illető szülők lelkiismeretlen hanyagságáról, kik csak azért, hogy gyermekük néhány krajczárral hozzájáruljon az ő kenyérkereső kötelességük megkönnyítéséhez, megengedik, sőt kényszerítik, hogy hetekig vidéken kóboroljon, vesztegetve és tékozolva a drága időt, mely tanulásra van szánva. Innen van aztán, hogy az 1880. évi konfirmandusok között hármát találtam, kik 14-15 éves korukig felnőttek anélkül, hogy írni, vagy csak olvasni is megtanultak volna - nem is említve, hogy a többiek közül is sokan a legszánandóbb avatatlanságot árulták el az ismeretek legelső elemeiben.”²⁴

Farkas Mihály lelkész szigorú, de teljes mértékben jó szándékú bírálata természetesen a település életében különösen nehéz kor gazdasági-szociális gondjait is felvillantja. A kritikával említett, heteken át tartó vidéki „kóborlás” fogalma alatt minden bizonnyal a palotai földműves-fuvaros népesség jövedelemkiegészítő foglalkozása, a „meszezés” rejlik. Ezek a palotai lakosok általában nem rendelkeztek annyi szántófölddel, amennyi a család biztos megélhetéséhez elegendő lett volna. Ezért a Bakonyban - Tésen, Királyszálláson és másutt - a vidéken bőven előforduló mészaköből égetett, oltatlan meszet szállították lovas kocsijukkal Somogy, Tolna és Baranya megyék falvaiba, hogy ott haszonnal eladják. Az ottani lakosság építkezésre, lakóházaik javítására, meszelésére, illetve a szőlő permetezéséhez igényelte az oltatlan meszet. Megfelelő kereslet hiányában bizony valóban 1-2 hétig is eltarthatott egy kocsi mészrakományának értékesítése, miközben önmaga és lovai megfelelő „tartásáról” természetesen a „meszesnek” kellett gondoskodnia. Mivel szállás és étkezési lehetőség ember és ló számára egyaránt általában csak a falusi kocsmák istállójában adódott, így nagyon komolyan fennállt annak a veszélye, hogy a haszon egy része a kocsmáros gazdagította - nem feltétlenül csak a szállás, a takarmány és az étel fejében. A fentiek értelmében egyértelműen nyilvánvaló, hogy a vidéken eltöltött idő megnövekedése - időnként bizony az ital iránti vonzalommal is társulva - az üzleti haszon jelentős csökkenését vonta maga után. Valójában igen keserves kenyérkereset volt a „meszezés”, de jobb lehetőségek híján ebbe igyekeztek beavatni iskoláskorú fiaikat a lelkészük által méltán elmarasztalt evangélikus hívek is, mert

²³ U.a., u.o. 24. p.

²⁴ U.a., u.o. 26-27. p.

sem maguk, sem utódaik számára nem láttak más megélhetési lehetőséget. Ez a foglalkozás viszont nem igényelt különösebb képzettséget, iskolai végzettséget. Arra viszont valószínűleg még a jó szándékú lelkészi intelem után sem gondoltak, hogy gyermekeik - főként fiaik - gyakori és tartós távolmaradása az iskolából olyan képzési hiányosságokhoz vezetett, amelyek a következő generációk megélhetési lehetőségeit is behatárolták, erősen leszűkítették. Joggal korholta hát lelkészüket az evangélikus palotai „meszeseket”, de csupán a szemléletmód megváltoztatása - még ha képesek is lettek volna rá a jámbor atyafiak! - önmagában kevés lett volna. A körülmények megváltoztatása pedig természetesen a mégoly jóakarató és széles látókörű lelkészüknél sem állt módjában. A jelenség a másik két palotai egyházközség életében is felmerült, ott is találkozhatunk a gyermekek iskolába járásának - általában kényszerű - elhanyagolásával.

Kiemelkedő jelentőségű esemény volt a várpalotai evangélikus gyülekezet életében a templomépítés centenáriumának méltó színvonalú megünneplése. Érthetően az egész közösség igyekezett emlékezetessé tenni az 1780. november 1-jén történt templomszentelés századik évfordulóját. A kereszteléssel és úrvacsoraosztással is ünnepélyesebbé tett hálaadó istentiszteleten több környékbeli lelkész is tevékenyen részt vett. Tatay Sámuel, a Veszprémi Evangélikus Egyházmegye esperese (1868-1893), bakonytamási lelkész nem tudta vállalni az ünnepi igehirdetés megtartását, így ez a nemes feladat is az alig fél esztendővel korábban - Horváth Károly tiszteletes távozása után - Várpalotára megválasztott Farkas Mihály helybeli lelkészre (1880-1884) hárult. Az ő fáradozásainak köszönhetően a Várpalotai Evangélikus Egyházközség hívein túl a település teljes lakossága is megismerhette az evangélikus gyülekezetnek az akkor még írott forrásokból is fellelhető múltját, sőt eseménydús jelenét is. A következő évben nyomtatásban is megjelentette munkáját a Pápai Református Kollégium nyomdájának közreműködésével. Hasznos szolgálatot tett ezáltal a múltnak, az akkori jelennek, de s jövőnek is, hiszen művének sajnos egyre nehezebben és ritkábban fellelhető példányai napjainkban is értékes segítséget jelenthetnek a várpalotai evangélikus gyülekezet és a város történetének kutatásában egyaránt.

A hálaadó istentisztelet keretében a zsúfolásig megtelt templomban „a gyámintézet javára gyűjtés rendeztetett, melynek eredménye méltó volt az ünnepély szépségéhez.”²⁵ A jubileumi istentiszteletet és ünnepséget díszebéd követte az egyházi és világi vendégek számára. Feltétlenül említést érdemel, hogy az Egyháztanács a centenáriumi ünnepség teljes költségét magára vállalta. A nagylelkű felajánlás folytán az emlékünnepegy kiadásai nem terhelték a gyülekezet pénztárát. Ugyanez az áldozatkészség tette lehetővé a jubileumi emlékkönyv nyomtatásban történő megjelentetését is. Ma már nem tesz lehetővé a források az adományozók nevének kiderítését és megörökítését. Mindenesetre joggal feltételezhetjük, hogy a település közismert gazdasági és szociális gondjai ellenére a Várpalotai Evangélikus Egyházközségnek több olyan jómódú tagjai is lehetett, akik képesek is voltak, készek is voltak az említett anyagi áldozatra, hiszen a jubileumi ünnepség költsége minden bizonnyal tetemes összeget jelentett.

Méltó módon emlékezett meg 1880-ban a várpalotai evangélikus gyülekezet az elődök dicséretre méltó buzgalmáról, hitbéli helytállásáról a templomépítés centenáriuma kapcsán. Jubileumi prédikációja alapigéjéül a Zsoltárok könyve 78. fejezetének 69. versét választotta az ifjú helybeli lelkész: „És megépíté szent helyét, mint egy magas várat, mint a földet, amelyet örök időkre fundált.” A textusként választott Ige a visszatekintésre és az előretekintésre egyaránt alkalmat adhatott az egyházközség híveinek és vendégeiknek. A templomépítő ősök

²⁵ U.a., u.o. 15. p.

illő megbecsülésén túl lehetőséget nyújtott az ünneplés a lelki töltekezésre, a szellemi gyarapodásra, a közös értékek számbavételére, az erőgyűjtésre. Az alig huszonöt esztendőes lelkésznek, aki még egy évet sem töltött el addig várpalotai szolgálatában, igen komoly erőpróbát jelenthetett ez a nagyszerű feladat, de volt energiája, lelki és szellemi tehetsége, hogy megfelelő színvonalon feleljen meg a kihívásnak. Közvetlenül a centenáriumi kiadvány megjelentetése után új tevékenységre vállalkozott, 1882-ben megszervezte egyházközségében a nőegyletet.

A bevezetésben utaltunk már arra a nagy horderejű felismerésre, miszerint a múlt század második felében a magyarországi egyházak is felfedezték a templomon kívüli lelki munka jelentőségét. A mindennapi élet gyakorlata rávezette a lelkészeket, hogy jobban megfelelhessenek a modern idők megváltozott, megnövekedett követelményeinek, ha jelentősen kiszélesítik tevékenységi bázisukat, ha mindazokat bekapcsolják munkájukba, akik erre a feladatra alkalmasak és megnyerhetők. Ebben a törekvésükben főként női hívekben leltek megbízható és értékes szövetségeseikre a kor lelkipásztorai. A más vonatkozásban is sokat emlegetett női emancipáció ebben a tekintetben is éreztette hatását. A gyülekezeti munka számos területén (templomdíszítés, beteglátogatás, karitatív tevékenység stb.) kaptak az egyházak lelkipásztorai felbecsülhetetlen értékű és pótolhatatlan segítséget a nőegyletek eredményesen aktivizálható tagságától. Ezek az asszonyok és lányok méltán érezhették társadalmi megbecsülésnek, erkölcsi érvényesülésnek - és mindenek előtt: Istennek tetsző jócselekedetnek - az egyházközségük, gyülekezetük érdekében végzett érdemi munkát. Nem lehetett véletlen, hogy rangot jelentett egy eredményesen működő nőegylet tagjának lenni. Ennek érdekében időnként a felekezetközi „határok” átlépésére is sor került, ami egyébként nem volt gyakori jelenség abban a korban. Senki sem kifogásolta ugyanakkor, ha valamelyik gyülekezet nőtagja egy másik egyházi közösség nőegyletében tevékenykedett.

Természetesen nem csupán a protestáns gyülekezetek, de a római katolikus közösségek is felfedezték az adott korban a laikusok értelemszerű bevonásának, bekapcsolásának jelentőségét. Kétségtelen, hogy a frissen létrehozott nőegyletek, majd később leány-, ifjúsági és férfiegyletek egyrészt új, addig szinte ismeretlen munkatársakat jelenthettek az egyes egyházak lelkészeinek, sok terhet levehettek vállukról, lehetővé tették, hogy papjaik inkább a lelki-gondozói munkára összpontosítsák idejüket és energiájukat. Az imént említett nyilvánvaló haszon túl azonban egyéb kedvező hozadéka is volt ennek a jelenségnek, illetve folyamatnak - kivétel nélkül minden felekezet számára. Nem hagyhatjuk ugyanis figyelmen kívül, hogy az általunk tárgyalt korszak nagyjából egybeesik a szekularizációnak azzal az időszakával, amelyet elsősorban a világias gondolkodásmód megjelenése és elterjedése, az egyházaktól való eltávolodás jellemzett. A laikus hívek fokozottabb bevonása az egyházközség, a gyülekezet életébe megfelelő ellensúlyt jelenthetett az egyházak számára kedvezőtlen tendenciákkal szemben. A rendkívül mozgalmas, ellentmondásos - esetenként zavaros - korszakban az egyházaknak szükségük is volt az ilyen ellensúlyokra, ellenérvekre a különböző eszmearamlatok ellen vívott küzdelmükben.

„1882. január 29-én Farkas Mihály lelkész elnöklete alatt alakult meg az evangélikus nőegyletünk, melynek az volt a célja, hogy templomunkat rendben tartsa, gyülekezetünkben a szeretetmunkát végezze, a jótékonyságot gyakorolja. Megalakulásakor a lelkész szeretettel felhívta a gyülekezet nőtagjait erre a munkára, mert a nőknek minden szép és jó iránt fogékony lelkét oly forrásnak lehet tekinteni, melyből a valódi hitbuzgóság sohasem apad ki. Csak csekély szolgálatot és fillérnyi áldozatot kért tőlük, hogy céljukat megvalósíthassák.

Kérte őket, hogy keljenek nemes versenyre a férfiakkal gyülekezetük felvirágoztatása érdekében.”²⁶

Miként fentebb már említettük, 1880-ban 1250 fő volt a várpalotai evangélikus gyülekezet lélekszáma. A megalakulás pillanatában a gyülekezet 60 nőtagja lépett be a nőegyletbe. Ez még akkor is kiemelkedően szép eredménynek számít, ha elfogadjuk - vagy legalábbis feltételezzük -, hogy a másik két gyülekezet nőtagjai már a megalakuláskor bekapcsolódtak ennek az egyletnek a munkájába. A későbbi együttműködésre egyértelmű bizonyítékokat találhatunk az írott forrásokban.

Dicséretes lelkesedéssel, lendülettel látott munkához az alig megalakult nőegylet tagsága. Már az alapítása évében rendbe hozatta a templom környékét, kijavíttatta és befestette azokat a táblákat, amelyekre az istentiszteleti alkalmakra kiválasztott gyülekezeti énekek számát szokták előre kiírni, sőt szekrényt készíttetett az oltárterítők számára. Szinte minden esztendőben gyarapították, csinosították valamivel templomukat: oltárterítőket hímeztek, úrvacsorai edényeket vásároltak annak érdekében, hogy a betegek otthon is részesülhessenek az úrvacsora sákramentumában. Perselyeket készíttettek, sőt bearanyoztatták az oltári gyertyatartókat, a feszületet és a keresztelőkutat. Mindezek mellett adományokból és hagyatékból jelentős kis tőkét is összegyűjtöttek karitatív célokra. A nőegylet két legaktívabb tagja: Bisztricsány Emma és testvére, Bisztricsány Róza két értékes csillárt ajándékozott a templomnak.

A maga módján és lehetőségeihez képest a Várpalotai Evangélikus Egyházközség és nőegylete is megemlékezett honfoglalásunk ezredik évfordulójáról: 1896-ban az egylet jelentős költséggel kifestette a templomot, és felújíttatta annak padlózatát. A sikereken fölbuzdulva a századfordulóra már a temető rendbetételének gondját is felvállalta a nőegylet, természetesen az egyházközség férfi tagjainak bevonásával.

Többen is akadtak az egyházközségben, a nőegylet tagjai között, akik nem csak életükben, de halálukban is gyarapították egyletüket, amennyiben végrendeletükben jelentős pénzüsszeget, esetenként párszáz koronát is hagyományoztak alapítványuknak. Ezt természetesen csak a módosabb egyháztagok tehették, de anyagi lehetőségeiktől függően mások is követték a dicséretes példát. A nőegyleti tagok szociális érzékenységét is jelzi, hogy megszervezték az egyházközség ellátatlan betegeinek, gyermekágyas anyáinak látogatását, illetve sorkosztolását. Ez utóbbi fogalom alatt azt értették, hogy a tehetősebb háziasszonyok beosztották egymás között, a hét melyik napján melyikük gondoskodik a rászoruló beteg, illetve gyermekágyas anya étkeztetéséről. Az említett esetekben feltételezhetjük, hogy a frissen elkészített ételt el is vitték az ágyhoz kötött betegeknek, akiknek számára ez felbecsülhetetlen értékű segítséget jelentett, és természetesen erősítette az egyházukhoz való kötődésüket.

1932-ben ünnepelte a nőegylet fennállásának félszázados jubileumát. Nemes hagyományaihoz híven ekkor is tettekkel kívánt ünnepelni. Ennek a tisztes szándéknak köszönhetően kaptak emléktáblát a templomban az I. világháború várpalotai evangélikus hősei és áldozatai. Szintén a nőegylet megbízásából (és költségére) végezte el Mórutz Miklós (1890-1970) várpalotai születésű festőművész az oltár aranyozását az ünnepi alkalomra.

Az 1932. július 17-én tartott jubileumi istentiszteleten avatta fel Takács Elek esperes (1913-1937), homokbödögei lelkész az I. világháború várpalotai evangélikus hősi halottainak emléktábláját. Az ünnepség fényét emelte, hogy az időben egybeesett Horváth Sándor helybeli lelkész (1906-1936) huszonöt éves várpalotai szolgálati jubileumával. A nőegylet is kötelessé-

²⁶ Dr. Bányai Béla: i. m. 53. p.

gének érezte a negyedszázados lelkeszi fáradozás legmagasabb szintű elismerését, ezért ezüstkoszorúval jutalmazta gyülekezete lelkeszének hűséges szolgálatát.

A hitéletet segítő, mélyítő munkálkodás mellett jelentős volt a nőegylet kulturális és ismeret-terjesztő tevékenysége is. Az egyházi énekek tanulásával, a bibliaismereti foglalkozásokkal jól megfértek a műkedvelő színielőadások, amelyek természetesen egyaránt szolgálták az ifjúság és a felnőttek erkölcsi nevelését, lelki-szellemi gyarapodását.

„1936-ban az alsóvárosi temetőnél a város felőli részen szép vaskaput és vasrácsos kőkerítést építtetett több mint 1000 Pengő értékben, amelynek felét, mivel a temető is közös, a református nőegylet fedezte.”²⁷ Az említett vaskaput, illetve a vasrácsos kőkerítést (pontosabban inkább annak maradványait) még a sorok írója is láthatta ifjú éveiben. Kétségtelen, hogy jelentős vállalkozás volt, amelynek eredménye hosszú időre fennmaradt. Ráadásul a felekezetközi együttműködés elismerésre méltóan szép példáját is jelenti a két nőegylet összefogása.

A nőegylet sokirányú tevékenysége általában arra is módot teremtett, hogy a lelkeszfeleségek szervezett keretek között is bekapcsolódhassanak a gyülekezeti munkába, méltó és eredményes segítőtársai lehessenek férjüknek annak lelkeszi hivatása gyakorlásában is. Ebben a szellemben választották 1937-ben az akkori lelkesz, Dr. Bányai Béla (1936-1968) feleségét a Várpalotai Evangélikus Nőegylet elnökévé.

A nőegylet amúgy is széles skálán mozgó tevékenységének területét tovább bővítette a II. világháború kitörése, illetve hazánk tragikus végű bekapcsolódása a harci eseményekbe. Az ismert gazdasági és társadalmi viszonyok és a sajátos helyi körülmények következtében addig is bőven akadt településünkön tennivaló a karitatív feladatokat vállalók számára, de az újabb háború természetesen újabb szegényeket, további szenvedőket, segítséget és nyomort teremtett. A szükséghelyzetben a Vöröskereszttel együttműködve a Várpalotai Evangélikus Nőegylet tagjai is meleg ruhákat gyűjtöttek a harctéren küzdő, a kegyetlen orosz tél viszontagságaitól gyötört magyar honvédeknek, illetve vallásos irodalommal igyekeztek ellátni őket, hogy lelki táplálékban ne szenvedjenek hiányt.

A II. világháború idejére az evangélikus nőegylet taglétszáma meghaladta a 120 főt. Ez a szám önmagában is jelzi, hogy az egyletben folyó munka vonzó volt az egyházközség nőtagjai számára, és kivívta a település lakosságának elismerését. Ennek a jelentős - és a jövőre nézve is ígéretes - kezdeményezésnek, illetve fejlődésnek vetett véget az 1940-es évek végén Moszkva által a magyarságra is ráerőszakolt kommunista diktatúra, amely egyházellenességében az egyházi nőegyleteket is főszámolta, az egyházak tevékenységét pedig szigorúan a templom falai közé szorította.

A nőegylet eredményes tevékenységén fölbuzdulva a várpalotai evangélikus gyülekezet leányai is szervezeten kívántak részt venni egyházközségük szeretetmunkájában. Egy részük számára nem volt már ismeretlen ez a munkálkodás, mert a nőegylet keretei között már korábban megismerhették feladataikat. Ennek megfelelően, amikor Horváth Sándor helybéli lelkesz (1906-1936) felvetette gyülekezete lányainak 1918. június 2-án a leányegylet megalapításának tervét, egyértelmű helyeslésre talált köztük elképzelése, „hogy a konfirmált leányokat összetartsa, egyházunkhoz való hűségüket ápolja, a valláshoz való ragaszkodásukat fejlessze, és nemes szórakozásban is részesítse őket. A leányok örömmel és megértéssel fogadták a felhívást, és 43 taggal mindjárt megalakították a leányegyletet.”²⁸

²⁷ U.a., u.o. 55. p.

²⁸ U.a., u.o. 56. p.

Az alapító tagok ezúttal is imponálóan magasnak mondható száma ígéretesen szép jövőt, majdani áldásos tevékenységet enged feltételezni, elvárni. Az újabb egyesület tevékenységét azonban rendkívüli mértékben gátolták a háborús idők nehézségei, az elveszített I. világháborút követő gazdasági bajok, a társadalmi elégedetlenség és bizonytalanság, Trianon nemzeti tragédiája és a forradalmi idők zűrzavarai. Mindezek ellenére már működésük második esztendejének szilveszterén műkedvelői színielőadást rendeztek az egyesület lányai a gyülekezeti épület tervezett villamosítása érdekében. Valós feladatokban való közreműködésre vállalkozott tehát a Várpalotai Evangélikus Egyházközség leányifjúsága, hiszen a villanyvilágítás az egész gyülekezet javát szolgálta volna. Elismerésre méltó szándékukat azonban az adott viszonyok között nem koronázhatta siker, mert gyűjtésük, takarékoskodásuk eredményét teljes mértékben felemésztette az elveszített háborút, országunk és nemzetünk feldarabolását, illetve szétszaggatását követő, mindaddig hallatlan mértékű infláció. Ez a veszteség sem szegte kedvüket. Életkorukhoz illő fiatalos lendülettel táncestét rendeztek, hogy annak bevételével gyarapítsák a harangok pótlására gyűjtött pénzalapot. A tragikus emlékű világháború egyik szomorú következményét kellett elhárítaniuk - azoknak, akiknek már csak életkoruk folytán sem lehetett semmi közük e szörnyűségek előidézéséhez. A háború értelmetlen pusztítása ugyanis a templomok harangjait sem kímélte, gyilkos fegyverek öntéséhez volt szükség anyagukra. A gyülekezet - és benne az ifjúság - méltán tartotta fontosnak, hogy ismét harangok hívják az élőket istentiszteletre, kísérjék el, illetve sirassák el a halottakat.

1923-ban ifjúsági énekkart szerveztek, hogy egyesületük és gyülekezetük életét színesebbé, tevékenységüket eredményesebbé tehessék. Az emberpróbáló nehéz idők azonban nem csupán gátolták a leányegyesület tevékenységét, hanem feladatot is bőséggel adtak tagjai számára. Működésük mintegy 25 esztendeje alatt leginkább karitatív munkájukra volt szüksége egyházközségüknek és településüknek egyaránt. Főként a nagy egyházi ünnepek előtt gyűjtöttek pénzt, élelmiszert és ruhát gyülekezetük rászoruló tagjai számára. A szociális segítséget várók létszámát pedig a két világháború, egy gazdasági világválság és számtalan más sorscsapás, gazdasági és társadalmi nehézség gyarapította.

Életszerű gyülekezeti-társadalmi feladatokban való aktív közreműködésre vállalkozott a Várpalotai Evangélikus Leányegyesület lelkes tagsága. Munkájára a II. világháborút követő, különösen nehéz időkben is szüksége lett volna a gyülekezetnek és a településnek egyaránt. A kívülről hazánkra és népünkre erőltetett új hatalom azonban minden ilyen és hasonló egyesülésben ellenséget látott, így még a puszta létüket sem tűrte el. Ennek következtében a Várpalotai Evangélikus Egyházközség Leányegyesülete is kénytelen volt beszüntetni működését a II. világháború után.

A nőegyesületnek, majd a leányegyesületnek a sok-sok nehézség ellenére is eredményes tevékenysége a gyülekezet férfi ifjúságát is arra ösztönözte, hogy egyesületbe tömörülve segítse gyülekezte munkáját, s szervezeten járuljon hozzá közössége lelki-szellemi és anyagi gyarapodásához. „Néha-néha már eddig is összejöttek, amikor beszélgettek, szórakoztak és építő előadásokat hallgattak, de érezték, hogy külső szervezettség nélkül nem sok eredményt érhetnek el. Ezért 1937. november 20-án formálisan is megalakították az ifjúsági egyesületet.”²⁹

Természetesen a férfi ifjúság egyesületének is az volt a célja, hogy tagjai keresztyén hitükben erősödjenek, evangélikus öntudatukban szilárduljanak. Énektanulás, bibliamagyarázatok és bibliai témájú előadások hallgatása, műkedvelő színielőadások tartása jelentette programjuk gerincét. Színdarabjaik bevételével főként egyházközségük könyvtárát igyekeztek gazdagítani,

²⁹ U.a., u.o. 57. p.

de természetesen karitatív célokat is támogattak. Ennek az egyletnek a működését is erősen behatárolta az alapítás után alig két évvel kitört II. világháború. A háborút követő politikai változások pedig teljességgel lehetetlenné tették az egylet további munkáját.

A fentiekben röviden bemutatott egyletek nagyon is szükséges és eredményes munkálkodása mellett feltétlenül említést érdemel a Várpalotai Evangélikus Egyházközségnek egy alapjában szociális fogantatású kezdeményezése, a gyülekezeti takarékmagtár 1881-ben történt megalapítása. Természetesen ennek a gyülekezetnek is voltak szerényebb körülmények között élő tagjai, akiknek otthonában a szegénység, alkalmanként a nélkülözés is megjelent. Az ő időnkénti megsegítésüket tette lehetővé Farkas Mihály helybeli lelkész (1880-1884) ötlete. Feltűnő, hogy az itt töltött alig öt esztendő alatt mennyi maradandó alkotásra futotta ennek a fiatalembernek az energiájából: centenáriumi ünnepség, jubileumi kiadvány az egyházközség történetéről, nőegylet, takarékmagtár.

Elgondolkodtató, mi indíthatta a várpalotai evangélikus lelkészt 1881-ben a takarékmagtár létrehozására egy olyan időszakban, amikor a világháborúkat követő szédületes mértékű és gyorsaságú inflációk még igencsak a jövő homályos ködében rejtőzködtek. Mintha megsejtette volna Farkas tiszteletes a pénz elértéktelenedését, és egy stabilabb értékhordozót keresett és talált volna meg a gabonában. Az kétségtelen viszont, hogy a szükségét szenvedőknek gyakran éppen gabonára volt szükségük gondjaik enyhítésére, az éhezés távoltartására. „1881. július 10-én már a presbitérium is tárgyalta a takarékmagtár megalapítását, amikor is Mórocz Sándor előljáró átlátva ennek szükségességét, mindjárt felajánlott egy mérő búzát és egy mérő árpát, ezzel megvetette a takarékmagtár alapját. E nemes példára az egyháztanács tagjai testületileg mindnyájan részt vesznek a megalapítás munkájában. Augusztus 14-én már a közgyűlés is jóváhagyta a magtár megalapítását és hathatós támogatást ígért.”³⁰

A gyülekezeti takarékmagtár működése, illetve feladata abban állt, hogy gabonát adtak kölcsön 25%-os kamatra. A viszonylag magas kamatláb azt a szándékot is jelezte, hogy minél rövidebb idő alatt szerették volna 200 mázsára növelni gabonaalapjukat. Ennek érdekében még a pénzadományokat is gabonára váltották át. A kétszáz mázsás cél elérése után a közel ötven alapító nem ragaszkodott már a kezdeti magas kamatlábhoz. 1896-ban 20%-osra mérsékeltek a kamatot, 1940-ben pedig már csak évi 8%-ot kértek a kölcsönadott gabonára. Meglehetősen szokatlan tevékenység ez egy egyházközség életében, de eredménye vitathatatlan, hiszen 1940-ben már azzal tudta segíteni a várpalotai evangélikus egyházközség az iskolaépítést, hogy a takarékmagtárból 50 mázsa gabonát értékesített. A II. világháború után bekövetkezett politikai fordulat azonban ezt a jó szándékú kezdeményezést is brutálisan felszámolta.

Farkas Mihály alig ötesztendős várpalotai tevékenysége a gyülekezet és lelkésze harmonikus együttműködésének az utókor emlékezetére méltóan szép példáját jelentette, erre a mai utódok is joggal lehetnek büszkéek, hálás örömmel tekinthetnek vissza rá. Az általunk vizsgált évszázadban mindössze egyetlen eset akadt, amikor a lekipásztor és egyházközsége között feloldhatatlan konfliktus támadt. Úgy is mondhatnánk: a politika ékelődött a gyülekezet és lelkésze közé. Fadgyas József (1867-1869) 1866-ban lett segédlelkész Szedemics György (1828-1867) mellett. Szedemics György 1867-ben bekövetkezett halála után előbb helyettes lelkész lett, majd 1869-ben rendes lelkésszé választotta a palotai egyházközség. „Nemsokára közte és a gyülekezet között meghasonlás támadt, mivel a március 21-én lefolyt követválasztás alkalmával az Isten házáat zárva tartotta. A tulajdonképpeni ok azonban az volt,

³⁰ U.a., u.o. 50-51. p.

hogy ő jobbpárti volt, míg a gyülekezet zöme a balpártot képviselte. A dolog úgy elmérgesedett, hogy Fadgyas József még abban az évben lemondott állásáról.”³¹

Ez utóbbi eset valóban a különleges kivételek közé tartozik. Általában igen jó volt kapcsolat a gyülekezet, valamint lelkészei és tanítói között. A lelkész és tanító közötti különbséget a XIX. században még nem vették olyan szigorúan. Miként a palotai evangélikus tanítókról készült kimutatásból kitetszik, több tanítóból lett később lelkész. Ez a tény arra is enged következtetni, hogy a lelkészjelöltek időnként megszakították tanulmányaikat, és tanítói állást vállaltak, majd a szükséges képzettség megszerzése után lelkészi pályára léptek. A két hivatás közötti erős kapcsolódást az is jelzi, hogy a protestáns tanítók több tekintetben munkatársai voltak a lelkésznek, sőt szükség esetén helyettesíthették is feladatában.

Az evangélikus gyülekezet férfi ifjúsági egyletének tevékenysége kapcsán említettük már a gyülekezeti könyvtár alapításának dicséretes szándékát. Ennek alapjait Szalay Ferenc várpalotai evangélikus lelkész (1885-1905) vetette meg, aki végrendeletében „könyvtárát is a gyülekezetben megalakítandó parochiális könyvtár javára hagyta.”³² Mivel házassága gyermektelen maradt, más értékeit - józanhegyi szőlőjét, rétjeit és takarékpénztári részvényeit - is a gyülekezet örökölte. Ez a nemes gesztus természetesen lényegesen javította a Várpalotai Evangélikus Egyházközség anyagi viszonyait. Nagy kár, hogy a néhány évvel később kitört I. világháború és az azt követő események, főként a pénz és az értékpapírok elértéktelenedése hamarosan semmivé tette a nagylelkű adakozó által teremtetett lehetőséget.

Várpalota életét nagyban befolyásolta, sőt meghatározta a környékén elterülő tűzérési lőtérek. A kifogyhatatlan hadgyakorlatok során gondot jelenthetett a csapatokkal ide érkezett tisztek, főtisztok megfelelő szintű elszállásolása. Ennek érdekében időnként még az evangélikus parókia egy részét is igénybe vették, amit az épület nagysága valóban lehetővé is tett - a gyülekezeti munka zavarása nélkül. „...a katonai beszállásolások alól a lelkészi hivatal általában mentesítve volt az én gyermekkoromban, de amint visszaemlékszem, mégis majdnem minden évben lakott egy-egy tiszt a régi lelkézlakás utolsó szobájában egy-két hétig a nyári és az őszi gyakorlatok alatt. A Tanácsköztársaság ideje alatt például egész nyáron két főhadnagy lakott a vendégszobában, még a nevükre is emlékszem. Egyiket Ferenczinek, a másikat Füstinek hívták, kedves fiúk voltak, mindketten Ludovikát végeztek, és az I. világháború után sem léptek ki a hadsereg kötelékéből.”³³

A forradalom, illetve a diktatúra zajos eseményei között talán némi biztonságérzetet is jelenthetett a parókiának, valamint ez egyházközségnek a katonatisztek állandó jelenléte a megzavart és megszállt néptömegek esetenként kiszámíthatatlan, következményeiben beláthatatlan kilengéseivel szemben.

Egy esztendővel később, 1920-ban éppen a katonai beszállásolás idején, az evangélikus lelkézlakásban lakó Thámos nevű főtszt jelenléte tette lehetővé Horváth Sándor lelkész (1906-1936) számára, hogy a község szociális békéje és nyugalma érdekében közbenjárjon a helyi katonai parancsnokságon a várpalotai bányászokért. A sztrájkoló bányászokat a katonaság és a csendőrség fegyverrel kényszerítette a munka felvételére. Az elégedetlenség azonban a munka felvétele után is tartott. „...A csendőrök és a katonák a bányászok egy részét a Mátyás-várba hajtották, és ott kegyetlenül ütötték, verték. Lakásunkra áthallott a bányászok

³¹ U.a., u.o. 50-51. p.

³² U.a., u.o. 108-109. p.

³³ U.a., u.o. 113. p.

jajkiáltása, mert a vár hátsó részén épült fészertetős istállókba voltak bezárva, és ott vallatták őket nem éppen sima módszerekkel.”³⁴ Az embertelenül kemény eljárás természetesen nem nyerhette meg a felebaráti szeretetet talaján álló lelkész tetszését, sőt arra indította, hogy megpróbálja kimenteni a bányászokat - akik között gyülekezetének tagjai is lehettek - veszélyes helyzetükből. Törekvéseben szövetségesre talált a parókia vendégszobáját használó Thámos alezredesben, aki maga is „...helytelenítette a bányászokkal történt bánásmódot, és az ő kíséréte mellett édesapám felment a kastélydombon lévő katonai parancsnoksághoz, és kérelmet terjesztett elő a bányászok érdekében. Úgy tudom, közbenjárása eredményre vezetett.”³⁵ A rendkívüli idők és rendkívüli körülmények rendkívüli cselekedetet kívántak a lelkésztől is, aki nem is tehetett mást, hivatásából fakadóan igyekezett lelkiismerete szerint megfelelni a szokatlan követelményeknek.

Alig heverte ki a közösség az I. világháború tragikus következményeit, máris meg kellett éreznie a következő világhétség folyományait, majd iszonyatos pusztítását.

Dr. Bányai Béla lelkész (1936-1960) rendkívül alapos és körültekintő kutatásainak eredményeként megírta a Várpalotai Evangélikus Egyházközség történetét. 1943-ban munkája már nyomdakész volt, de közbeszólt a II. világháború: műve kinyomtatását lehetetlenné tette a papírhány. A hadi események közeledtével azonban más gondok is neheztedek a lelkészre és híveire egyaránt. Menteniük kellett a menthetőt a bombázások, a tűzérési belövések, a tűzvész és a háborúval együtt járó fosztogatás elől. Az értékes kézirat is osztozott az egyéb féltett javak sorsában. A legszükségesebbnek vélt ruhaneműkkel együtt azt is elásták egy ládában. Sokan jártak el hasonlóan, hiszen abban reménykedtek, hogy a földben elrejtett értékeik háborítatlanul átvészelik a nehéz időket. Ez a láda sem került el a rendkívül találékony fosztogatók figyelmét. „Sajnos, rejtékhelyünket megtalálták, féltett kis holminkat mind elvitték, csupán a kéziratot szórták ki belőle, mint számukra értéktelen valamit. Valami értéket talán mégis sejtettek benne, mert keresztüllőtték, azután megszagatták és szélnek eresztették, úgyhogy laponként kellett összeszedgetni, megtisztítani és nagyrészt újra lemásolni. Ezt a munkát így, ahogy van, még egyszer nem tudtam volna összeállítani, mert sajnos a forrásmunkák közül is egyesek megsemmisültek. Viszont örülök annak, hogy 1943-ban nem tudtam kiadni, mert így a háború nem mindennapi eseményeit is beleszőhettem...”³⁶

Dr. Bányai Béla dolgozata gépiratban ma is megtalálható a Várpalotai Evangélikus Egyházközség Irattárában. A II. világháború utáni események és viszonyok bizony hosszú ideig nem segítették az egyháztörténeti munkák megjelentetését, sőt hallatlan mértékben akadályozták és korlátozták az egyházak mindenfajta tevékenységét. Ezek a történetek azonban már nem kerülhettek bele az 1968-ban súlyos betegen, nem kis részben éppen a korszak egyházellenes praktikáiba belerokkantán, nyugalomba vonult, majd 1975-ben elhalálozott Dr. Bányai Béla munkájába. Ezek megírása már az utána következők feladata lesz.

³⁴ Horváth Sándornak [Horváth Sándor várpalotai evangélikus lelkész (1906-1936) fiának] levele Németh Ferenc várpalotai evangélikus lelkészhez (1968-1988), Budapest 1970. augusztus 24. (Várpalotai Evangélikus Egyházközség Irattárában)

³⁵ U.a., u.o.

³⁶ Dr. Bányai Béla: i. m. 3. p.

A Várpalotai Református Egyházközség (1850 - 1950)

A vizsgált évszázadban a várpalotai református eklézsia életére is alapvetően rányomta bélyegét az a tény, hogy „a történeti keresztyén egyházak nagymérvű elvilágiasodásuk és különösen a világpolitikába való benyomulásuk miatt nem tudták megtalálni az óriási koráramlatokkal szemben a határozott feleletet, s emiatt nagyszerű teljesítményük ellenére is a korszak folyamán mind nehezebb helyzetbe jutottak, a világ életében való vezető szerepüket mindjobban elveszítették és mind keményebb ellenállást találtak szemben magukkal, amelyet a világháború és következményei éleztek ki azután a végsőkig.”³⁷

A XIX. század közepén nagyjában és egészében hasonló volt Várpalotán a két protestáns felekezet helyzete. II. József császár egyházpolitikája következtében nagyjából azonos időben épülhettek templomaik. 1788-ban a református gyülekezet temploma is elkészült, sőt saját iskolát és tanítót tartott fenn az egyházközség.³⁸ Amennyire a szűkösen rendelkezésre álló forrásokból még kideríthető, az egyházközség szociális összetétele is erős hasonlóságot mutat az evangélikusokéval: gazdálkodók, fuvarosok, iparosok - zömében kétkezi munkások alkották a református gyülekezetet is. Természetesen közülük kerültek ki az eklézsia tisztségviselői, a presbíterek, a dékánok és a kurátor.

A bemutatásra kiválasztott száz esztendő folyamán tizenhat lelkésze volt a várpalotai református gyülekezetnek. Akadtak közöttük olyanok is, akik több mint három évtizedet szolgáltak Várpalotán: Vetsei Gábor (1824-1861), Kecskeméti Károly (1862-1890), Hölgye Endre (1914-1952). Mások viszont alig egy-két évig - esetleg még annál is rövidebb ideig - maradtak meg Várpalotán: Balassa Dezső (1890-1892), Nagy Árpád (1892), Szász Kálmán (1892), Szokó István (1900-1903), Patay Árpád (1903-1904), Takácsy Dániel (1907), Kántori Gyula (1914). Minden bizonnyal az egyházközség nem kielégítő anyagi helyzetével is magyarázható, hogy a tizenhat feljegyzett lelkészből nyolcan helyettes lelkészként gondozták egy-két évig a várpalotai református gyülekezetet. Ugyancsak a két helyi protestáns közösség gyakorlata szerint ugyanis a helyettes lelkész javadalma jelentősen elmaradt a megválasztott lelkészé mögött. Feltételezhető, hogy eredendően nem a közösség anyagi helyzete készítette a protestáns gyülekezeteket erre a különbségtételre. Valószínű, hogy a szabad lelkészválasztás jogához és gyakorlatához ragaszkodó protestánsok ebben a formában is rangot kívántak biztosítani a szabad lelkészválasztásnak. Miként már a bevezetésben is utaltunk rá, joggal feltételezhetjük, hogy az adott korban viszont a gyülekezet anyagi helyzete indokolta ezt az eljárást és ebből következően a helybeli református lelkészek feltűnően nagy fluktuációját.

A történelmi források szűkös volta ellenére is több alkalommal fellelhetők a református gyülekezet életében a település általános gazdasági-társadalmi hanyatlásából eredő anyagi nehézségek. Miként a bevezetésben már hivatkoztunk rá, a helyi kisipar (szürkésítő ipar, fazekasipar, téglagyártás, fafeldolgozás) elsorvadása és a vele járó kedvezőtlen gazdasági és társadalmi változások komoly mértékben megrendítették - voltaképpen felekezeti hovatartozástól függetlenül! - a község lakosainak szociális helyzetét. A hátrányos gazdasági következményei egyértelműen megmutatkoztak a várpalotai református közösség anyagi viszonyaiban.

³⁷ Dr. Révész Imre - Dr. Segesváry Lajos: Az egyház-történelem alapvonalai. 2. kiad. Debrecen, 1992, 186. p.

³⁸ Ila - Kovacsics: i. m. 391. p.

Ahogy a későbbiekben részletesen is láthatjuk, több egyháztagnak komoly nehézséget jelentett az egyházfenntartási ráeső részének, az egyházi adónak az előteremtése.

A vitathatatlanul meglévő anyagi gondok azonban természetesen nem határolhatták, nem is határolták be a gyülekezet tagjainak hitéletét, erkölcsi értékrendjét, gondolkodásmódját, társadalmi érzékenységét, nemzeti elkötelezettségét. A megélhetési gondok ellenére az egyház-közösség természetesen nyitott volt a hit dolgai mellett a nemzet sorsfordító ügyei iránt is.

Ennek megfelelően anyagi gondjai közepette is érzékenyen reagált minden olyan eseményre, amely kihatással lehetett a nemzet sorsára. Az önkényuralom éveiben is határozottan kiállt a nemzeti függetlenség és önállóság ügye mellett a palotai reformátusság. Erre sarkallták protestantizmusának hagyományai is, amelyek szinte kötelezővé tették minden egyháztag számára a közélet iránti érzékenységet, vonzalmat - miként azt reformkori nagyjaink példáján is láthatjuk.

A levert szabadságharc utáni önkényuralmat lezáró, illetve a nemzet és az uralkodó közötti kiegyezést előkészítő országgyűlési viták, csatározások során Gróf Teleki László (1811-1861), a szabadságharc államának hajdani párizsi nagykövete előbb kisebbségben maradt, majd saját párthívei is cserbenhagyták. Helyzetét súlyosbította, hogy a franciaországi emigrációjából álnéven Drezdába költözött politikust 1860. december 16-án letartóztatta a szász rendőrség, majd kiszolgáltatta Ausztriának. A Teleki távollétében ügyében hozott halálos ítélet ellenére a magyarsággal történő kiegyezésre törekvő I. Ferenc József császár megkegyelmezett neki, sőt 1860. december 31-én szabadon is engedte, de a gróf becsületszavát vette, hogy politikával soha többé nem foglalkozik. Teleki László a magyar függetlenség formai elemeihez is szigorúan ragaszkodott, így Deák Ferencsel és pártjával ellentétben nem ismerte el törvényesnek I. Ferenc József uralmát, ezért országgyűlési határozatban kívánta a világ közvéleménye elé tárni a magyar nemzet jogos sérelmeit, függetlenségi követeléseit. A világgal és önmagával is meghasonlott Teleki László gróf politikailag és emberileg egyaránt teljesen kilátástalannak ítélte helyzetét, ezért 1861. május 8-án önkézzel vetett véget életének.³⁹ Teleki önként vállalt halálának tragikus híre éppúgy megrázta a nemzetet, miként egy évvel korábban Gróf Széchenyi István öngyilkossága. Az ország népe társadalmi állástól és felekezeti hovatartozástól függetlenül megérezte a veszteséget, hiszen két olyan kiváló fiát veszítette el, akik erős támaszai, hűséges őrállói lehettek volna a magyar nemzeti érdekek képviselőinek.

A nemzeti tragédia híre 1861 tavaszán a református egyházban teljesen szokatlan lépésre indította a várpalotai református egyházközséget. Ma már lehetetlen volna kideríteni, mennyiben lehetett ez a csaknem négy évtizeden át Palotán lelkészkedő Vetsei Gábor (1824-1861) kezdeményezése, ugyanis Vetsei Gábor, 1848-tól a Veszprémi Református Egyházmegye esperese is ugyanebben az esztendőben távozott a palotai gyülekezetből, feltehetően az élők sorából is, hiszen 1804-ben kezdte Arácson lelkészi szolgálatát. Szellemi-lelki örökségének minden bizonnyal szerepe lehetett abban, ami Teleki László halála kapcsán a palotai református gyülekezetben történt. A református egyház gyakorlatára ugyanis nem jellemző a temetést követő gyászistentisztelet. Ezúttal azonban a gyülekezet kivételt tett, szakított saját hagyományaival, és úgy vélte, egy rendkívüli gyászistentiszteleten, rendkívüli körülmények között kell kifejezésre juttatnia, hogy osztozik a nemzetnek e kiváló hazafi elvesztése feletti gyászában. „1861. Mai. 20-án Egyházi Elöljárói Gyűlés tartatván 1-ször indítványozom, hogy a véletlen halállal közülünk, a magyar nemzet közül elköltözött Síki Gróf Teleki László úri

³⁹ Benda Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája III. 1848-1944. 2. jav. kiad. Budapest, 1983, Akadémiai Kiadó. 727. p.

gyásztisztelete megtartassék és miként: Evégre egyező akarattal határozatott, hogy a szószék és az Úr asztala a Mai. 26-án tartandó gyásztisztelet alkalmával valami fekete kelmével húzassék be, amely használat végett hozassék el a kereskedőtől, de ha úgy nem adná, vétessék meg örökáron, és a tisztelet megadása után adassék el.”⁴⁰

Ma már lehetetlen megállapítanunk, mennyiben fedezhetjük fel az egyes szám első személyben indítványozó személy mögött azt a Vetsei Gábor lelkészt, aki 1848-tól a Veszprémi Református Egyházmegye esperesi tisztét is betöltötte. Származhatott az ötlet természetesen mástól is, de az indítványt „egyező akarattal” fogadta el a presbitérium.

Természetesen minden közösséget érdekelt akkor is és ma is, mit tudhat meg elődeiről. Egy gyülekezet esetében kiemelten fontos, hol állt, milyen volt korábbi temploma. 1862 kora nyarán a templom téglából készült padozatának javítása közben egy rendkívüli felfedezés keltett izgalmat ebben a vallási közösségben: „...egy falra bukkantunk, amely keresztül van az egész templomon. Úgy látszik, az egyik fele a falnak simára vakolt, a másik fele az ajtó felül darabosra van hagyva, mely mellett több darab egészen elrothadt faoszlopok voltak, emberderék magasságúak, mit kiszedtünk s leástunk egy öl mélységig középen, de ott semmit sem találtunk. A kutatást félbehagytuk, mivel a székek miatt nem tehettük, a pünkösdi ünnepek is jelen voltak.”⁴¹

A Nagy Gábor helyettes lelkész (1861-1862) által feljegyzett esemény nem csupán a helyi tapasztalatokkal alig rendelkező lelkészt lepte meg, de a legidősebb egyháztagok sem találtak rá elfogadható magyarázatot. Előfordulhat ezek szerint, hogy a Várpalotai Református Egyházközségnek ezen a helyen sem az első a mostani, 1788-ban elkészült temploma, de ez a feltevés jelenlegi ismereteink, főként pedig az elérhető források szerint sem nem bizonyítható, sem nem cáfolható. Valójában az sem egyértelmű, hogy 1862. június 3. és 6. között véletlenül megtalált falmaradvány egy valamikori templom fala volt. Elképzelhető viszont, hogy az 1788-ban épült mai templomunk helyén már korábban is állt egy kisebb templom, esetleg imaház, amit II. József türelmi rendelete értelmében igazi templommal válthatott fel a református gyülekezet az említett időpontban.

Szilárdan tartja magát napjainkban is az a felfogás, hogy a két protestáns felekezet első közös palotai temploma már a török hódoltság idején a vár keleti oldalán volt. A Református Egyházközség Irattárában található, 1757-ben jegyzőkönyvi feljegyzés⁴² szerint ugyanezt erősítette meg nyilatkozatában a gyülekezet legidősebb férfitagja, a 72 éves Sággy András. Az írott forrás ezúttal voltaképpen a szájhagyomány útján elterjedt vélekedést, illetve történelmi ténytet erősített meg. A történettudomány klasszikus szabályai szerint ilyenkor egy másik forrást illenék segítségül hívnunk a fenti állítás alátámasztására, esetleg cáfolatára, ez a másik forrás azonban sajnos nem áll rendelkezésünkre.

Több esetben hivatkoztunk már - joggal - a református gyülekezetnek, illetve tagjainak gyakran nehéz anyagi helyzetére. Ezúttal egy kellemes kivételről adhatunk számot. Valamelyest oldotta az egyházközség anyagi gondjait Gróf Zichy (II.) Miklós feleségének, Kray Mária (1800-1864) bárónőnek adománya, aki 1864. szeptember 6-án bekövetkezett halálával

⁴⁰ A Várpalotai Református Ecclesia Jegyzőkönyve 3. p. (A Várpalotai Református Egyházközség Irattárában)

⁴¹ U.a., u.o. 10.p.

⁴² U.a., u.o. 17.p.

végrendeletében 200 osztrák forintot hagyományozott a várpalotai református közösségnek.⁴³ Miként a fenti eset is mutatja, a római katolikus vallásában hűséges és következetes Zichy-család, a várpalotai római katolikus templom gondos kegyura kivétel nélkül mindig fontosnak tartotta, hogy kiegyensúlyozott kapcsolatokat tartson fenn a két helybéli protestáns egyház-községgel. Helyet adományozott a család mindkét gyülekezet templomának, parókiájának és iskolájának. Mindezek mellett nem avatkozott bele lelkészeik és tanítóik szabad választásába, amit a protestáns közösségek különösen fontos kiváltságuknak tartottak, hiszen ez az igény protestantizmusuk lényegéből fakadt. Úgy is fogalmazhatnánk: a grófi család tiszteletben tartotta mindkét protestáns egyházközség szuverenitását.⁴⁴ Ha a grófi birtok munkaerőigénye, gazdasági érdekei úgy kívánták, a Zichy-család azonnal és habozás nélkül szakított a kor vallási ügyekben általában türelmetlen szokásaival, így történhetett, hogy a máshonnan vallásuk miatt elűzött protestáns jobbágyokat letelepítette, sőt szerződést kötött velük - biztosítva egyszersem a birtok munkaerő-szükségletét. Természetesen ettől a grófi család még a római katolikus egyház hűséges híve és a helyi katolikus templom adakozó kegyura maradt. A forrásokban nem találtuk nyomát, ennek ellenére feltételezhetjük, hogy a bőkezű grófné az evangélikus gyülekezetet is hasonló adománnyal gazdagította.

A protestánsok irányában tett gesztus természetesen egyedi esetnek számított, de arra tökéletesen alkalmas volt, hogy a másvallásúak, a helyi közösség egésze iránti jó szándékot jelezze, a Zichy-család kedvezőbb megítélését elősegítse, az adakozó grófné emlékét a református gyülekezet híveinek körében is megőrizze. Nem lenne azonban helyes eleve azt feltételeznünk, hogy a református gyülekezet számára is kedvezően végrendelkező grófnét eleve a család presztízse, az utókor előtti jó híre megteremtésének, illetve megőrzésének szándéka vezérelte volna dicséretes elhatározásában. Hiba lenne elvitatnunk tőle a jólelkű és jókedvű adakozó szerepét, amelynek motivációja a keresztény lelkiesség, a felebaráti szeretet, a másokon való segítség igénye és tiszteletre méltó szándéka lehetett. Mindezek mellett a fenti eset már csak meglehetősen ritka volta miatt is kiérdemelte az utókor emlékeztetét.

A mai olvasó természetesen joggal szeretné tudni, mekkora összeget jelenthetett a grófné által a református gyülekezetnek hagyományozott 200 forint. Lehetetlen volna napjainkban valamiféle „árfolyamot” megállapítani az akkori osztrák forint mai magyar forintra történő átváltásához - ami esetleg már a tanulmány megjelenésekor sem felelne meg a valóságnak. Mégis egyfajta támpontul szolgálhat korunk érdeklődő embere számára, hogy a XIX. század közepén egy palotai evangélikus, illetve református tanító ötévi fizetését tette ki ez az összeg. Ebből a megállapításunkból az is kiderül, hogy a két protestáns egyházközség nagyjából azonos módon, illetve mértékben fizette tanítóit.

A jeles főnemesi gesztus azonban legfeljebb átmenetileg enyhíthette a református egyházközség gondjait. Az anyagi terhek hordozása természetesen továbbra is az egyháztagok feladata maradt. Az 1881. évi zsinat hozta létre voltaképpen az egységes magyar református egyházat az önállóságukhoz szigorúan ragaszkodó gyülekezetek közösségéből. Egyrészt a református egyházi földbirtokok hiányával, másrészt a kiterjedt és a tehetséges, de kedvezőtlen szociális körülmények között élő tanulók tudatos és nagyon következetes felkarolásának szándékával, illetve igényével magyarázható, hogy a négy történelmi felekezet közül a református egyház adószintje lett a legmagasabb. Éppen az említett egyházi intézmények

⁴³ A Várpalotai Református Egyházközség Jegyzőkönyvét idézte Pacsuné Fodor Sára: A várpalotai iskolák története. A legrégibbi időktől 1948-ig. Veszprém, 1991, 38. p.

⁴⁴ Ila - Kovacsics: i. m. 391. p.

fenntartása érdekében a református egyház azoktól a tagjaitól is kénytelen volt anyagi hozzájárulást kérni és várni, akik szociális helyzetük következtében az állami adófizetés kötelezettsége alól mentesítést kaptak. Országos átlagban a református hívek adója az állami adó egyharmadát tette ki.

A komoly anyagi terhek hordozása természetesen a Várpalotai Református Egyházközség tagjait sem azonos mértékben érintette. A dolgok természetéből adódóan ebben az egyházközségben is voltak módosabb emberek, akik különösebb nehézségek nélkül meg tudtak felelni kötelezettségüknek, másoknak viszont többéves hátralékuk halmozódott fel Kecskemény Károly lelkészsége (1862-1890) és Székely Ferenc gondnoksága idején, ahogy azt az egyházi Jegyzőkönyv feljegyzései tanúsítják. A pénzben lerótt, illetve lerovandó egyházadó mellett terményjáradék, sőt napszám is szerepel a kimutatásban.⁴⁵ Nehéz lenne ma már eldöntenünk, hogy a termény- és munkajáradék az esetleges helyi értékesítési nehézségek miatt maradt-e fenn, vagy éppen az eklézsia ragaszkodott fennmaradásához, a pénzjáradékkal szembeni esetleges bizalmatlanság következtében. A kézi napszám hasznosítására feltehetően számos alkalom kínálkozott a templom, a parókia, az iskola és a temetők rendben tartása kapcsán. A vizsgált időszakban a várpalotai református egyházközségnek is voltak szántóföldjei, illetve volt szőlője, ezek megmunkálásához is szükség lehetett a napszámra.

A valóban súlyos adóterhek és az ezekből felhalmozódott tetemes hátralékok következtében az egyházközség kénytelen volt egyes tagjai esetében az adóelengedés kedvezményét is alkalmazni. Ez magyarázhatja, hogy „Az 1883. augusztus 12-én tartott egyházközségi gyűlés határozatainak 5. pontjában határozatilag a domestica [házanként, családonként kivetett egyházadó] alá nem tartozónak nyilvánítja...”⁴⁶ az egyházközség több tagját. Olyan református hívek nevét sorolta fel a Jegyzőkönyv, akik vélhetően anyagi nehézségeik miatt nem voltak képesek megfizetni helyi egyházi adójukat. A kényszerintézkedés, illetve az azt kiváltó kedvezőtlen jelenség okát a múlt század második felének azokban az általános gazdasági-társadalmi változásaiban kell keresnünk (például a helyi kisipar elsorvadása), amelyekre már több ízben hivatkoznunk kellett e tanulmány keretei között. Az egyházközség említett határozata természetesen „csak tüneti kezelést”, átmeneti könnyítést jelentett, a gazdasági gondok megoldását senki sem várhatta tőle.

Alig egy évtizeddel később, 1894-ben újabb megoldási kísérletre kényszerült a presbitérium. Ezúttal az adóskála széthúzásával próbálta elérni az anyagi terhek kíméletesebb elosztását. „1894. év január 14-én a lelkészlakon összejövén a híveket osztályba sorozták, s az adózási kulcsot 10 osztályra osztva a következőkben állapították meg: I-ső osztály fizet 20 forintot, II-dik 10 forintot, III-dik 8 forintot, IV-dik 7 forintot, V-dik 6 forintot, VI-dik 5 forintot, VII-dik 4 forintot, VIII-dik 3 forintot, IX-dik 2 forintot, X-dik 1 forintot. Ezzel a gyűlés véget ért. Aláírva az elnök által bezáratott.”⁴⁷ Kétségtelen, hogy eredeti és széles látókörre vall az ötlet, amely Tánczos Gyula rövid palotai lelkészkedése (1892-1895) alatt született. A szűkszavú feljegyzés nem árulja el, kitől származott az elgondolás - talán éppen a lelkésztől, aki szerint esetleg másutt már bevált ez az elképzelés. Hasznos lenne ennek érdekében tudnunk, honnan került Tánczos Gyula 1892-ben Várpalotára, de a feljegyzésekből csak annyi állapítható meg, hogy 1895-ben innen Balatonudvariba távozott. Így hát még a feltételezés szintjén sem tudjuk kideríteni, ki lehetett az ötletgazda.

⁴⁵ A Várpalotai Református Ecclesia Jegyzőkönyve, 1874, 152. sorszám alatt

⁴⁶ U.a., u.o. 57-58. p.

⁴⁷ U.a., u.o. 144. p.

Sajnos, nagymértékben tovább csökkenti a fenti értékes forrás felhasználhatóságát az a kedvezőtlen tény, hogy nem tartalmazza az adófizetők osztályba sorolásának szempontjait. Ennek következtében nem tudhatjuk meg, hogy pénzjövedelem alapján, birtoknagyság szerint, esetleg e kettő kombinációja révén történt-e az adó kivetése a Jegyzőkönyvben megörökített iménti rendszer szerint a Várpalotai Református Egyházközségben. Milyen kár, hogy az sem derül ki a rendkívül vázlatosan lejegyzett forrásból, melyik osztályba hányan kerültek az egyházközség adófizető tagjaiból. Ha lenne ilyen kimutatás, valóban sokat elárulhatna az utókornak az 1890-es évek palotai református gyülekezetének szociális összetételéről. Ennek hiányában azonban csak alaptalan - és éppen emiatt értelmetlen - feltevésekbe bocsátkozhatnánk.

Azt már több joggal feltételezhetjük, hogy az anyagi terhek személyre szabottabb elosztása, az egyházi adó könnyebb behajthatósága érdekében alakították ki elődeink ezt a feltűnően széles adóskálát, amelynek alapján a legmódosabb egyháztag a hússzorosát fizethette annak, amit a legszegényebbtől is elvártak. Kétségtelenül méltányosnak, egyértelműen emberségesnek tűnik az eljárás. Csak sajnálhatjuk, hogy sem közvetlen, sem közvetett adatot nem találunk annak bizonyítására (esetleg cáfolatára!), mennyiben könnyített ez az adórendszer a református eklézsia pénzügyi helyzetén.

A már fentebb említett hasonlóság a két várpalotai protestáns gyülekezet helyzete között természetesen nem csupán az anyagiak tekintetében jelentkezett. A kor szelleme, a meg-növekedett, illetve megváltozott feladatok a református gyülekezetben is időszzerűvé tették a közösség asszonyainak fokozottabb bevonását a gyülekezeti munkába, ennek következtében itt is sor került a nőegylet megalakítására. Ebben az egyházközségben is léteztek mindazon gondok, nehézségek és feladatok, amelyek a női egyháztagok sajátos tevékenységét igényelték. Ebben a közösségben is megfogalmazódott, hogy a családi kötelek mellett, a házastársi és anyai feladatokon túl a nagyobb közösségben, a gyülekezetben és a társadalomban is fontos feladata van a nőnek, ettől válhat teljesebbé élete - miközben mások terheinek hordozásában is értékes segítséget nyújthat.

Ebben az egyházi közösségben is létrejött a nőegylet, mert az intenzívebb gyülekezeti munka érdekében szükség volt rá. Megalapításának időpontja a rendelkezésünkre álló források alapján sajnos nem állapítható meg. A tendenciák és az analógiák alapján azonban - úgy hisszük: teljes joggal - feltételezhetjük, hogy a megalakulás ebben a gyülekezetben is az 1880-as években történhetett, hiszen azt a források alapján teljes bizonyossággal tudhatjuk és állíthatjuk, hogy 1896-ban már jelentős munka állt a Református Egyházközségben is a nőegylet mögött. A két gyülekezet lélekszámában, körülményeiben, adottságaiban és sok minden másban meglévő hasonlóság alapján érthető, hogy bizonyos események nagyjából azonos időben következtek be. Ide sorolhatjuk a lelkész munkáját segítő laikus szerveződések, a vallási egyletek megjelenését is.

Honfoglalásunk ezredik évfordulója 1896-ban természetesen a Várpalotai Református Egyházközséget is ünneplésre, hálaadásra és áldáskérésre indította. Ez a közösség is részt kívánt venni a nemzet egészének ünneplésében. A külön e célból összehívott presbiteri közgyűlés során „A várpalotai református egyház előjárósága egyhangúlag elhatározza, hogy azon közörömben, mely a mai napon e hon minden gyermekének szívét magasztos hálával és hazafias lelkesedéssel tölti be, ő is méltólag részt vesz, a magyar nemzet állami léte fennállásának ezredéves ünnepét megünnepli. S ebből kifolyólag elhatározza, hogy május 9-én délelőtt a református iskolateremben millenniumi iskolaünnepélyt rendez, május 10-én délelőtt pedig hitfelekezete templomában hálaadó isteni tiszteletet tart: s egyesülten a gyülekezeti tagokkal buzgó imában rebeg hálát Istenünknek, hogy a magyar nemzetet annyi

viszály és veszély között egy ezredéven át megőrizte, és az új ezredév küszöbére lépni engedte. Továbbá határozza, hogy a templom udvarán millenniumi emlékfát ültet.”⁴⁸ A nemzeti lelkesedés olyan mértékben magával ragadta a fiatalos hevületű Dömény Zoltán lelkészt (1895-1899), hogy a fentebb idézett presbitériumi határozatot a magyar nemzeti színekben örökítette meg a Jegyzőkönyvben.

Az iménti határozat értelmében előbb Dömény Zoltán tiszteletes úr buzdította hazafias hangú ünnepi beszédében az iskola növendékeit „mint a haza reményeit e sokat szenvedett magyar haza iránti hű ragaszkodásra és önzetlen szeretetre”.⁴⁹ A lelkészt követően pedig Pintér Dénes kántortanító (1885-1902) szólt hasonló hangnemben az ifjú és felnőtt hallgatósághoz az ünnep történelmi jelentőségéről. Az ifjúság hazafias dalok és versek előadásával vette ki részét az ünneplésből.

Az 1896. május 10-i millenniumi istentiszteleten Dömény Zoltán lelkész Mózes II. könyve XIV. rész 13-14-15. versei alapján hirdette Isten Igéjét, a megtartatás, az isteni gondviselés ígéretét. Szombath János balatonkisszőlősi lelkész erre az ünnepi alkalomra hazafias éneket szerzett a LXXXIV. zsoltár dallamára. A gyülekezet ezt énekelte a jubileumi istentiszteleten. Az istentiszteletet követően „a lelkészi lakon díszközgyűlés tartatott, melynek végezte után a presbyterium a lelkész vezetése alatt a városházára vonult, hogy részt vegyen az ott tartandó városi közgyűlésen és a város által rendezett ezredéves ünnepélyen.”⁵⁰

Az ezredéves jubileumi ünnep emlékeztetere a presbitérium emlékfát ültetett a templomkertben „a lelkész pedig a lelkészlakás előtti kis udvari kertben saját költségén egy darab fenyő csemetét, mely Árpád apánk, s a lelkészi udvaron egy hársfát, mely dicsőségesen uralkodó királyunk, I. Ferenc József neve alatt lett elültetve”.⁵¹ A dicséretre méltó hazafias lelkesedés emlékfáinak későbbi sorsa ismeretlen. Napjainkban már egyiket sem találhatjuk. Igaz, az egykori parókia helyén már évtizedek óta egy hatalmas kiterjedésű emeletes lakóház áll. E sorok írója is hiába kutatja gyermekkorának emlékeztetét, legjobb igyekezete mellett sem képes a hajdani lelkészlak udvarának és kertjének az ő emlékeztetében még felsejlő fái között felfedezni, azonosítani a honfoglalás millenniumának nagy lelkesedéssel az utókor számára ültetett emlékfáit.

A nőegylet tevékenységi köre ebben a gyülekezetben is elsősorban a karitatív munkára: az özvegyek és árvák, a szociálisan elesettek és a betegek gyámolítására terjedt ki.⁵² Ugyanakkor azonban - és ebben némi eltérés mutatkozott az evangélikus testvérgyülekezet gyakorlatával összehasonlítva - a református nőegyletben valamivel hangsúlyozottabb szerepet kapott a hazafiság, a hazához való kötődés, a nemzet szolgálata, miként az a millenniumi ünnepségek kapcsán is megnyilvánult.

Az már ismét a hasonlóságot mutatja a két protestáns gyülekezet gyakorlatában, hogy a nőegylet tevékenysége a református egyházközségben is jelentős mértékben a templom szépítésében realizálódott. 1896. november 22-én a református gyülekezet hálaadó

⁴⁸ Az 1896. május 10-i díszközgyűlés jegyzőkönyve a Várpalotai Református Egyház Protocollumban (Dömény Zoltán lelkész korabeli feljegyzése)

⁴⁹ U.a., u.o.

⁵⁰ U.a., u.o.

⁵¹ U.a., u.o.

⁵² U.a., u.o.

istentiszteletet tartott abból az alkalomból, hogy a nőegylet munkálkodásának eredményeként belül megújult a templom.⁵³ Dömény Zoltán lelkész (1895-1899), aki ekkor még csak alig egy esztendeje szolgált a várpalotai református gyülekezetben, Lukács evangéliuma 10:41-42. alapján valóban szívhez szóló prédikációt tartott ebből az alkalomból a „szorgalmas” Mártáról és Máriáról, aki „a jobb részt választotta, amely el nem vétetik tőle.” Volt miért elismeréssel szólnia a gyülekezet asszonyainak és leányainak munkájáról, és Dömény Zoltán az Ige alapján állva ezt jó szívvel, kiváló retorikával meg is tette. A hálás utókor öröme ez a prédikáció nyomtatásban is megjelent a Pápai Református Főiskola kiadásában. A nőegylet tevékenységének méltatása azonban, sajnos, nem tartalmazott tárgyyszerű ismertetést. Így inkább csak áttételesen lehet arra következtetnünk, hogy a templombelső csinosítása mellett - amit Honfoglalásunk ezredik évfordulója éppúgy indokolhatott, mint a templom megépítése óta eltelt bő száz esztendő - feltehetően ekkor modernizálták a templom világítását. Ez utóbbi alatt valószínűleg még nem érthetjük a villanyvilágításra való áttérést, mivel a település áramellátását is felvállaló Várpalotai Erőmű csak nyolc évvel később, 1904-ben készült el, miként arra a tanulmány elején már utaltunk.

Ugyancsak a két protestáns gyülekezet életében, tevékenységében megnyilvánuló azonoságok, illetve hasonlóságok okán említjük meg ismét, hogy a honfoglalás millenniuma évében az evangélikus gyülekezet is felújította templomát. A jeles történelmi esemény láthatóan mindkét gyülekezetet, illetve mindkét nőegyletet azonos cselekvésre sarkallta.

Dömény Zoltán lelkész (1895-1899) ünnepi prédikációjában igen lelkesen méltatta a Várpalotai Református Nőegylet tevékenységét, amelynek tagjai „magasabb és nemesebb hivatásukat átérzve áldozatot hoztak az egyház javára! Legyenek azért megáldva Istentől, nevöket az egyház híven meg fogja őrizni történetének lapjain.”⁵⁴

Nem tudhatjuk, talán soha sem fogjuk megtudni, mi okból maradt ígéret a fenti kijelentés. Ma, alig egy évszázaddal később már a feledés - esetünkben egyáltalán nem jótékony! - homálya borítja hittestvéri elődeink emlékezetre méltó nevét és dicséretre méltó munkáját - miközben ez utóbbinak minden bizonnyal mi is haszonélvezői lehetünk. Nagy kár, hogy a valóban lélekemelő prédikáció nyomtatásban történt megjelentetésekor nem történt meg a nőegylet névsorának kinyomtatása is. A kiadvány tiszta bevételét éppen a nőegylet munkájának segítésére ajánlotta fel nemes gesztussal Dömény nagytiszteletű úr. Az erkölcsi haszon mellett még a kis füzet kelendőségét is fokozhatta volna, ha abban minden nőegyleti tag nyomtatásban láthatta volna saját nevét.

Ennek hiányában azonban csak áttételes ismereteink vannak a Várpalotai Református Nőegylet tevékenységéről - jórészt éppen az Evangélikus Nőegylettel való harmonikus együttműködésnek köszönhetően az ő történeti forrásaik alapján. A hittestvéri együttműködés emlékezetre méltóan szép példáját mutatta az Evangélikus Nőegylet 50 éves jubileumi ünnepségén történt részvétel 1932. július 17-én: „...érkeznek a vendégek: Görgey Lajos tábornok vezetésével a helybeli katonai tisztikar, majd Hölgye Endre református lelkész vezetésével a református egyház, a nőegylet, a leányegylet küldöttsége”⁵⁵ Ebből a híradásból a két gyülekezet közti jó együttműködés mellett az is kiderül, hogy a Várpalotai Református Egyházközségben a nőegylet mellett leányegylet is működött, miként az más gyülekezetekben

⁵³ Dömény Zoltán: Egyházi beszéd, melyet a Várpalotai Evang. Reform. Templomnak megújítása alkalmára írt és 1896, Nov. 22-én elmondott Dömény Zoltán ev. ref. lelkész Pápan, 1897, 6. p.

⁵⁴ U.a., u.o. 1. p.

⁵⁵ Dr. Bányai Béla: i. m. 25. p.

is elvárható, sőt szokásos volt, hiszen érthető, hogy a felnőtt nők, férjes asszonyok mellett - talán éppen az ő eredményes tevékenységük példáján épülve - a fiatalabbak, a hajadonok is meg akarták mutatni, hogy akarnak és tudnak egyházukért, gyülekezetükért cselekedni.

A várpalotai két protestáns felekezet nőegyletei közötti gyakorlati együttműködés elismerésre méltóan szép példáját jelentette az 1936-ban sikerrel megvalósított együttes kezdeményezés az alsóvárosi közös protestáns temető rendbetétele érdekében. A két nőegylet készítette el a temető vaskapuját és vasrácsos kökerítését. Természetesen a költségeket fele-fele arányban közösen viselték.⁵⁶

Ez a vállalkozás valamiféle közvetett bepillantást is enged a Várpalotai Református Nőegylet anyagi-pénzügyi viszonyaiba. Más forrásokból sem ismeretes a költségek pontos összege, de a vaskapu és a vasrácsos kökerítés minden bizonnyal tetemes kiadást jelentett. Még egy többéves előtakarékossgot feltételezve is komoly, átlagon felüli erőfeszítést jelenthetett mindkét nőegylet számára ennek az összegnek az előteremtése, amelyre csak megfelelően jó anyagi háttér birtokában szánhatták el magukat.

A II. világháború és az azt követő évek kedvezőtlen gazdasági-társadalmi változásai a Református Nőegylet tevékenységét is meghatározták, sőt behatárolták, illetve lehetetlenné tették az új hatalom igényei szerint. Ebben az sem akadályozta meg őket, hogy mind a karitatív tevékenységre, mind pedig a gyülekezet lelki épülését szolgáló munkálkodásra nagy szükség lett volna a háború pusztításai, a háborúval együtt járó testi és lelki megpróbáltatások ellensúlyozására. A diktatúra azonban minden vallásos egyesülésben ellenséget látott, ezért felszámolta az egyesületeket, egyleteket, az egyházak tevékenységét pedig szigorúan csak a templom falai között tűrte meg.

1886-ban a várpalotai református gyülekezet templomában keresztelte meg Molnár Máriát (1886-1943), a későbbi misszionáriusnőt Kecskeméty Károly várpalotai lelkész (1862-1890). Az eredetileg a Bakonyhoz, közelebbről Csetényhez kötődő - nem csupán nevében - Molnár család azonban nem sokáig maradt Várpalotán, egy fájdalmas anyagi csőd után a tönkrement család Budapestre költözött. A lakhelyváltogatás más fordulatot is jelentett Molnár Mária életében. Budapesten vált tudatossá benne keresztyén hite. „Itt ismerkedtem meg... a C. E. Szövetséggel, a Bethánia Egylettel. Bibliakörünkben, ahova szorgalmasan eljártam, sok boldog órát töltöttem. Megtérésem pontos napját és óráját nem tudom, de nemsokára Isten kezében éreztem magam. Erős akarat és vágy ébredt szívemben, hogy egész életemet az Úr szolgálatába állítsam. Elhatároztam, hogy felvétetem magamat a Filadelfia Diakonissza Egyletbe, és jelentkezem diakonisszának a Bethesdába. Itt elvégeztem a polgári iskolát, tanultam anatómiát, operációknál orvosoknak segédkeztem...”⁵⁷ Éppen a gyógyítással kapcsolatban szerzett ismeretei, felkészültsége révén erősödött meg a fiatal Molnár Máriában a másokért való szolgálat iránti vágy, embertársai testi és lelki szenvedése enyhítésének, valamint a megváltás örömezenete hirdetésének igénye. Mint „csontjaiba rekesztett tűz” hajtotta Molnár Máriát hite és meggyőződése a másokért való áldozatos cselekvés irányába. „Hiába hirdetném Jézus szabadítását, ha nem vagyok hajlandó halálba adni életem. Csak a tények beszélnek. Amikor éjjel beteghez megyek, és félénk kíséromet én kísérem haza, hogy azután magam menjek végig éjfél után a szigeten, ez imponál, ez beszél előttem. Hogy az életemet, amely

⁵⁶Dr. Bányai Béla: i. m. 25-26. p

⁵⁷ Beliczay Angéla: „Engem várnak a szigetek” - tizenöt év pápuák között (Molnár Mária élete és vértanúhalála). Budapest, 1987, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. 13-14. p.

nem sok, mégis megosztom azzal, aki kívánja, úgyhogy ők maguk látják, nekem kevesebb van, ez beszél.”⁵⁸

A cselekvő hit igénye, a lelki-testi szenvedőkért való tenni akarás szándéka feltartóztathatatlanul vitte, mondhatnánk: sodorta Molnár Máriát a külmisszió emberpróbáló tevékenységének területére. 1927. augusztus 17-én történt fölszentelése és kiküldése a budapesti Kálvin téri templomban.⁵⁹ A kibocsátás után a Libenzelli Misszió munkatársaként termékeny éveket töltött a pápuák földjén a rászoruló testi és lelki gyógyításával, a megváltás örömhírének hiteles terjesztésével.

Ennek az áldásos, testet és lelket gyógyító tevékenységnek vetett véget 1943. március 17-én a vértanúhalál, amikor a japán hadsereg egyik alakulata a pápuák között tevékenykedő protestáns és római katolikus misszionáriusokat az Akikaze hadihajó fedélzetén kegyetlenül lemészárolta. A hadihajó parancsnoka maga sem tudta, mit kezdjen a foglyul ejtett misszionáriusokkal, akikben a japán hódítás ellenségét látta, ezért a számára legegyszerűbbnek tűnő megoldást választotta: a férfiakat és a nőket, a gyermekeket és az időseket egyaránt legéppuskáztatta, tetemeiket a tengerbe dobatta. Az elvakult parancsnok, a csak ellenségképpen gondolkodni tudó katonatiszt talán nem is sejtette, milyen barbár tette adott parancsot, kiket lövetett a tengerbe, kiktől fosztotta meg a régió lelki-testi szenvedőit, kiszolgáltatottjait.

Molnár Mária emléke ma is él a pápua őslakosság körében. Nem sokkal azután, hogy születésének centenáriuma alkalmából a külmisszió barátai emléktáblát állítottak Molnár Máriának a várpalotai református templomban, ahol a keresztség sákramentumában is részesült, a Libenzelli Misszió igazgatójának vezetésével egy négytagú pápua lelkészküldöttség koszorúzta meg Várpalotán ezt az emléktáblát 1989 őszén. Az ünnepi alkalmon e sorok írója is jelen volt, és élénken őrzi emlékezetében, milyen őszinte lelkesedéssel szóltak a misszió és személy szerint Molnár Mária tevékenységéről ezek az emberek, akik éppen Molnár Mária révén kerülhettek kapcsolatba az Evangéliummal. Egyikük - John Pokanau, a Manuszi Evangélikus Egyház elnöke - leplezetlen büszkeséggel számolt be arról, hogy ő kisgyermek korában még láthatta Molnár Máriát.

A vizsgált évszázad folyamán Várpalota, mint település is lényeges változásokon ment keresztül. 1890-ben Zichy Paulina (1836-1890) grófnő halálával kihalt a Zichy-család (alsó) várbéli ága, így férjére, Bárány Oldershausen Wernerre szállt át a vár tulajdonjoga, aki azonban már a következő évben eladta a várat a hozzá tartozó birtokkal együtt korábbi bérlőinek, a Wolf fivéreknek. Tőlük vásárolta meg 1903-ban Witzleben Altdöbern Henrik porosz gróf, aki intenzív szénbányászatot, brikett-, mész- és téglagyártást indított a községben, illetve annak határában. 1907-ben az egyszemélyi tulajdonos helyett megjelent a nagyiparra sokkal inkább jellemző részvénytársaság.⁶⁰ Ugyanakkor megszűnt a Zichy grófok jelenléte a község gazdasági, politikai és egyházi életében. A korábbi, általában konszolidált viszonyok mozgalmas, időnként zűrzavaros állapotokra változtak. Az előnytelen változások természetesen az egyházak életére, működésére is rányomták bélyegüket.

⁵⁸ Molnár Mária levele Nagy Imrének, Pitilu, 1928. augusztus 30. (Közli Beliczay Angéla: i. m. 63. p.)

⁵⁹ U.a., u.o. 5. p.

⁶⁰ Illa - Kovacsics: i. m. 393. p.

A szó szoros és átvitt értelmében egyaránt súlyos vérvesztést jelentett a községnek a II. világháború. A település mintegy 200 zsidó lakosából alig 10-12 tért vissza a haláltáborokból, illetve a hasonlóan kemény munkaszolgálatból, de a lakosság más rétegeit is tragikusan érintették a légítámadások, illetve az ostrom fegyveres eseményei, számosan váltak a harci cselekmények áldozataivá.⁶¹

A II. világháborút követő társadalmi-politikai történések (az egyházi tulajdonú földbirtokok elvétele, az iskolák erőszakos államosítása, az egyházak, illetve a papság lejáratását, a politikai közéletből való kiszorítását célzó monstre perek) rendkívüli mértékben bénították, lehetetlenné tették az egyházak működését.

A Várpalotai Református Egyházközség Hölgye Endre lelkész (1914-1952) vezetése alatt élte meg ezt a rendkívül nehéz, keserves időszakot. Az elveszített háború, a rengeteg pusztítás és emberi szenvedés, a mindennapi nyomor enyhítésére szervezte a Holland Református Egyház azt a segélyakciót, amelynek eredményként a Várpalotai Református Elemi Iskola diákjai (köztük kisdíákként e tanulmány szerzője is) megismerhették az igazi kakaót, a zabpelyhet, a „csótészta”-ként becézett makarónit, a csokoládét és más olyan finomságokat, amelyeket a háború olyan sokáig távol tartott az ország lakosságának nagy részétől, hogy ezek a gyermekek életükben először ennek az akciónak keretében találkozhattak velük, itt élvezhették először az addig ismeretlen ízeket.

A Református Egyházközség Irattárában részben fennmaradtak a családoknak szánt segélyek elosztásáról készült feljegyzések, kimutatások. Esetenként 20-30 református család részesült 1947-48-ban az említett akció során természetbeni juttatásban. Főként liszt, szárított gyümölcs, árpagyöngy, zabpehely, kávé, konzerv, ruhanemű, cérna és gyógyszerek voltak a segélycsomagokban. Mindezek bizony valós igényeket elégítettek ki a rászoruló palotai református családokban is. A segélyezettek között megtalálhatjuk a lelkészcsaládot és a két református tanítót. A kor nagyon is mostoha körülményei között bizony ők is rászorultak a szociális támogatásra. Talán elegendő ebben a tekintetben a háborút követő száguldó inflációt megemlítenünk. Ennek következtében ugyanis mindazok anyagi helyzete megrendült, akik készpénzben kapták javadalmukat, mert a pénz értéke nem csupán napról napra, de még egyetlen nap folyamán is kétségbeejtő csökkenést tudott produkálni.

A segélyezettek névsorában - nyilván a gyilkos háború következtében - feltűnően sok az özvegyasszony, a hadiárva. Az is természetesnek tekinthető, hogy az előbbieket mellett elsősorban a sokgyermekes családok jelentkeztek támogatásért.⁶² Az 1947. május 20-án összeállított listán Hölgye Endre tiszteletes úr megjegyzése olvasható: „Az egész doboz zabpelyhet az iskolás gyermekek étkeztetésénél használtuk el.”⁶³ E sorok írója is élénken emlékszik még kisdíák korából a templomtorony tövében álló kondérra, amelyben addig zömében - nem csupán az ő számára - ismeretlen finomságokat főztek a gyülekezet asszonyai naponként a tanítást követő ebédre. Hasonlóan szívet melengető érzés visszagondolnia az óráközi szünetekben kapott forró kakaó csodálatos ízére.

Az egyházi iskolák 1948 nyarán történt, rendkívüli gyorsasággal végrehajtott államosítása, valamint az akkor már egyértelműen a moszkvai Kremlből irányított, az egyházakban eleve ellenséget látó, azok nemzetközi kapcsolatait pedig rendkívüli gyanúval figyelő új hatalom

⁶¹ U.a., u. o.

⁶² Átvételi elismervény 28 névvel (Várpalota, 1947. május 20.). Hölgye Endre lelkész (1914-1952) feljegyzése a Várpalotai Református Egyházközség Irattárában

⁶³ U.a., u.o.

elzárkózása azonban rövid úton felszámolta ezt a - nekünk akkor különösen csodálatos - lehetőséget. Az erőszakos államosítás és az országos méretű „bezárkózás” után már csak nosztalgiával emlékezhettünk vissza egykori - külső körülményeiben ugyan kicsit tábori - „menzánk” finomságaira, amelyek megint hosszú időre az ismeretlenség homályába veszttek előlünk. Ennek okairól természetesen mit sem tudtunk, csak a bennünket ért veszteséget éreztük.

1948-cal olyan időszak kezdődött Magyarországon is, amelyet az egyházak folyamatos zaklatása, elsorvasztásukat célzó, állandó és nem is leplezett törekvések, célzatos meghurcoltatások, galádul kitervelt megfélemlítések jellemeztek. Ebben a légkörben már szinte feltűnő az 1948. szeptember 5-én Várpalotán tartott református ifjúsági, női és férfi konferencia szervezése. Az egykori Gold Nyomdában készített meghívó tanúsága szerint a szomszédos gyülekezetek részvételével is számoltak a szervezők. A konferencia programjában valóban időszerű témák szerepeltek: a Biblia-körök, a sajtómisszió, az éneklő egyház. Ez utóbbi témának különös aktualitást adott az a kedvezőtlen tény, hogy az iskolák államosításával egy időben az addigi kántortanítók számára lehetetlenné tették, megtiltották a gyülekezeti szolgálatot, ha meg akartak maradni tanítói hivatásukban.

Szinte már vészjóslóan hangzott a konferencia sorrendben utolsó programpontja: „Gyülekezeti munkánk sorsdöntő órái.” Ezen belül az igehirdetésről, a családi nevelésről, valamint a vallásos estékről terveztek tanácskozást. A meghívott előadók között szerepelt Boda József veszprémi lelkész, Pethe Kálmán veszprémi hitoktató lelkész, Szij Rezső pétfürdői lelkész és Kovács Margit diakonissza testvér. „Legyünk ott mindnyájan, hívjunk másokat is!” - olvashatjuk ma az akkori meghívón. A konferencia programja szinte minden pontjában küzdelemre, megújulásra hívta fel az egyháztagokat.⁶⁴ A meghirdetett küzdelem azonban akkor már évtizedekre eldőlt. Az egyházak kezéből évtizedekre kicsavarták a megújulásért, a jobbításért, a megmaradásért vívott harc fegyverét.

Az 1948. december 3. és 1950. június 6. közötti időszokról fennmaradt Hölgye Endre tiszteletes kimutatása a község két állami iskolájában tartott hittanórákról. Az I. sz. Általános Fiúiskola és a II. sz. Általános Leányiskola 24 osztályából összesen 158 tanuló részesült református vallásoktatásban.⁶⁵

A hittanosok megoszlása változatos volt az egyes osztályokban: három és tizenöt között ingadozott osztályonként a református vallásoktatásra beíratott gyermekek száma. A heti két hittanóra mellett még összevont csoportokban is komoly elfoglaltságot, jelentős igénybevételt jelentett a lelkésznek a 158 hittanos gyermek oktatása, márpedig külső oktató ebben az időben szóba sem jöhetett.

Ez az állapot sem maradhatott fenn sokáig. A sorozatos megtorlások és „meggyőzések” következtében rohamosan apadt a vallásoktatásban részesülő gyermekek száma, az egyház-község, illetve a gyülekezet tevékenységét pedig szinte kizárólag csak a templom falai között tűrt meg az új államhatalom. Sajátos kettősség jellemezte az 1948 utáni korszakot: miközben az állampárt fennen hirdette az egyházak sürgőszerű elhalását, ugyanakkor a pártállam teljes lojalitást, sőt „együttműködést” követelt az egyházaktól - önmaguk felszámolásában.

⁶⁴ A konferencia nyomtatott meghívója (Gold Nyomda, Várpalota, 1948) a Várpalotai Református Egyházközség Irattárában

⁶⁵ Hölgye Endre lelkész (1914-1952) feljegyzése a Várpalotai Református Egyházközség Irattárában. Hölgye Endre lelkész kimutatása az 1949. december 3. és 1950. június 6. között megtartott hittanórákról a Várpalotai Református Egyházközség Irattárában

A Várpalotai Római Katolikus Egyházközség (1850-1950)

Nyolc plébános várpalotai lelkipásztori működését foglalja magában a feldolgozásra, illetve bemutatásra kiválasztott száz esztendő. Ha leszámítjuk közülük a három adminisztrátort: Egri Jenő (1914), Kőszegi Antal (1914-1915), Gergyési Ferenc (1938-1939), akiknek itteni munkássága összességében is alig pár esztendőt tesz ki, úgy mindössze öt esperes-plébános: Asztaller Károly (1832-1874), Steiner Ádám (1894), Domján Károly (1894-1914), Dr. Fatér István (1915-1939) és Dr. Steixner Antal (1939-1952) lelkészi tevékenysége tölti ki a Várpalotai Római Katolikus Egyházközségben ezt a mozgalmas, nagyon eseménydús évszázadot.

A vizsgált időszak nagyobbik felét - 1912-ig - igen kedvezően befolyásolta a katolikus egyházközség szempontjából a kegyúri intézmény léte, a Zichy grófi család törődése, gondoskodása. Igaz, a kegyúrnak beleszólása volt a helyi plébános kiválasztásába, illetve püspöki megerősítésébe⁶⁶, de ugyanakkor védelmet, anyagi támogatást is jelentett a kegyúri intézmény a plébánia, az egyházközség számára. Innen eredhet az az anyagi biztonság is, amelyet a múlt század második felében a mintegy 800 holdnyi földbirtoka jelentett a Várpalotai Római Katolikus Egyházközségnek.⁶⁷ A Zichy grófok kegyúrként lelkiismeretesen teljesítették vállalt feladatukat, de láthatóan soha nem éltek vissza hatalmukkal, sőt a lehető legnagyobb önállóságot biztosították a plébániának, illetve az egyházközségnek. Teljes joggal és jó lelkiismerettel írhatta Historia Domusában [plébániatörténetében] Dr. Steixner Antal plébános: „A kegyúrral való kapcsolatok... mindig jók voltak.”

Szinte csaknem a török hódoltság korának végétől, 1712-től voltak a római katolikus egyházközségnek anyakönyvei és a tevékenységéhez kapcsolódó egyéb dokumentumai. „1945. március 23-án a bevonuló oroszok a Zárda alsó folyosóján elégették ezeket a drága történeti értékeket és a róluk készült másodpéldányokat is”⁶⁸, jöllehet ez utóbbiakat a Veszprémi Püspökségen kellett volna őrizni. Ez a tragikus tény, illetve ennek szomorú következményei a történeti kutatás lehetőségeit is nagymértékben behatárolják, úgy is mondhatnánk: lehetetlenné teszik. Mindezek fényében érthető, milyen hallatlanul nagy segítséget jelent az utókor számára a tudós Dr. Steixner Antal esperes-plébános (1939-1952) rendkívül alapos és körültekintő feljegyzése, amelyet az adott körülmények között, a viszonyok ismeretében nyugodt lélekkel tekinthetünk a Historia Domus pótlásának, a helyi római katolikus közösség történeti szinte egyetlen hiteles (és elérhető!) forrásának. A gépiratban fennmaradt munka terjedelme, gondossága, sokrétűsége és alapossága arra enged következtetni, hogy a korábban, még az eredeti dokumentumok alapján készített feljegyzéseit rögzítette gépiratban a tudós esperes 1948-1949 körül.

A község lakosságának összetételéből adódóan a Római Katolikus Egyházközség tagsága is zömében földművesekből, fuvarosokból, meszesekből, iparosokból, kereskedőkből, bányászokból, gyári munkásokból, tisztviselőkből és katonákból állt a vizsgált időszakban.

⁶⁶ Illa - Kovacsics: i. m. 391. p.

⁶⁷ U.a., u.o. 392. p.

⁶⁸ Dr. Steixner Antal: Az egyházlátogatás előkészítése [Historia Domus] (Gépirat 36 lapon a Várpalotai Római Katolikus Plébánia Irattárában). 1. p.

Palotán is - miként általában - a kereskedők és vendéglősök alkották a község társadalmának legtehetősebb, legmódosabb rétegét. Ennek megfelelően ők járhattak élen egyházuk anyagi támogatásában is, miként Polonyi István vendéglős példája szépen mutatja, aki 1927-ben saját költségén harangot tetetett a loncsosi Donát-kápolna kis tornyába.⁶⁹ A Loncsos még e század közepén is a település egyik szőlőhegyének számított a Józán, a Bögre és a Badacsony mellett. Ez volt legközelebb a település központjához, így a legmódosabb polgárok lehettek itt a szőlőbirtokosok. Az 1940-es évektől kezdődően indult meg a családi házas betelepítése, ami az 1980-as évekre gyakorlatilag befejeződött. A másik három szőlőhegy csaknem teljesen megmaradt eredeti funkciójában.

A katolikus lakosság lélekszáma a tárgyalt évszázad folyamán végig jelentősen meghaladta az evangélikusok és a reformátusok együttes lélekszámát. A számbeli különbségek azonban nem jelenthettek, nem is jelentettek akadályt a felekezetek közötti normális viszonyok, korrekt kapcsolatok kialakulásában. Beszédesen példázza a különböző felekezetek közötti jó viszonyt a vegyes házasságok viszonylag nagy száma.

Az 1779. évi Egyházlátogatási Jegyzőkönyv még két filiálét [leányegyházat, tagegyházat] említett a palotai plébánia mellett: az inotait és a pétit. Az 1846-ban hasonló alkalomból készült dokumentum viszont már egyikről sem tett említést. Köztudott ugyanakkor, hogy 1944. augusztus 1-ig a várpalotai plébánosok végezték a péti katolikusok lelki gondozását is. Az 1944. augusztus 2-án kelt Egyházlátogatási Jegyzőkönyv tanúsága szerint Pétfürdő önálló plébánia lett. A péti lakosságnak a Nitrogénművek és az Olajfinomító megépítése, majd állandó gyarapodása következtében jelentős mértékben megemelkedett lélekszáma indokolta az önálló plébánia megalapítását.⁷⁰

A XIX. század közepén és második felében - miként az ország egészében - a Várpalotai Római Katolikus Egyházközségben is jelentős hitébredési folyamat ment végbe. A jelenséget még érdekesebbé tette a vesztes szabadságharc utáni önkényuralom, a gazdasági nehézségek (főként a kisipar már többször említett elsorvadása, illetve eltűnése) majd a kiegyezést követő liberális politika vitathatatlan ténye. A kor egyházpolitikai küzdelmei sem igazán kedveztek hitébredésnek, sőt a legtöbb társadalmi jelenség és irányzat inkább ellene hatott.

A korabeli várpalotai források pedig éppenséggel a katolikus hívek áldozatkészségéről, templomszépítő buzgalmáról szólnak, amellyel hitbéli meggyőződésüket látható jelek révén is bizonyították. Ebbe a folyamatba ágyazódnak bele a templomi zászlószentelések, de természetesen a kor jellemvonásaként a templomon kívüli tevékenységi formák, a vallásos szerveződések is. A múlt század második felében szervezték meg a Várpalotai Római Katolikus Egyházközség férfiai a Katolikus Kört, az egyházközség nőtagjai pedig a Rózsafüzér Társulatot. Első pillantásra feltűnhet a különbség a két protestáns gyülekezettel egybevetve: míg az evangélikusoknál és reformátusoknál a női hívek hozták létre előbb együletüket, a katolikusoknál a férfiak bizonyultak aktívabbnak a szervezésben, illetve a gyülekezeti munkában.

Az egyházuk által aktivizált katolikus hívek élénk figyelemmel kísérték a kor egyházpolitikai küzdelmeit. Időnként a fővárosban, és vidéken tartott demonstratív összejöveteleken is részt vettek, és kifejezésre juttatták a római egyház iránti mély elkötelezettségüket.⁷¹ Az egykori

⁶⁹ U.a., u.o. 12. p.

⁷⁰ U.a., u.o. 2. p.

⁷¹ U.a., u.o. 3. p.

részrtvevők emlékezetében természetesen sokáig megmaradt a személyesen átélt lélekemelő események emléke. A feljegyzések bizonyossága szerint büszke örömmel igyekeztek megosztani élményeiket az utánuk következő nemzedékkel. Természetes törekvésüket azonban nem mindig koronázta teljes siker. Nem rajtuk múltott, hogy a megváltozott korszak szelleme már mást sugalmazott, sőt - igen kíméletlenül - mást diktált utódaiknak.

A fentebb már érintőlegesen említett felekezeti közti vegyes házasságok főként éppen a liberális korszakban, az osztrák-magyar kiegyezés utáni időkben váltak feltűnően gyakoribbá. A már többször említett, illetve idézett Historia Domus tudós szerzője egyértelműen károsnak ítélte ezt a jelenséget, mert a hitbéli fegyelem fellazulását, illetve annak veszélyét látta ezekben a házasságkötésekben. Feltehetően inkább az adott korszak, az 1930-as, 1940-es évek időnként egyértelműen türelmetlen véleményét, semmint a nagy tudású és köztudottan emberséges Dr. Steixner Antal plébános személyes meggyőződését tükrözi az a feljegyzés, miszerint a vegyes házasságok nyomában jelent meg és terjedt el a katolikus hívek között a hitközömbösség.⁷²

Megítélésünk szerint is túlzás lenne az összes - vitathatatlanul meglévő! - kedvezőtlen jelenség okát egyetlen tényből eredeztetnünk. Nem hagyhatjuk ugyanis figyelmen kívül a századforduló és a századelő más vonatkozásban már többször említett gazdasági-társadalmi jelenségeit, politikai történeteit: a mélyreható gazdasági és társadalmi változásokat, a nagycsaládi keretek fellazulását, illetve széthullását, a korábban szilárd erkölcsi értékrend gyökeres megváltozását, a háborúk és forradalmak, valamint a szélsőséges eszmék megjelenését és térhódítását, amelyek azután annak rendje és módja szerint településünkön is éreztették nem kívánatos hatásukat, egyértelműen és nagyon hatásosan rombolták az emberek vallásos hitét, lazították, sőt gyakran teljesen felszámolták az egyházukhoz való - korábban egyértelműen stabilnak tűnő - kötődésüket.

Mindezek mellett kétségtelenül lehetett szerepe a mind gyakoribb vegyes házasságoknak is, de meglátásunk szerint sem lenne helyes egyértelműen kizárólagos szerepet tulajdonítani ennek a jelenségnek a nem kívánatos helyzet előidézésében. Szabad legyen még megjegyeznünk, hogy a másik két felekezet lelkészeinek megnyilvánulásaiban nem találtunk hasonló megállapítást, noha a jelenség természetesen a protestáns gyülekezeteket is érintette, az egyéb, kedvezőtlen jelenségekkel pedig természetesen ők is kénytelenek voltak keményen szembesülni lelkipásztori tevékenységük során.

A történeti források már említett, az utókor számára egyértelműen tragikus kihatású megsemmisülése, pontosabban: barbár megsemmisítése következtében csak áttételes, közvetett ismereteink lehetnek a XIX. század második felének helyi Mária-kultuszáról. Az országos események ismeretében minden bizonnyal teljes joggal feltételezhetjük, hogy az akkor országos, sőt azon túli jelenség településünkön is éreztette hatását. Ebbéli feltételezésünket már a plébánia neve is indokolhatja. A kor szellemét tekintve aligha képzelhető el, hogy a Várpalotai Nagyboldogasszony Plébánián, illetve ebben a római katolikus gyülekezetben a Mária-tisztelet színvonala elmaradt volna az országos átlag mögött. További érvet jelenthet ebben a vonatkozásban Jásd, illetve az éppen abban a korszakban ismertté és népszerűvé vált csatka Mária-kegyhely földrajzi közelsége. Ezek a helyek még a múlt század második felének, végének, illetve a századelő közlekedési viszonyai között is könnyen elérhetők, megközelíthetők voltak a palotai katolikus hívek számára, hiszen gyalogosan is eljuthattak az ott tartott búcsúkra, zarándoklatokra. Több okból is feltételezhetjük tehát, hogy a római katolikus hitéletnek ez a megnyilvánulási formája is a kornak megfelelő szinten létezett és

⁷² U.a., u.o. 3. p.

hatott a múlt század második felében, illetve a századforduló körül a Várpalotai Római Katolikus Egyházközségben.

Mindezek figyelembevételével különösen megérthetjük az 1939-ben Várpalotára került Dr. Steixner Antal fiatal esperes-plébános megdöbbenését, aki feltehetően éppen a meglepetés élménye miatt vetette papírra visszatekintő feljegyzését, miszerint az ősök hajdani Mária-tisztelete alábbhagyott, sőt gyakorlatilag megszűnt. „...a Mária-napot nem tekintik komoly ünnepnek, még a búcsú napját, Nagyboldogasszonyt sem tartották meg, ami leginkább megdöbbenett, amikor a plébániát elfoglaltam és azóta szüntelenül buzgólkodom ezen a téren, de még nem értem el a kívánható eredményt.”⁷³

Némiképp ellensúlyozhatja ez utóbbi - talán az ifjú lelkész átlagon felüli igényességéből, lelkesedéséből, önmaga iránti türelmetlenségéből is eredő - megállapítást az 1738-ban Várpalotán épült barokk temetőkápolna rendkívüli megbecsültsége a település katolikusainak közgondolkodásában. Ezt a kápolnát megépítésekor a Boldogságos Szent Szűz nevére szentelték fel - helyi fórumot teremtve ezzel a Mária-tiszteletnek. Kisasszonynapkor, tehát szeptember 8-án, halottak napján, azaz november 2-án, valamint a keresztyájó napokon tartottak benne rendszeresen szentmisét, amelyeken természetesen a Mária-tisztelet is érvényre juthatott.

Ugyanakkor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a bemutatott korszak rendkívül erős, néha egyértelműen erőszakos elvilágiasodási folyamata - mint általában a vallásosságra - a Mária-tiszteletre is kedvezőtlenül hatott. Az egyházak szempontjából egyértelműen kedvezőtlenül befolyásolta az emberek gondolkodásmódját, eltávolította őket egyházuktól, megváltoztatta, avagy éppen felborította addig megszokott értékrendjüket.

A hitélet megélénkülését, a gyülekezeti tevékenység fellendülését jelentette a nagytekintélyű Domján Károly várpalotai plébánosi működésének (1894-1914) két tartalmas évtizede. Ezek az évtizedek mindhárom helyi egyházközségben a templomszépítés, a templomépület külső és belső csinosításának időszakát jelentették.

Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül Honfoglalásunk ezredéves évfordulóját, a millenniumot, amely önmagában is elegendő alkalom lehetett volna az ilyen törekvésekre. A két protestáns gyülekezet esetében ráadásul a templomépítés centenáriuma is okot, illetve alkalmat adhatott templomuk további szépítésére, miként erre már korábban utaltunk. Hasonlóan nem hanyagolhatjuk el azt a jelenséget sem, hogy a helyi egyházközségek között minden bizonnyal létezett egyfajta sajátos, a szó legnemesebb értelmében vett versengés is, amelyben vélhetőleg senki sem akart „alulmaradni”, így az egyik közösség szép eredménye hasonló törekvésre sarkallhatta a másikat. Ekkor készültek a várpalotai római katolikus templom szép, színes üvegablakai, amelyek a II. világháború itteni hadieseményei során sajnálatos módon megsemmisültek. Szintén Domján Károly plébános hivatali idejében történt a templombelső kifestése. Tevékenységének eredménye azonban nem csak - az egyébként értékes - külső, ha úgy tetszik: materiális gyarapodásban jelentkezett, hanem természetesen a lelki élet élénkülésében is egyértelműen éreztette hatását. Ő szervezte meg a plébánia férfi tagjai számára a Katolikus Kört, női híveiből pedig létrehozta a Rózsafüzér Társulatot. E két vallási egyesület révén egyrészt sikerült kivinnie a spirituális tevékenységet a templom falai közül a település lakosai közé, másrészt pedig lelkipásztori munkájához számos segítőt, sőt jó húzóerőt talált a két vallási egyesület laikus tagságában. Szeretnénk a „laikus” szó kapcsán megjegyezni, hogy az adott korban semmi esetre sem jelölt valamiféle leértékelő, lebecsülő

⁷³ U.a., u.o. 3. p.

értékítéletet, miként azt napjainkban tapasztalhatjuk. A XIX. század második felében még egyértelműen a római katolikus egyházak teológiai végzettséggel nem rendelkező tagjait jelentette.

A feljegyzések tanúsága szerint jó szociális érzékkel is rendelkezett Domján Károly plébános (1894-1914). Érdekelte híveinek életmódja, megélhetése, ilyen jellegű gondjaikra is odafigyelt. A Várpalotai Evangélikus Egyházközség története kapcsán találkozhattunk már Farkas Mihály helyi evangélikus lelkész (1880-1884) által a saját egyházközségében megvalósított gyülekezeti takarékmagtár gondolatával. Akár innen is származhatott, de más forrásból is eredhetett Domján plébános ötlete. Ma már lehetetlen kiderítenünk, miféle események, milyen meggondolás indíthatta a nemes ötlet megvalósítására, amelynek segítségével anyagi segítséget kaphattak az átmeneti nehézségekkel küzdő hívei. Szintén a segítség szándékával szorgalmazta gazdái körében a szőlőtelepítést a Józan szőlőhegyen.⁷⁴

Ez utóbbi jó tanács, illetve törekvés megértéséhez ismét túl kell lépünk gondolatban a római katolikus egyházközség, sőt településünk határain is. Éppen a múlt század második felében hatalmas pusztítást végzett az akkori Magyarország szőlőültetvényeiben a tragikus emlékű filoxerajárvány, amely szinte csak az úgynevezett „direkt termő” szőlőfajtákkal (otelló, noha) nem volt képes megbirkózni, így ezek maradtak meg. E szőlőfajták bortermése azonban köztudottan veszélyes metilalkohol tartalma miatt kifejezetten káros lehet fogyasztói egészségére. Ezért tartotta fontosnak a palotai plébános a nemes szőlőfajták vadalanyságra oltott - ezáltal a filoxerának is ellenálló - telepítését hívei testi-lelki egészségének védelmében.

A valóban ígéretes kezdeményezések, a nyilvánvaló jó szándék ellenére sem vezethettek a joggal elvárt eredményekhez. Közbeszólt az I. világháború vérzivatarra, amely a Várpalotai Római Katolikus Egyházközségből is sok áldozatot követelt Európa harcterein, nyomort, nélkülözést, bánatot és aggodalmat hozott a hátszágban. Mindezek és a háborút követő forradalmi mozgalmak alaposan megzavarták az egyszerű emberek gondolkodásmódját, felborították megszokott és addig jól bevált értékrendjüket, fellazították a tömegek erkölcsét. A tanácsköztársaság kommunista diktatúrája különösen kitűnt egyházellenességével. Az új rendszert irritálta az egyházak még mindig jelentős tömegbefolyása - és persze félt tőle. Ezt főként a papság zaklatásával, megfélemlítésével próbálták ellensúlyozni. Ennek megfelelően cselekedtek Dr. Fatér István plébánossal (1915-1938) is, akit többször is elhurcolással, sőt kivégzéssel fenyegettek meg a kommunista rend vezetői. Ugyanezek akarták eltávolítani a várpalotai apácákat az iskolai oktatásból. A település lakossága azonban a templom előtti téren elrettentésül felállított gépfegyverek ellenére bátran kiállt a lelki gondozásukat végző plébános, illetve a gyermekeiket tanító apácák mellett. Gerinces kiállásuk emlékezetre méltó eredménnyel járt, meghátrálásra kényszerítette az új hatalmat.⁷⁵

Az I. világháború és az utána következő nehéz időszak ellentmondásai a várpalotai plébánia, a római katolikus egyházközség életében is éreztették kedvezőtlen hatásukat. Ekkor oszlott fel az egyházközség férfi tagjait tömörítő Katolikus Kör, amelynek természetesen az volt a feladata, hogy erősítse tagjaiban az egyházukhoz való tartozás tudatát, illetve teret adjon az egyházukért végzett értelmes tevékenységüknek. Az egyesület újbóli megszervezése annak ellenére sem sikerült, hogy a gyülekezet férfi tagjai közül sokakban megvolt a hajlam, a jó szándék a Katolikus Körben való munkavégzésre.⁷⁶

⁷⁴ U.a., u.o. 6. p.

⁷⁵ U.a., u.o. 3. p.

⁷⁶ U.a., u.o. 3. p.

A két világháború közötti időszakban fejlődött igazán nagyüzemé Várpalotán a Szénbánya. Az üzem megnövekedett munkaerő-szükséglete következtében sokan költöztek a községbe, akiknek egyházi kötődése talán éppen az előző lakhelyükből történt elköltözésükkel, Várpalotára kerülésükkel szakadt meg. Új lakhelyükön már nem keresték a kapcsolatot egyházukkal, inkább más kötődésüket igyekeztek erősíteni. Dr. Steixner Antal esperes-plébános már többször idézett munkájában keményen ostromozta az erkölcsök fellazulását, a férfiak gyakori káromkodását, mértéktelen kocsmázását, a hitélet aggasztó mértékű elhanyagolását.

Joggal sérelmezhetette a derék plébános, hogy - főként a bányában dolgozó - férfiak jelentős része csak nagy ünnepeken, karácsonykor, húsvétkor, pünkösdkor és Borbála napján vett részt a szentmisén, vasárnaponként egy részük aludt, más részük valamilyen egyéb, leginkább mezeti, munkát végzett. Ez utóbbi megjegyzés a mezőn végzett munkáról azt is jelzi, hogy a bányászság jelentékeny hányada gazdálkodással: burgonya, kukorica, esetenként kenyérgabona termelésével, állattartással, szőlőműveléssel és kertészkedéssel igyekezett kiegészíteni a bányában szerzett keresetét.⁷⁷

A kereset-kiegészítő tevékenység hasznát, esetenkénti indokoltságát, szükségességét beláthatta a szociális ügyek iránt is fogékony plébános. Korholása a templomba járás elmulasztásának, a misehallgatás helyetti vasárnapi mulatozásnak, az egyháztól való - aggasztó méretű - eltávolodásnak szólt.

A jelzett időben a hitélet vitathatatlan lanyhulása ellenére más tendenciák is érvényesültek a Várpalotai Római Katolikus Egyházközségben. Ismét csak közvetett források alapján tudhatjuk, hogy az 1923-ban indult cserkészcsapat mellett a Bányászasszonyok Misszió Egyesülete is működött Várpalotán. 1932. július 17-én e két egyesület, a bányászok küldöttsége is részt vett az Evangélikus Nőegylet 50 éves jubileumi ünnepségén.⁷⁸

A község - és vele a római katolikus plébánia - addig is magas lélekszámának gyarapodásával egyre nagyobb feladatot jelentett a katolikus hívek lelki gondozása. Az ipari munkásság és az itt állomásozó katonaság létszámának ugrásszerű megnövekedése tette szükségessé, hogy az ünnepi misék számát 1939-ben kettőre, majd 1943-ban háromra emelte a plébános. Főként a bányászság és a katonaság lelki gondozása jelentette, illetve indokolta a feladatok növekedését.

Az egyháztörténet, illetve a hagyományok ismeretében természetesnek tűnhetett, hogy a katolikus egyházközség papját a kegyúr, illetve a felettes egyházi hatóság közösen jelölje ki. Ennek ellenére előfordult, hogy a katolikus hívek is maguk akarták megválasztani papjukat. Dr. Steixner Antal ezt azzal magyarázta Historia Domusában, hogy a helybéli protestánsok papválasztási szokásai hatottak katolikus híveire. Ezzel magyarázta saját kedvezőtlen palotai fogadtatását. „Idejövetelem alkalmával is tüntetést rendeztek ellenem, és előzőleg küldöttségek jártak a püspöknél. De egy hónap alatt lecsillapodtak. Azóta sem volt semmi kellemetlenség.”⁷⁹ Idősebb várpalotai katolikusok utólagos elbeszélése alapján e tanulmány írója úgy értesült, hogy a nagy tudású plébános - fiatal kora ellenére már teológiai tanár és más egyházi tisztségek viselője - egyik kitüntetése, a „pápai kamarás” cím riasztotta el, illetve rémítette meg a várpalotai katolikusokat, akik feltehetően nem tudták, hogyan értelmezzék új papjuk

⁷⁷ U.a., u.o. 3. p.

⁷⁸ Dr. Steixner Antal: i. m. 5. p.

⁷⁹ Dr. Bányai Béla: A Várpalotai Evangélikus Egyházi Nőegylet története 1882-1932-ig. (Gépirat 18 számozatlan lapon a Várpalotai Evangélikus Egyházközség Irattárában). 25-26. p.

kitüntető címét. Nehéz lenne elképzelni, hogy a bécsi Pázmáneumban végzett teológiai tanulmányait, ottani doktorálását, illetve a bécsi Stephansdombban [Szent István-templomban] történt pappá szentelését kifogásolták volna tájékozatlan hívei. A kezdeti félreértések ellenére gyorsan megkedvelték a palotai katolikusok. Kitűnő felkészültsége, igényessége és önismerete révén a település legmegbecsültebb plébánosai között tartja számon a helyi hagyomány.

Még be sem hegedtek igazán az I. világháború által ejtett sebek, máris újabb világégés fenyegette a népeket, köztük a mi sokat szenvedett nemzetünket is. A II. világháború kezdetekor Várpalota lakossága még inkább csak áttételesen kapott ízelítőt a háború fájdalmaiból és szenvedéseiből. 1940-ben mintegy 300 lengyel katonát helyeztek el a várban, illetve a Kálvária-dombon külön erre a célra felépített barakkokban. A katolikus lengyelek megjelenése, illetve huzamosabb jelenléte egyértelmű pezsgést hozott a várpalotai római katolikus plébánia életében. A hitéletüket nagyon komolyan vevő lengyel menekültek, akiknek még saját papjuk is volt lelkük gondozására, 1943-ban örökmécsest és emléktáblát állítottak a várpalotai katolikus templomban. Itteni fogadtatásuk összhangban állt a történelmünkben hagyományosan jó lengyel-magyar barátsággal. Minden bizonnyal ennek is köszönhető, hogy a háború elmúltával is sokan itt maradtak közülük. Többen magyar házastársat választottak, lélekben magyarrá váltak.

Hazánknak 1944 márciusában történt német megszállása után a fasiszta rendszerben már akkorra intézményessé vált zsidóüldözés hazánkban is teret nyert. 1944-ben Várpalotán, a Kálvária mögötti kőbányában zsidó internáló tábort létesítettek. „Sok tanult és ügyes ember volt közöttük.”⁸⁰ Ekkor még (ahogy forrásunkból kiderült) elviselhetőbb körülmények között tartották fogva az itt internált zsidókat, még Dr. Steixner Antal plébánost is meghívták egy alkalommal vacsorára. Feljegyzésében a plébános a legjobb ételekről és kitűnő hangulatról számolt be. A veszélyeztetettek kimentésének egyik módját jelentette az ekkor megindult „kikeresztelkedési” mozgalom. Életük megmentése érdekében sokan próbáltak belépni a keresztény-keresztyén egyházak valamelyikébe. Dr. Steixner Antal palotai plébános a budapesti Szent Kereszt Egyesületet kérte fel a megkeresztelkedni szándékozók hitbéli oktatására, mert ideje sem tette lehetővé, hogy ő maga vállalkozzék erre a feladatra, de túlságosan veszélyesnek is tartotta. A helyzet végül azáltal „oldódott meg”, hogy nem sokkal később továbbszállították az itt fogva tartott zsidókat, így hitbéli oktatásuk eleve lehetetlenné vált, de a - legalább részbeni - kimentésükre tervezett akció sem járhatott eredménnyel.⁸¹

1944 őszén már településünket is elérték a II. világháború harci eseményei. A helyi nagyüzemek, főként a Péti Olajfinomító, fontos célpontjai lettek az egyre gyakoribb légitámadásoknak. Október 13-án az angol repülőgépek gyújtóbombák ezreit szórták a községre. Ennek során leégett a plébánia gazdasági udvara is, de a településen ekkor még csak két-három épület vált a tűz martalékává.

Az ostrom közeledtével egyre erősebb lett a menekültek áradata, akik abban reménykedtek, hogy nyugati irányban haladva biztonságra lelnek, mert nem éri utol őket a szovjet hódítás. Természetesen akkor még senki nem tudhatta menekülők közül, hogy reménységük teljesen hiábavaló, a megszálló csapatok elől nincs menekvés. A Székesfehérvárról, illetve annak irányából nagy számban érkezők ellátására tábori konyhát állított fel a várpalotai plébánia, de a hideg ellen nem tudta megvédeni őket, mert az itteni híveknek sem volt elegendő helyük a

⁸⁰ Dr. Steixner Antal: i. m. 4. p.

⁸¹ Dr. Steixner Antal: i. m. 5. p.

jövevények befogadására és elszállásolására. Nem is beszélve arról, hogy a helybéliek közül is sokan a menekülésben vélték megtalálni biztonságukat.

A mind gyakoribbá váló harci események - főként a légitámadások - arra kényszerítették a várpalotai lakosság egy jelentős részét, hogy a szénbányában keressen menedéket. Dr. Steixner Antal plébános is követte ebben katolikus hívei egy részét, így december 20-tól január 14-ig minden éjjel a bányában aludt. A karácsonyi éjféli misét, sőt a karácsonyi ünnepkör minden alkalmát a bányában ünnepelte egy-egy misével, de mindeközben rendszeresen tartott istentiszteleteket fenti híveinek a templomban is. A hétköznapi miséket a Zárda alsó folyosóján tartotta. Ez a hely némi biztonságot ígért bombázások, illetve tűzérési támadások esetén is.

A II. világháború harci cselekményei iszonyú pusztítást végeztek a községben, így a katolikus templomban is. A templom tornyát a harangokkal és a harangállvánnyal egyetemben ágyúgolyó vitte le, a már dicsérettel említett színes üvegablakokat a robbanások miatti légnyomás törte darabokra, a falakat sokhelyütt akna rongálta meg, a főajtót is robbanás szakította be. Arányban állt ezzel a tudatos pusztítás, a kegytárgyak szándékos tönkretétele, a templomi zászlók és egyéb értékes jelképek megsemmisítése. Ugyanakkor csodával határos módon megmaradt a ládákba csomagolt, megérkezése után még ki sem bontott új orgona. A településre bőséggel hullott gyújtóbombák következtében teljesen kiégett a plébánia épülete. Miként már említettük, a Várpalotai Római Katolikus Egyházközség legfontosabb iratai az Irgalmas Nővérek Zárdáját ért találatok, illetve - és ez az igazán döbbenetes! - szándékos gyújtogatás következtében váltak a tűz martalékává. Ez a barbár cselekedet örökre megfosztotta az utókort a várpalotai római katolikus plébánia múltjának alapos megismerésétől, pontosabban a megismerés lehetőségétől.

Még a pótolhatatlan történeti értékek pusztulásánál is nagyobb tragédiát jelentett azonban az emberéletben esett kár, s valóban pótolhatatlan veszteség. A lerombolt iskolát újjá lehetett építeni, a tankokkal legázolt sírköveket és a temető letarolt kerítését helyre lehetett állítani, a földdel egyenlővé tett plébánia épületét újjal lehetett pótolni. Senki emberfia nem pótolhatta azonban az értelmetlenül elpusztított emberéleteket.

1945. március 9-én egy iszonyatos szovjet légitámadás következtében 27 teljesen vétlen polgári személy esett áldozatul, az egykori Erzsébet Szállodát, illetve a mellette lévő mozit ért bombatalálat során 148 sebesült német katona halt szörnyű halált.⁸² Az áldozatok legszerényebb végtisztességének megadása sem volt veszélytelen, hiszen a mind gyakrabban berepülő harci gépek mindenre lőttek, ami mozgott, még a gyásztisztességtévőket sem kímélték.⁸³ Mindenki az életét kockáztatta, aki ott gyászolóként, sírásóként avagy papként megjelent.

Száma sem ismert azoknak a háborús áldozatoknak (és titok is marad immár mindörökre), akiket az adott körülmények miatt nem temetőben hantoltak el. Sokaknak közülük a szántóföld jutott végső nyughelyül, így azután érthető a kortársi visszaemlékezés: „A következő év tavaszán, amikor szántottunk, megtaláltuk egy-egy katona maradványait.”⁸⁴

⁸² Fidger Éva: Várpalota, 1945. március 9. (Gépirat a Várpalotai Római Katolikus Plébánia Irattárában). 23-25. p.

⁸³ Kovács Nándor és édesanyja, Varsányi Jánosné (Kovács Julianna) visszaemlékezését közli Fidger Éva: i. m. 34-35. p.

⁸⁴ Id. Sági István és felesége visszaemlékezését közli Fidger Éva: i. m. 38-39. p.

A háború borzalmas kártételét súlyosbították a háború utáni társadalmi változások. Jelentős mértékben növelték ezek a Várpalotai Római Katolikus Egyházközség gondjait is. A grófi birtok és a vár, majd a kastély eladása révén a Zichy-családról a Magyar Honvéd Kincstárra szállt át a templom kegyúri joga. 1937-ben az új kegyúr még felújította a plébánia épületét. Mivel a háború folyamán teljesen megsemmisült a nem sokkal korábban renovált épület, Vörös János honvédelmi miniszter még egy kincstári tulajdonú épületben biztosított helyet a plébániának, de az akkori politikai viszonyok egészen más irányban alakultak, semhogy a Római Katolikus Egyházközség komoly segítséget kaphatott volna a Honvéd Kincstártól. Dr. Steixner Antal plébánosnak keserűen kellett megállapítania, hogy a „helyreállításhoz már nem lehet várni az új kegyúr segítségét.”⁸⁵

A viszonylag szerény terjedelem ellenére sem hagyhatjuk említés nélkül egy kiváló kántortanító, Winkler Márton várpalotai tevékenységét (1883-1911). Winkler Márton munkássága valóban szerves része volt a helyi római katolikus egyházközség életének. Igazi néptanítóként tudta és mélyen átérezte, hogy a rábizott gyermekek oktatása és nevelése mellett a szülők, a mezőváros, illetve nagyközség felnőtt társadalma is gondjaira bízott. Kitűnő szociális érzéke arra sarkallta, hogy a tudás fegyverével vívja a szegénység elleni harcot. A nagy filoxérajárvány után ő is sokat fáradozott a nemesített szőlőfajták telepítéséért, az új gyümölcsfajták itteni meghonosításáért. „Hegyközséget szervezett a négy palotai szőlőhegy - Badacsony, Bögre, Józan, Loncsos - szőlősgazdáinak.”⁸⁶

A nemes szándékok megvalósításához azonban meg kellett nyernie az embereket. Kiemelkedően jó emberi adottságokkal rendelkezett ebben a tekintetben is. Szót tudott érteni az egyszerű iparos- és parasztemberekkel éppúgy, mint felettes egyházi és világi hatóságaival. „Nemes céljait megértő segítőtársat talált plébánosában, Domján Károlyban, de tanfelügyelői és püspökei is mindig nagyra értékelték munkáját, becsülték kezdeményezéseit.”⁸⁷ Tanító kollégái elismerését, megbecsülését is kivívta, akik ezt azzal is bizonyították, hogy Winkler Mártont az esperesi tanítói kerület elnökévé választották. A legfőbb elismerést azonban az egykori tanítványok megtartó emlékezete jelentette számára, akik évtizedekkel halála után is őszinte megbecsüléssel, tisztelettel és szeretettel emlegették nevét.

A II. világháború után olyan időszak kezdődött a Várpalotai Római Katolikus Egyházközség életében is, amely egyáltalán nem kedvezett a vallásos életnek. A kívülről ránk erőszakolt gazdasági és társadalmi változások sok ember gondolkodását alaposan összezavarták. Egyeseket az érvényesülés, a karrier vágya, másokat kenyerük féltése, a legtöbb ember azonban feltehetően a tájékozatlanság, a tisztánlátás hiánya, a lelki kötelékek fellazulása sodort messze vallásától, egyházától. Az új rend urai évtizedekre behatárolták, csaknem teljesen lehetetlenné tették az egyházak lelkigondozói, nevelési tevékenységét. Ennek ártalmait minden bizonnyal hosszú időn tapasztalhatjuk még nemzetünk és településünk életében egyaránt. Olyan korszak évtizedei következtek, amelyekben az egyházak valamelyikéhez való tartozás elmarasztalónak, sőt elítélendőnek számított. A „meggyőzés” számtalan eszközét találta ki a kommunista hatalom, amellyel az állampolgárokat el lehetett távolítani, illetve távol lehetett tartani a pártállam ideológiája szerint felszámolásra ítélt egyházaktól.

⁸⁵ Dr. Steixner Antal: i. m. 14. p.

⁸⁶ Dr. Huszár Pál: Emlékbeszéd Winkler Márton halálának 70. évfordulóján (1981. szeptember 19.). In *Várpalotai Füzetek* 3. Várpalota, 1993, 24. p.

⁸⁷ Dr. Huszár Pál: i. m. 25. p.

Ez a szándék valósult meg 1952. június 16-a éjszakáján, amikor az Államvédelmi Hatóság rajtaütésszerűen elhurcolta Várpalotáról, a római katolikus egyházközség éléről Dr. Steixner Antal plébánost a település legtekintélyesebb polgáraival együtt. A tudatosan éjszakára időzített akció legfőbb feladata természetesen az egyházak, illetve a hozzájuk kötődő emberek megfélemlítése, a félelem állandósítása volt, mert úgy vélték, a megrettent, elbizonytalanodott embereket könnyebben „meggyőzhetik” az általuk hirdetett tanok „igazságáról”.

Összegező, távolabbra mutató gondolatok az olvasóhoz

Az imént említett, illetve inkább csak sejteni engedett újabb események és jelenségek alapos feldolgozására és szemléletes bemutatására azonban már egy újabb tanulmány vállalkozhat. Reméljük, e kiadványnak is része lesz abban, hogy akad majd kutató, aki őszinte érdeklődéssel, mélyen átértzett felelősséggel fordul a közelmúlt eseményei felé, hogy alaposan megismerje azokat és megismertesse mindazokkal, akiket illet, akiknek életét érintették, befolyásolták, sőt meghatározták ezek a történések.

A korábbi századokra vonatkozóan gyakran találkozhatunk egy szállóigével, miszerint a nemesi rang kötelez. Megítélésünk szerint a településhez való tartozás rangjára is ugyanez vonatkozik. Szemléletesen szép példáját találhatjuk ennek a svájciak és általában a német nyelvterület lakosainak gondolkodásmódjában. Ebben a tekintetben nem az számít, nem az a lényeges, ki hol született, kinek hol éltek az ősei, csak az lehet döntő, mennyire erős az adott személy kötődése a településhez, elkötelezettsége a három fentebb bemutatott egyházközségek valamelyikéhez, illetve az általuk képviselt emberekhez.

Ránk, Várpalota lakosaira is áll ez a kötelezettség, ebből következően az lenne a kíváncsi, hogy minél többen átérezzük ennek felelősségét. Nem is lenne helyénvaló, ha ezt a feladatot más végezné el helyettünk. Az vállalkozzék rá, aki nem csak lakhelyének, de otthonának is érzi és vallja ezt a települést, aki vállalni tudja és vállalni akarja ennek a városnak és a benne élőknek, az itt tevékenykedő egyházközségeknek múltját és jelenét egyaránt. E tudatnak és mély meggyőződésnek megszilárdítását is szeretné elérni ez a tanulmány. Ha ez valóban sikerül, úgy nem volt hiába a szerző fáradozása és a kiadvány megjelentetését elősegítők dicséretes áldozatkészsége.

Rajtunk, mostani nemzedéken - benne e tanulmány olvasóin -, sőt az utánunk következőkön is múlik, akarjuk-e, tudjuk-e valamiképpen ellensúlyozni azt kártételt, amely az egyházakat és a mögöttük álló értékrendet, kultúrát érte, tudjuk-e, merjük-e gyógyítani a nehezen hegedő lelki sebeket, fel tudunk-e sorakozni a meghurcolt, kétségbe vont, az időnként megtagadott, sőt gyakran letagadott értékrend mögött, amit a palotai történelmi egyházközségek, illetve azok tagjai - közöttük elődeink! - példás hűséggel képviseltek, amit ők méltán tartottak fontosnak, amire életüket alapozták, amit nekünk, utódaiknak és majdan a mi utódainknak legfőbb értéknek örökölni akartak. Megtisztelő feladat ez valamennyiünk számára - és nem csupán a történetkutatókra vonatkozik, hiszen mindannyian felelős örökösei, féltő gazdái kell legyünk ezeknek az értékeknek. Súlyos vétek lenne, ha veszni hagynánk az eleink által ránk hagyományozott örökséget.

A tanulmány végére érve szeretnénk azt hinni, sikerült egységes egészként bemutatnunk azt a három egyházközséget, illetve a történetükből összeálló képet, amely a történelem folyamán éppúgy egybetartozott, miként ma is egységet alkot egy település szerves részeként. Nyíltan vállaljuk, rendkívül fontosnak tartjuk azt a szándékot, hogy a bemutatás során minden esetben azokat a tendenciákat, tényeket, történéseket igyekeztünk hangsúlyozni, kidomborítani, amelyek a közös jelleget erősítik, az összetartozást jelenítik meg. Az esetenkénti összehasonlításuk is ugyanezt a célt szolgálta, ahogy mindennapjaink során sem azt kell előtérbe helyeznünk, ami különbözővé teszi, illetve elválaszthatja e három vallási közösséget, hanem azt, ami összekapcsolja őket, ami közös bennük.

A tanulmány címe egyháztörténetet ígért. Kétségtelen, hogy igénybe vett forrásaink legnagyobb része valóban egyházi eredetű, de nem nélkülözhattük az egyéb országos köztörténeti, illetve helytörténeti forrásokat és szakirodalmat (monográfiákat, lexikonokat, speciális tanulmányokat) sem. Csak ezek együttes felhasználásnak eredményeként készülhetett el ez a tanulmány, hiszen az események nem csak önmaguktól, a világ, a közelebbi és távolabbi környezet történéseitől függetlenül következnek be, hanem gyakran szövevényes, esetenként nehezen áttekinthető összefüggésekben jelentkeznek, amelyek megismerése nélkül nem, vagy csak hiányosan érthetnénk meg őket.

Mindezek ismeretében minden bizonnyal érthető, hogy csakis az összefüggésekben történő bemutatás, történeti feldolgozás felelhet meg az életszerűség, a tárgyi megbízhatóság követelményeinek. Megítélésünk szerint nem lett volna lehetséges - és különösen nem lett volna célszerű! - elkülönítenünk egymástól a helytörténetet és az egyháztörténetet.

Azt a vélekedést is megkockáztatjuk, hogy amennyiben külön-külön vállalkoztunk volna a három egyházközség egy évszázadának történeti bemutatására, gyakran kellett volna hivatkoznunk a másik kettőre, illetve legalább azok egyikére a már több ízben említett összefüggések, az események gyakori összefonódásai miatt. Remélhetjük, hogy így valóban érthetőbbre, árnyaltabbra, sikerülhetett a három várpalotai egyházközségről felvázolni kívánt, egy rendkívül mozgalmas évszázadot felölelő történelmi kép.

Jegyzetek

A Várpalotai Evangélikus Egyházközség ismert lelkipásztorai

*Működésük sorrendjében
és várpalotai szolgálati idejük évszámával*

1.	Molitorisz Molnár András (1650 - 1717)	1700 - 1703
2.	Molitorisz Sámuel (1650 - 1713)	1703 - 1713
3.	Sárosi János (1680 - 1740)	1713 - 1716
4.	Györgyi Ferenc (1680 - 1753)	1716 - 1725
5.	Ursini Sámuel (1689 - 1774)	1725 - 1735
6.	Tóth Mihály (1699 - 1769)	1735 - 1744
7.	Balog Ádám (1717 - 1771)	1744 - 1750
8.	Kis Zsigmond (1718 - 1762)	1750 - 1756
9.	Nagy István (1728 - 1812)	1756 - 1765
10.	Sikos István (1733 - 1772)	1765 - 1772
11.	Szenitzei Bárány Pál (1748 - 1806)	1772 - 1778
12.	Horváth Sámuel (1753 - 1810)	1778 - 1783
13.	Kutsán István (1747 - 1787)	1783 - 1787
14.	László Pál (1763 - 1794)	1787 - 1788
15.	Hrabovszky György (1762 - 1825)	1788 - 1795
16.	Balog István (1765 - 1937)	1795 - 1802
17.	Torkos Ádám (1755 - 1831)	1802 - 1803
18.	Hrabovszky György <i>(másodszor!)</i>	1803 - 1817
19.	Vetsey Sándor (1778 - 1826)	1817 - 1826
20.	Perlaky István (1802 - 1863)	1826 - 1828
21.	Szedemics György (1798 - 1867)	1828 - 1867
22.	Fadgyas József (1841 - 1877)	1867 - 1869
23.	Sántha Károly (1840 - 1928)	1870 - 1876
24.	Faith Antal (1830 - 1891)	1876 - 1877
25.	Horváth Károly (1947 - 1913)	1877 - 1879

26. Farkas Mihály (1855 - 1920)	1880 - 1884
27. Szalay Ferenc (1860 - 1905)	1885 - 1905
28. Kalmár Pál (1851 - 1921)	1905 - 1906
29. Horváth Sándor (1877 - 1959)	1906 - 1936
30. Dr.Bányai Béla (1905 - 1975)	1936 - 1968
31. Németh Ferenc (1924 - 1988)	1968 - 1988
32. Herdliczka Éva (*1965)
(Németh Ferenc 1988-ban bekövetkezett halála után kinevezett helyettes lelkészként
tevékenykedett.)	1988 - 1990
33. Pintér Mihály (*1958)
(1998. április 18-tól a Veszprémi Evangélikus Egyházmegye esperese)	1990 -

A Várpalotai (Palotai) Evangélikus Egyházközség tanítói

*A felsorolás adatainak ellenőrzését
csak részben teszik lehetővé a források*

1. Fekete Pál 1700 - 1714
(A feljegyzések szerint Győrből hívta meg a gyülekezet, innen Szentantalfára távozott.)
2. Somorjai Tamás 1714 - 1728
(Kispécelről került Palotára. Innen Bezibe költözött. 1751-ben megvakult, majd Felpécre vonult vissza. Ott halt meg 1777-ben.)
3. Tóth Mihály 1728 - 1731
(Palota előtt Győrben, utána Bakonytamásiban tanított. Ott lelkész lett, majd 1735-ben *prédikátorként tért vissza Palotára.*)
4. Paksi Mihály 1731 - 1747
5. Kövesi Pál 1747 - 1752
(Az 1748. február 22-i vizitáció szerint: „Kiváló szorgalommal ékesíti az iskolát.”)
6. Fábri István 1752 - 1758
7. Bertók György (1759)
(Előbb Győrben és Sopronban tanított. Palotán csak 4 hónapot töltött. *Pappá szentelték,* majd Ajkán lelkészkedett.)
8. Hrabovszky György (1759)
(A pozsonyi iskolából kikerülve szintén 4-5 hónapot töltött Palotán, 1765-ben *lelkész* lett Palotán.)
9. Seratoris József 1760 - 1778
(A soproni iskolából került Palotára. Hivatalából távozni kényszerült hanyagság miatt.)

10. Druglányi Pál 1778 - 1881
(Pozsonyi tanulmányai után 3 évig rektorkodott Palotán. *Pappá szentelték*, majd 17 éven át lelkészként szolgált Bakonytamásiban.)
11. Sebestyén Kovács András 1781 - 1783
(Versei nyomtatásban is megjelentek.)
12. Farnik Sámuel 1783 - 1785
(Kétévi palotai tanítóskodás után Velegre hívták meg *prédikátornak*.)
13. Perlaky Gábor 1765 - 1786
(Palotai működése után Bezi község hívta meg *prédikátornak*.)
14. Vásonyi Dániel 1786 - 1789
15. Maltsits Ádám 1789 - 1792
(Másodtanítója Bongya Sándor, egy palotai szücsmester tanult fia.) (Maltsitsot joggal elmarasztalták: „Igen lágy, röst, csak keveset gondol a tanuló gyerekek munkájával.”)
16. Greskovits János 1792 - 1794
17. Molnár János 1794 - 1797
(1795. nov. 4-i vizitáció: „Elméje nagy, de szíve nem jó.”)
18. Burray Sámuel 1797 - 1806
(Innen Lajoskomáromba távozott, ott *lelkész* lett.)
19. Kiss János 1806 - 1809 (A tési prédikátor fia volt.)
20. Fuhrmann János 1809 - 1810
(Apja később Palotán lett kirurgus. A jól dolgozó rektorból *lelkész* lett.)
21. Kelemen Sándor 1810 - 1855
22. Németh István 1856 - 1864
(1854-től segédtanító volt Palotán.)
23. Réder Endre 1864 - 1872
(„A gyerekek annyit sem tudnak, mint a legutolsó falusi iskolában.” - írták munkájáról egy vizitáció alkalmával.)
24. Schád János 1872 - 1874
25. Birnbaum Sándor 1874 - 1924
(1869-től 1874-ig másodtanító Palotán.)
26. Niederland Vilmos 1924 - 1926
(1913 és 1924 között másodtanító Palotán.)
27. Benkő Béla 1926 - 1947
28. Pálmay István 1947 - 1948
(1950-ig még kántorkodott. Az államosítás után is Várpalotán tanított nyugdíjazásáig.)

**A Várpalotai Református Egyházközség
ismert lelkipásztorai itteni szolgálatuk sorrendjében**

*Az 1754-ben keletkezett feljegyzés
évszámokat nem tartalmaz, néhány név kapcsán
más forrásból való évszámokat említhetünk
az 1754 előtti korból*

1. Komáromi György
(1645-ben és 1654-ben Alsóörsön említene a források ilyen nevű református lelkész.)
2. Hamvai Mihály
(1693. augusztus 8-án és 1695-ben palotai lelkészként szerepel az egyháztörténeti forrásokban.)
3. Pápai János
(1695 után Felsőörsön, 1739-ben Arácsön szolgált. Talán a két időpont között tevékenykedett Palotán?)
4. Kovács Veszprémi György
5. Keszi János
(1753-ban Lovason szolgált hasonló nevű református lelkész. Esetleg Palotáról került oda.)
6. Enyéngi István
7. Dankó János
8. Komáromi György
9. Boros János
10. Tolnai Sámuel
11. Komáromi György
12. Szőke János
(1758-ig szolgált Palotán. Neki köszönhetjük palotai lelkészelődeinek fenti névsorát.)
13. Szentpéteri József 1758 - 1761
(1733-tól Kádártán, 1735-1745 között Vörösberényben, 1755-1758 között Iszkaszentgyörgyön lelkészkedett.)
14. Kertvélesi János 1761 - 1794
(Előzőleg 6 évig Tatán szolgált. Palotai tevékenysége alatt épült 1788-ban a mai templom.)
15. Nyitrai János 1794 - 1807
(1759-1775 között Csóron, 1775-1786 között Papkeszin, 1790-1791 között Rátóton szolgált.)
16. Naszályi János 1807 - 1824
(1791-1793 között Szentantalfán, 1793-1807 között Tótvázsonyban működött lelkészként)

17. Vetsei Gábor 1824 - 1861
(1804-1807 között Arácsra, 1807-1824 között Iszkaszentgyörgyön lelkészkedett.) 1848-tól haláláig a Veszprémi Református Egyházmegye esperese volt.
18. Nagy Gábor 1861 - 1862 *(helyettes lelkész)*
19. Kecskeméty Károly 1862 - 1890
(Ő keresztelte Molnár Mária misszionáriusnőt 1886. szeptember 13-án. Sírköve a templom udvarára került 1990-ben.)
20. Balassa Dezső 1890 - 1892 *(helyettes lelkész)*
21. Nagy Árpád 1892 *(helyettes lelkész)*
22. Száz Kálmán 1892 *(helyettes lelkész)*
23. Tánczos Gyula 1892 - 1895
(Palotáról Balatonudvariba távozott.)
24. Dömény Zoltán 1895 - 1899
25. Ráczkevy Béla 1899 - 1900 *(helyettes lelkész)*
26. Szokó István 1900 - 1903
(Utána Sáregresen szolgált.)
27. Patay Árpád 1903 - 1904
(Palotai helyettes lelkései szolgálata után Arácsra került.)
28. Kutassy Dezső 1904 - 1907
(Palota után Mohán folytatta szolgálatát.)
29. Takácsy Dániel 1907 *(helyettes lelkész)*
30. Peti Sándor 1907 - 1914
31. Kántor Gyula 1914 *(helyettes lelkész)*
32. Hölgye Endre 1914 - 1952
(Nyugdíjasként Arácsra távozott, ott halt meg 1958-ban.)
33. Dr. Fejes Sándor 1952 - 1980
(Palotai szolgálata előtt a Pápai Református Kollégium Gimnáziumának vallástanára volt annak államosításáig, 1952-ig. Várpalotai református lelkészként előbb a Veszprémi Református Egyházmegye főjegyzője [esperes-helyettese], majd a Dunántúli Református Egyházkerület főjegyzője [püspök-helyettese] volt. Nyugalomba vonulása után Arácsra költözött, 1987-ben bekövetkezett haláláig.)
34. Lukáts András (*1955) 1980 -
(1980. június 1-től helyettes, majd 1981. január 4-től megválasztott lelkész. 1999-től a Veszprémi Református Egyházmegye főjegyzője)
35. Lukátsné Orovicz Piroska (*1957)
(1982-től beosztott lelkész.)

**A Várpalotai (Palotai) Református Egyházközség
tanítói**

*A felsorolás nem teljes,
az adatok csak részben ellenőrizhetők*

1. Őri János 1744 - 1748
2. Komáromi István 1748 - 1750
3. Őri János *(ismét!)* 1750 - 1759
4. Erdős István (1767)
5. Szűcs Mihály 1773 - 1775
6. Markuly Péter (1776)
7. Kis András 1778 - 1783
8. Üllei István (1832)
(1830. március 12-én mohai iskolamesterként említette egy feljegyzés, onnan Vilonyára, majd Palotára jött.)
9. (Ifjú) Nagy Károly 1832 - 1848
(1841 tavaszán rendkívüli dicséretben részesítette Szeness Károly inotai prédikátor, vizsgálafelügyelő:
„Bár minden tanító ilyen jól s értelmesen tanítana!”
1848 szeptemberében meghalt.)
10. Berken Mihály 1849 - 1861
(1849. március 15-én Hajmáskérrel jött, innen Csurgóra távozott.)
11. Molnár Albert 1861 - 1862
(1861. március 14-én Köveskálról jött, egy év múlva Szentgálra költözött.)
12. Magyar Sándor 1862 - 1869
(Hét év tanítói szolgálat után ügyvédi pályára lépett.)
13. Tarsó Gábor 1869 - 1871
(1871 húsvét szombatján hirtelen meghalt.)
14. Újhelyi József 1871 - 1872
(1871. április 27-én Szentantalfáról jött, a következő évben Mohára távozott.)
15. Kunn Lajos 1872 - 1877
(Vörösberényből jött, utána Köveskálon vállalt tanítói szolgálatot.)
16. Olasz Imre 1877 - 1881
(Veszprémből került Palotára, innen 4 év után Lovasra távozott.)
17. Zeke Vince 1881 - 1884
(Balatonkövesdről jött, 1884 februárjában hirtelen halállal meghalt.)
18. Bartos Lajos 1884 - 1885
(Helyettes tanítónak hívták meg Csórról Zeke Vince váratlan halála miatt.)

19. Pintér Dénes 1885 - 1902
(1885. március 12-én került ide Balatonfüredről, 17 évi szolgálat után 1902. május 19-én meghalt.)

1902-ben megszervezték a második tanítói állást.

20. Makay Zoltán 1902 - 1919 (*első tanító és kántor*)
(1902. augusztus 20-án kezdte itteni működését, 1919. szeptember 24-én Veszprémbe távozott.)
21. Makayné Lakatos Vilma (*másodtanító*) 1902 - 1921 (1902. augusztus 20-án érkezett férjével, majd 1921. augusztus 28-án követte férjét Veszprémbe.) (Makayné Lakatos Vilma gyakori betegeskedései miatt *helyettes tanítók* alkalmazására is sor került: Libiczai, Makay Zoltán, Szentes Erzsébet, Cserkúti Ilona)
22. Márton József 1919 - 1946 (*első tanító és kántor*)
(1919. október 12-én került a Veszprémbe távozott Makay Zoltán hivatalába.)
23. Bognár Ilona (*másodtanító*)
(1921. augusztus 28-án jött Várpalotára, itt tanított 1948 nyaráig, az egyházi iskolák államosításáig.)
24. Biró László 1946 - 1948 (*első tanító és kántor*)
(Az államosítás után állami szolgálatba lépett, nyugdíjazásáig itt tanított.)

A Várpalotai Római Katolikus Egyházközség plébánosai

1.	Asztaller Károly	1832 - 1874
2.	Steiner Ádám	1894
3.	Domján Károly	1894 - 1914
4.	Egri Jenő (<i>adminisztrátor</i>)	1914. július 1-24.
5.	Kőszegi Antal (<i>adminisztrátor</i>)	1914 - 1915
6.	Dr. Fatér István	1915 - 1938
7.	Gergyési Ferenc (<i>adminisztrátor</i>)	1938 - 1939
8.	Dr. Steixner Antal	1939 - 1952

(Bécsi teológiai tanulmányok és pappá szentelése után igen fiatalon több felelős egyházi feladatot látott el, a Veszprémi Kiszeminárium *lelki igazgatója, hitoktató, filozófiatanár* volt. Ezek után került Palotára plébánosnak. 1952. június 16-án a kommunista hatalom erőszakkal eltávolította várpalotai gyülekezete éléről. 1954-ben kiszabadult börtönéből. Élete végéig több plébánián lelkészkedett, *címzetes kanonok, majd szentszéki bíró* lett.)

**A Várpalotai Római Katolikus Egyházközség
káplánjai**

1.	Haberreiter Márton	1842 - 1851
2.	Vanke Vilmos	1851 - 1854
3.	Barbarits István	1855 - 1856
4.	Ernhoffer József	1857 - 1858
5.	Kiss Gábor	1858
6.	Borka János	1858 - 1864
7.	Polczer Antal	1864 - 1868
8.	Körmendy József	1868 - 1873
9.	Steiner Ádám	1873 - 1874
<i>(1874 - 1894 között ugyanitt plébános volt.)</i>
10.	Szelmajer Jenő	1874 - 1880
11.	Szanyi Ferenc	1880 - 1882
12.	Boronkai Gábor	1882 - 1885
13.	Gergely János	1885 - 1886
14.	Viniss Fülöp	1886 - 1892
15.	Domján Károly	1892 - 1894
<i>(1894 - 1914 között ugyanitt plébános volt.)</i>
16.	Lendvay Béla	1895 - 1901
17.	Antal Lajos	1901 - 1908
18.	Torma József	1908 - 1911
19.	Kiss György	1911
20.	Egri Jenő	1912 - 1914
<i>(1914. július 1-24. között ugyanitt adminisztrátorként irányította a plébániát.)</i>
21.	Kőszegi Antal	1914
<i>(1914-1915 között ugyanitt adminisztrátor az I. világháború első két évében.)</i>
22.	Németh Károly	1915 - 1916
23.	Gazdag Ferenc	1916 - 1919
24.	Véber József	1920 - 1921
25.	Ledniczki Lajos	1921 - 1923
26.	Szabó Lajos	1923 - 1927
27.	Sajgó Rezső	1925 - 1927
28.	Mozner László	1927

29.	Dusbaba Jenő	1928
30.	Varga Béla	1928 - 1929
31.	Tollár István	1929 - 1930
32.	Baráth Imre	1931
33.	Bittmann Antal	1931
34.	Horváth István	1931 - 1935
35.	Benke Lajos	1935 - 1937
36.	Gergyési Ferenc	1937 - 1938 (1938-1939 között adminisztrátorként állt a várpalotai plébánia élén.)
37.	Parraghi Béla	1938 - 1939
38.	Baán Jenő	1939 - 1940
39.	Fürnstein József	1940
40.	Haller István	1941
41.	Vörös László	1941
42.	Polgár György	1942
43.	Ádám Árpád	1942
44.	Zsédelyi Antal	1944 - 1945
45.	Kováts Ferenc	1945 - 1947
46.	Szabó Bakos Szilárd	1947 - 1949
47.	Temesi József	1949 - 1951

A Várpalotai (Palotai) Római Katolikus Egyházközség tanítói

*A felsorolás rendkívüli módon hiányos, kiegészítését
az eddig elérhető írott források sajnos nem tették lehetővé*

1. Wimmer Károly (1872 - 1881) (kántortanító)
(segédtanítók: Dudich Gyula 1872
Krizmanics Zsigmond 1881)
2. Péter József (1881 - 1882) (kántortanító)
3. Winkler Márton (1883 - 1911) (kántortanító)
(segédtanítója, Peró Miklós 1897-ben megtévelyodott.)
4. Suha Jenő (1922 - 1925)
(Az ő nevéhez fűződik a cserkészmozgalom megszervezése Várpalotán.)

5. Vass Gyula (1922 - 1940) (kántortanító)
(Rövid délvidéki szolgálat, majd az államosítás után egy évtizeden át az Állami Fiúiskola igazgatójaként tevékenykedett.)
6. Fodor Ödön (1923 - 1948) (helyettes kántortanító)
(Az államosítás után még 1959-ig tanított Várpalotán.)
7. Horváth Géza (1929 - 1945) (Katonaként meghalt a háború folyamán.)
8. Horváth Gézáné Roskovetz Margit (1920 - 1948)
(Az államosítás után még közel negyed évszázadon át tanított Várpalotán.)
9. Molnár R. Mária (1940 - 1948)
10. Döbrönte Gyula (1940 - 1945) (igazgató tanító) (Igazgatóként került 1940-ben Várpalotára. A háború után politikai okok miatt távoznia kellett a településről.)
11. Neumann Ede (1945 - 1948) (igazgató tanító)

(A Várpalotai Római Katolikus Egyházközség tanítóinak névsorához nyújtott szóbeli adatkiegészítésekért őszinte köszönet a kor és a téma kitűnő ismerőjének, Várpalota helytörténeti lelkes kutatójának, Pacsuné Fodor Sárának!)

A tanulmány megírásához felhasznált forrásmunkák jegyzéke

- Dr. Bányai Béla: *A várpalotai evangélikus gyülekezet harmadfél százados története 1700-1950* (Gépirat a Várpalotai Evangélikus Egyházközség Irattárában)
- Bél Mátyás: *Veszprém vármegye leírása*. Veszprém, 1989. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 6.)
- Beliczay Angéla: „*Engem várnak a szigetek*” - tizenöt év pápuák között. (Molnár Mária élete és vértanúhalála). Budapest, 1987, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya.
- Benda Kálmán (főszerk.): *Magyarország történeti kronológiája III. 1848-1944*. Budapest, 1983, Akadémiai Kiadó.
- Dömény Zoltán: *Egyházi beszéd, melyet a Várpalotai Evang. Reform. Templomnak megújítása alkalmára írt és 1896. nov. 22-én elmondott Dömény Zoltán ev. ref. lelkész*. Pápa, 1897.
- Faller Jenő: *Palota várának rövid története*. Várpalota, 1937.
- Farkas Mihály: *A V. Palotai Ágost Hitv. Evang. Gyülekezet EMLÉK - KÖNYVE*. Pápa, 1881.
- Gergely Jenő - Kardos József - Rottler Ferenc: *Az egyházak Magyarországon*. Budapest, 1997, Korona Kiadó.
- Heussi, Karl: *Kompendium der Kirchengeschichte*. [Az egyháztörténet kézikönyve.] Zweite Auflage. [2. kiadás.] Tübingen, 1960, Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck)
- Hofer Tamás - Fél Edit: *Magyar népművészet*. Budapest, 1975, Corvina Kiadó.
- Dr. Huszár Pál: *Emlékbeszéd Winkler Márton halálának 70. évfordulóján (1981. szeptember 19.)*. In *Várpalotai Füzetek* 3. Várpalota, 1993.
- Ila Bálint - Kovacsics József: *Veszprém megye helytörténeti lexikona*. Budapest, 1964, Akadémiai Kiadó.
- Krummweide, Hans-Walter: *Geschichte des Christentums*. [A keresztyénség története.] III. Neuzeit: 17. bis 20. Jahrhundert. [Újkor: 17-20. század.]. 2. Auflage. [2. kiadás.] Stuttgart - Berlin - Köln - Mainz, 1987, Verlag W. Kohlhammer.
- Magyarország Közigazgatási Atlasza 1914. A Magyar Szent Korona országai*. Baja - Pécs, 2000, Talma Könyvkiadó.
- Pacsuné Fodor Sára: *A várpalotai iskolák története. A legrégebbi időktől 1948-ig*. Veszprém, 1991.
- Dr. Révész Imre - Dr. Segesváry Lajos: *Az egyháztörténelem alapvonalai* 2. kiad. Debrecen, 1992.
- Dr. Steixner Antal: *Az egyházlátogatás előkészítése* (Historia Domus). (Gépirat 36 lapon a Várpalotai Római Katolikus Plébánia Irattárában)

Thiele, J. C. von: *DAS KÖNIGREICH UNGARN. Ein topographisch-historisch-statistisches Rundgemälde, das Ganze dieses Landes mit mehr denn 12 400 Artikeln umfassend.* [A Magyar Királyság topográfiai-történelmi-statisztikai körképe az ország egészét több mint 12 400 szócikkben összefoglalva.] II. Band. [2. kötet]. Kaschau [Kassa], 1833.

Tóth Sámuel (szerk.): *A Magyarországi Ev. Ref. Egyház egyetemes névtára az 1886. évre.* Budapest, 1887. Hornyánszky Viktor Könyvnyomtató Intézete

Thury Etele: *A Dunántúli Református Egyházkerület története I-II.* Pozsony, 1998, Kalligram Könyvkiadó.

Fidger Éva dokumentumgyűjtésének gépirata a Várpalotai Római Katolikus Plébánia Irattárában. Várpalota, 1945. március 9.

Várpalotai Református Ecclesia Jegyzőkönyve a Várpalotai Református Egyházközség Irattárában

Zoványi Jenő: *Magyar protestáns egyháztörténeti lexikon.* 3. javított és bővített kiad. Budapest, 1977, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya.

Levelek, feljegyzések a Várpalotai Evangélikus Egyházközség Irattárából